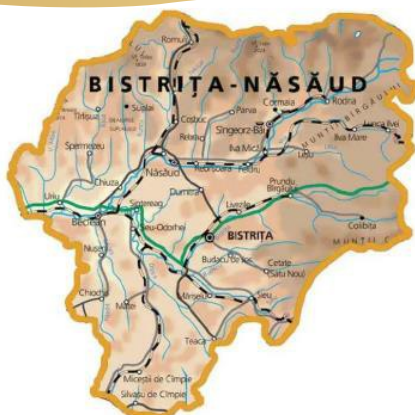

Arhivele Bistriței

Anul XI, Fascicula 1 (27)

**Istoricul organizării administrative
a teritoriului actualului județ
Bistrița-Năsăud**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

ARHIVELE BISTRIȚEI

ANUL XI, FASCICULA 1 (27)

**Istoricul organizării administrative
a teritoriului actualului județ Bistrița-Năsăud**

***Uniunea Ziariștilor Profesioniști
din România***

Seria: Istorie – Societate – Cultură

Tipărită cu sprijinul Rotary Club Bistrița

Imaginea de pe copertă: Harta județului Bistrița-Năsăud

Istoricul organizării administrative a teritoriului actualului județ Bistrița-Năsăud

**COORDONATOR:
MIRCEA GELU BUTA**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2026

Referenți științifici:

Adrian Onofreiu, doctor în Istorie;

Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale

Lucian Vaida, doctor în Istorie;

Muzeul Grăniceresc Năsăudean, Năsăud

ISBN: 978-606-37- 2904-1

ISSN: 2558-8958

ISSN-L: 2558-8958

© 2026 Coordonatorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără
acordul coordonatorului, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. B.P. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel.: +40 744 687 884

E-mail: editura@ubbcluj.ro

www.editura.ubbcluj.ro | libraria.ubbcluj.ro

Istoricul organizării administrative a teritoriilor din Ardeal

Mircea Gelu Buta*

Ardealul a reprezentat, timp de secole, un spațiu de confluență politică și culturală, situat la intersecția intereselor Regatului Ungar, ale Imperiului Habsburgic și, ulterior, ale Statului Român modern. Organizarea administrativă a teritoriilor din Ardeal constituie un indicator relevant al raporturilor de putere, al politicilor de integrare și al relațiilor interetnice. Analiza istorică a acestor structuri permite înțelegerea mecanismelor de guvernare și a procesului de formare a administrației moderne.

Începând cu secolele XI–XII, Ardealul a fost integrat în sistemul administrativ al Regatului Ungariei. Unitatea de bază a fost comitatul (lat. „comitatus”), condus de un comite („ispán”), reprezentant al autorității regale. Comitatele ardelenice, precum Alba, Cluj, Turda, Târnava, Hunedoara sau Solnoc, aveau atribuții administrative, judiciare și militare. Nobilimea locală a reușit să dobândească, treptat, un rol sporit în conducerea acestora, în special prin congregațiile nobiliare.

Pe lângă Comitate, Ardealul a cunoscut forme administrative privilegiate. Scaunele secuiești (Ciuc, Gheorgheni, Odorhei, Trei Scaune etc.) beneficiau de autonomie largă, bazată pe obligațiile militare ale secuilor. În mod similar, Scaunele săsești, reunite în Universitatea Săsească, se bucurau de autoadministrare, drepturi juridice proprii și

* Mircea Gelu Buta, Prof. dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă, UBB Cluj-Napoca, e-mail: butamircea@yahoo.com

autonomie economică. Aceste structuri reflectau diversitatea etnică și juridică a Transilvaniei medievale.

Românii, majoritari demografic în multe regiuni, erau organizați în Districte (de exemplu, Districtele românești din Hațeg, Făgăraș sau Maramureș), conduse de cnezi și voievozi locali. Deși recunoscute inițial, aceste structuri au fost treptat integrate sau marginalizate în cadrul Comitatelor nobiliare.

După destrămarea Regatului Ungariei în urma bătăliei de la Mohács (1526), Transilvania a devenit Principat autonom sub suzeranitate otomană. Organizarea administrativă a păstrat în mare măsură structura Comitatelor și a Scaunelor, însă puterea Principelui și a Dietei transilvănene au crescut. Comitatele au continuat să funcționeze ca unități administrative și judiciare, iar autonomia Scaunelor secuiești și săsești a fost confirmată.

După anul 1691, Transilvania a intrat sub dominație habsburgică. Administrația a fost reorganizată treptat, atât prin introducerea unor instituții centrale, precum Guberniul Transilvaniei, cât și prin limitarea autonomiilor tradiționale. Comitatele au fost menținute, dar sub un control mai strict al autorităților imperiale.

Compromisul austro-ungar din anul 1867 a integrat Transilvania direct în Regatul Ungariei. Legea administrativă din 1876 a desființat Scaunele secuiești și săsești, înlocuindu-le cu județe moderne, organizate după model centralist. Județele au devenit instrumente ale politicii de maghiarizare, iar autonomia locală a fost limitată. Această Reformă a creat cadrul administrativ care a fost preluat, cu modificări, după 1918.

Unirea Transilvaniei cu România, la 1 Decembrie 1918, a impus adaptarea structurilor administrative la sistemul românesc. Reforma administrativă din anul 1925 a consacrat județul ca unitate de bază, păstrând în mare măsură delimitările teritoriale existente, dar înlocuind elita administrativă. Județele ardelene au fost integrate într-un sistem unitar, centralizat, al Statului român.

În anul 1950, regimul comunist a desființat județele, introducând Regiunile și Raioanele, după model sovietic. Această reorganizare a rupt tradiția administrativă istorică. Revenirea la județe, în anul 1968, a reconfigurat parțial harta administrativă a Ardealului, stabilind structura rămasă în vigoare și astăzi. După anul 1989, județele au rămas unități administrative fundamentale, în contextul descentralizării și al integrării europene.

Considerații asupra formelor de organizare administrativă a teritoriului județului Bistrița-Năsăud de-a lungul istoriei (până la mijlocul sec. XIX)

*Mihai Georgiță**

Unitatea administrativă de bază, preponderentă la sfârșitul mileniului I, era încă obștea sătească, cu organizarea sa social-politică arhaică: adunarea sătească, sfatul bătrânilor, jurământul de veritate și solidaritatea dintre membrii săi, în majoritatea cazurilor înrudiți între ei (structura gentilică). Proprietatea asupra teritoriului obștii era colectivă, folosită în devălmășie, adică pădurea, apele, izlazarile și terenurile agricole erau folosite în comun sau luate individual prin sorți¹. Organizarea în obști a fost observată de Procopius din Caesarea la mijlocul secolului al VI-lea și la popoarele slave. Înainte de a considera o influență indubitabilă în modul de organizare a obștilor românești de către slavi în perioada lor de conviețuire și de asimilare (sec. VI–XI), trebuie spus că organizarea în obști, mai ales la populațiile sedentare, este o caracteristică generală într-o fază de dezvoltare arhaică.

Următoarea etapă de organizare a fost uniunea de obști, delimitate geografic prin situarea lor de-a lungul unor văi sau în anumite depresiuni montane. Crearea lor a fost generată de nevoile de apărare și de solidaritate economică și socială mai puternică. Diferențierea socială și recunoașterea elitelor conducătoare în cadrul obștii și a uniunilor

* Dr., Șef Serviciu la Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale, email: *misu_archive@yahoo.com*

¹ *** *Istoria Românilor. Vol. III. Genezele Românești*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 2010, pp. 76–82;

de obști a fost una naturală, întemeiată pe capacitățile și însușirile acestora. Pe de altă parte, argumentele de ordin lingvistic, în primul rând, vin să arate că satele „străromânești nu-și datorează organizarea lor modelului slav, ci celui din epoca romană târzie”. Astfel, elementele de organizare a obștii sătești păstrează până târziu denumiri derivate din latină: loturile de pământ se numeau sorți din lat. *sortes*; posesorii acestora se numeau vecini din lat. *vicini*; pământul se măsura în fâlcii din lat. *falces*; însăși denumirea satului derivă din lat. *fossatum*, care desemna la origine un loc întărit².

Prezența mai puțin masivă pe teritoriul Transilvaniei a slavilor în comparație cu revărsarea uriașă a acestora peste Dunăre, după cedarea limesului danubian în 602 d.H., poate fi și ea un argument al continuării unor vechi forme de organizare. Astfel, față de sudul Dunării, unde și-au pus definitiv amprenta asupra băștinașilor romanici, în fosta provincie Dacia, slavii au sfârșit prin a fi asimilați. Cu toate acestea, relațiile lor cu autohtonii au fost destul de strânse. Cuvinte slave importante din lexicul de bază al limbii române, ca a iubi, drag, prieten, plug, a plăti, a primi etc. dezvăluie atât conlucrarea, cât și contactele umane strânse. Aceștia au avut un aport esențial la încheierea etnogenezei românilor. Românii s-au numit însă pe sine români sau rumâni, având în conștiință originea lor romană, în timp ce slavi i-au numit după germanici *vlahi* sau *blachi*, etnonim preluat apoi de bizantini de la slavi. Populațiile romanice rămase în afara Imperiului Bizantin, atât de la sudul cât și la nordul Dunării, s-au organizat în forme politico-administrative care imitau într-o formă rudimentară vechea administrație imperială romană. Pe urmele lui Nicolae Iorga, și alți istorici au denumit aceste organisme *romanii populare*, având ca o caracteristică fundamentală ruralitatea. Astfel, aceste *romanii* sau

² Ioan Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV; Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 48–49; Detalii și la A. Diaconescu, C. Opreanu, *Câteva puncte de vedere în legătură cu evoluția societății autohtone în epoca daco-romană târzie și în perioada migrațiilor*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, tom XXIX, 1989, pp 588–590;

mai târziu vlahii *populare* s-au structurat din amestecul de populații rurale băștinașe, romane (sau daco-romane) și dintre migratori, mai ales slave. De asemenea, ele s-au perpetuat peste secole și într-o formă asemănătoare sunt pomenite mai târziu de Dimitrie Cantemir ca un soi de *republici* țărănești³.

Cercetătorii serioși nu mai pot să conteste astăzi, după atâtea descoperiri arheologice, prezența autohtonilor daco-romani în spațiul intracarpatic până la mijlocul secolului al VII-lea⁴. Chiar și Neagu Djuvara, critic asupra unor aspecte privind geneza statelor medievale românești, înfățișează, într-o scurtă sinteză de istorie, 10 adevăruri despre continuitatea daco-romanilor (proto-românilor), greu de combătut⁵. Cercetările recente a lui F. Curta arată că pătrunderea slavilor s-a făcut cu deplasări lente, pe distanțe mici, generate de tipul itinerant de agricultură. Identitatea slavă a luat naștere la Nord de Dunăre în secolul al VI-lea printr-un proces de autodefinire în raport cu daco-romanii (proto-românii). Slavizarea a debutat în Moldova și Muntenia în prima jumătate a secolului al VI-lea, iar în Transilvania spre sfârșitul acestui secol, pătrunzând atât dinspre sud-est, cât și dinspre nord-vest. Un alt val de slavi a pătruns în Transilvania de nord în secolul al VIII-lea, fiind instalați aici de avari, care-și aveau centrul în Câmpia Panonică, cu scopul de a controla căile de acces către zona ocnelor de sare din Ardeal. Ei proveneau din Moravia și Slovacia și s-au adăugat populației slave deja existente, iar prezența lor este atestată de toponimele din bazinele râurilor Criș, Crasna și Someș⁶. Întrucât slavii au reușit să ocupe zonele cele mai fertile pentru agricultură, populația romanizată a fost nevoită să se așeze în zonele mai înalte și mai împădurite, transformând păstoritul în principala ocupație. S-a demonstrat, de

³ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1998, pp. 48–51;

⁴ Alexandru Madgearu, *Expansiunea maghiară în Transilvania*, Târgoviște, 2019, p. 11–12;

⁵ Vezi detalii la Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Ediția a V-a revăzută, București, 2007, pp. 23–29;

⁶ Apud. Alexandru Madgearu, *op. cit.*, p. 12–13;

asemenea, că la început, sau măcar cât au stat sub influența avară, între romani și slavi nu a existat o acomodare. Contactele strânse și ulterior simbioza a avut loc după creștinarea slavilor în secolul al IX-lea. Fenomenul retragerii autohtonilor din câmpii în fața slavilor s-a produs în întreg spațiul Europei de sud-est în cursul secolului al VII-lea, iar perioadele de revenire din zonele de refugiu, în secolele VIII–X, au creat așa-numitele pânze de populație, romanică și slavă, care acopereau un vast teritoriu la nord și sud de Dunăre⁷. Cercetările arheologice au scos la iveală un număr semnificativ de așezări în Transilvania și Moldova de Nord din secolele VIII–IX, care erau fortificate cu șanțuri și valuri de pământ, prevăzute cu palisade de lemn, ceea ce arată o anumită tendință de organizare social-politică și o întărire a uniunilor de obști.⁸

Atât lingvistica istorică, mai ales toponimia, cât și arheologia, au reușit să demonstreze satisfăcător distribuția spațială dar și cronologică a formării identităților slave și romanice, iar mai apoi contactele, asimilarea și simbioza. Astfel, caracterul conservativ al romanității în Transilvania este vădit cu prisosință. Teoria retragerii la munte, tradițională în istoriografia românească, își păstrează valabilitatea și după ultimele cercetări. Ea nu exclude, totuși, supraviețuirea unor grupuri romanice la câmpie. Retragera la munte sau în zone periferice a salvat multe comunități romanice, oferind totodată și un rezervor etnic. Până târziu în Evul Mediu, satele din zonele depresionale și montane au fost mai intens populate. Izolarea acestor regiuni a favorizat crearea de structuri prestatale de-a lungul văilor. Studiile comparate asupra comunităților din Munții Carpați, Alpi și Pirinei au dezvăluit organizarea satelor în comunități de vale, conduse de adunări ale reprezentanților din sate, denumiți de exemplu în nordul Spaniei *hombres buenos*, ceva similar cu oamenii buni și bătrâni din fruntea obștilor românești. Ideea de vale ca unitate administrativă și socială este întâlnită în toate

⁷ Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 30–31; Alexandru Madgearu, *op. cit.*, p. 13–14;

⁸ ****Istoria Românilor. Vol. III. Genezele Românești*, p. 683;

zonele montane din Europa⁹. Aceste comunități de vale se regăsesc mai ales în Transilvania, înconjurată de un brâu de depresiuni submontane, legate prin trecători, atât cu spațiul intra-, cât și în spațiul extra-carpatic. În aceste văi s-a retras populația romanică/protoromână din fața slavilor și migratorilor și tot aici în Evul Mediu își va forma rezervorul etnic populația românească, împinsă de unguri, sași și secui, așa cum menționează izvoarele medievale. Studiile au arătat că arareori slavii sau alți migratori din primul mileniu, după cum și unguri sau sașii în Evul Mediu, s-au așezat la peste 400 m altitudine, preferând în mod cert locurile mai joase și mai fertile¹⁰.

Așa trebuie să fi stat lucrurile în vechime și pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, unde în depresiuni și pe principalele văi vom întâlni până târziu obști satești, uniuni de obști și comunități de vale organizate după cutume ancestrale. Este și motivul pentru care am insistat anterior asupra prezentării acestora, având în vedere că astfel de organizări administrative de bază au rezistat și persistat până târziu în Evul Mediu. Există numeroase dovezi materiale ale continuității vieții umane pe teritoriul acestui județ din neolitic până la venirea sașilor, evidențiate de cercetările arheologice¹¹. Pe lângă dovezile materiale, toponimia și hidronimia¹² dau mărturie despre prezența elementului dacic (chiar mai vechi, tracic, vezi rădăcina denumirii Bârgău din

⁹ Vezi studiul comparativ a lui P.H.Stahl, „Pays” et communautés de vallée. Exemples de roumains et européennes, în „Revue Roumaine d’ Histoire”, tom 37, nr. 3–4, 1998, pp. 151–172;

¹⁰ Alexandru Madgearu, *op. cit.*, pp. 25–33; Maria Comșa, *Structuri socio-economice din secolele VI–X pe teritoriul României*, în „Carpica”, tom 26, nr. 1, pp. 195–203, Ioan Aurel Pop, *Observații privind structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX–XIV)*, în „Dan Berindei (coord). Istoria României. Pagini Transilvane”, Cluj-Napoca, 1994, pp. 9–43; Sugestii interesante și la Ovidiu Pecican, *Regionalism românesc. Organizare prestatală și stat la nordul Dunării în perioada medievală și modernă*, București, 2009, *passim*;

¹¹ Câteva am prezentat și noi în studiul Mihai Georgiță, *Contribuții cu privire la trecutul Văii Rodnei și Bârgăului (până în secolul al XIV)*, în „Anuarul Bârgăuan”, an II, nr. 2, 2011, pp. 36–39;

¹² Vezi aici studiul fundamental al lui Nicolae Drăganu, *Românii în veacul IX–XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933;

indo-europeană¹³) și/sau romanic (Someș), dar și slav sau turanic, ilustrând în egală măsură și poziționarea într-o anumită arie geografică.

Singurii migratori care au lăsat urme în etnogeneza și glotogeneza românilor sunt slavii. Ei pătrund în partea estică a Transilvaniei și în Maramureș prin secolul al VI-lea, înaintarea lor spre vest fiind deocamdată stăvilită de gepizi, care vor fi alungați definitiv de avari. Felul în care s-au așezat slavii în aceste părți ni-l poate indica hidronimia. Populația autohtonă daco-romană s-a retras spre zonele mai înalte, pe cursurile superioare ale râurilor. Slavii au tradus, bunăoară, denumirea râului Repedele, dat de băștinașii daco-romani, în Bistrița, dar această denumire se mai păstrează și azi în partea superioară a văii, spre izvor, la unul din afluenții râului Bistrița, dovedind că autohtonii, care utilizau această denumire, au fost împinși ori s-au retras spre cursul superior¹⁴. Aceeași situație, însă mai clară, întărită de toponime, o întâlnim în Maramureș. Există aici în amonte două localități Repedea, cărora le corespund în aval două localități cu denumirea Bistra (traducerea slavă a latinescului *rapidus*). O situație asemănătoare o putem constata pe valea superioară a Someșului Mare. Localitatea Rodna foarte probabil vine din slavona veche „rogna”, care înseamnă „șanț”, iar localitatea următoare, de mai sus, se numește și azi „Șanț”, cuvânt cu același înțeles în română, maghiară și germană¹⁵.

Cu toate că slavii erau mai numeroși în comparație cu alți migratori ce s-au perindat pe teritoriul actual al României, au sfârșit prin a fi asimilați de daco-romani și protoromâni, însă nu fără a lăsa influențe în cultura materială, în limbă și în organizarea social-politică ori administrativă. Fiind o populație seminomadă, practicând și agricultura, au coabitat mai ușor cu băștinașii, iar până spre sfârșitul secolului al IX-lea au fost în cea mai mare parte asimilați. Câteva enclave au mai

¹³ Mihai Georgiță, *op. cit.*, p. 40–41;

¹⁴ Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*. București, 1967, p. 44–45;

¹⁵ Stelian Brezianu, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002, p. 135;

rămas, deoarece cronica lui Anonimus menționează că în ducatul lui Gelu Românul trăiau vlahi (români) și slavi. Aceste elemente vor fi în cele din urmă, de la caz la caz, românizate ori maghiarizate¹⁶.

Este dovedit faptul că protoromânii și slavii trăiau în obști satești conduse de un jude sau cneaz local, apoi într-o formă mai organizată în uniuni de obști, structurate pe cursurile unor râuri, denumite în istoriografie voievodate sau cnezate de vale. Nu știm cu precizie dacă aceste cnezate de vale erau deja unificate atunci când ducele Gelu conducea „terra ultrasilvană”, în care trăiau români și slavi, sau au fost unificate de acesta. Cert este faptul că la venirea ungarilor exista un ducat ori o formațiune prestatală, formată prin unificarea cnezatelor de vale. O asemenea formațiune prestatală nu avea totuși o organizare complexă și un grad accentuat de centralizare, reprezentând mai degrabă o uniune de cnezate de vale româno-slave, o uniune confederativă, reunite probabil în anumite raporturi specifice, sub conducerea lui Gelu, dar lipsindu-i unitatea centralizată¹⁷. Așa se explică, între altele, incapacitatea de a riposta pe măsură la atacul ungarilor. Ne interesează aici în mod deosebit dacă Văile Bârgăului și Rodnei, unde existau în mod sigur obști satești ori uniuni de obști, făceau parte din ducatul lui Gelu. Într-o cercetare recentă, Tudor Sălăgean demonstrează că acest Voievodatul lui Gelu se întindea pe suprafața actualului județ Cluj, viitorul centru al stăpânirii maghiare în Transilvania și locul de unde au cucerit pe urmă întreaga provincie¹⁸. În schimb, Alexandru Madgearu, în analiza cu privire la românii în opera lui Anonymus, afirmă că formațiunea prestatală condusă de Gelu se extindea cu aproximație asupra județului actual Cluj și asupra unor părți din județele Sălaj, Bistrița-Năsăud și Mureș. Reședința acestui Voievodat

¹⁶ *Istoria Transilvaniei*, vol I. (până la 1541), coordonatori Ioan-Aurel Pop, Tomas Nagler, Cluj-Napoca, 2003; Capitolul semnat de Mihai Bărbulescu, *De la romani până la sfârșitul mileniului I*, p. 196–197;

¹⁷ Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX–XI*, Cluj-Napoca, 2006, p. 163. în continuare: *Țara lui Gelou*;

¹⁸ *Ibidem*, pp. 91–130;

o situează în centrul vechi al Clujului și nu la Gilău. De aici stăpânea ocnele de sare de la Turda, Dej, Cojocna și drumul comercial al sării de pe Someș pe Criș. Foarte posibil, fortificația de pământ și lemn de la Șirioara, din apropierea Bistriței, marca limita de est a Voievodatului lui Gelu și reprezenta una din sistemul defensiv, alături de alte fortificații descoperite recent la Cuzdrioara și Viile Tecii. Ele au fost ridicate într-o primă fază în secolele IX–X, fiind contemporane cu cetățile de la Dăbâca și Cluj-Mănăstur. Denumirea slavă a localității Dăbâca, precum și faptul că la nici 2 km de ea se află localitatea Teliș, care înseamnă în slavonă „cetate întreagă”, și tot în apropiere Moigradul, arată că grupul de fortificații, „graduri” (cum își denumeau slavii cetățile), au fost create când încă slavii nu erau asimilați în întregime; este vorba de o conviețuire româno-slavă când s-au impus nevoi de apărare. Toate dovezile converg spre certitudinea construirii fortificațiilor de la Șirioara, Dăbâca și Cluj-Mănăstur înaintea pătrunderii ungarilor în Transilvania, dar ele cunosc și a doua fază de construcție¹⁹ când aici domnea deja un conducător ungar sau peceneg.

După cum vedem Văile Bârgăului și a Rodnei nu intrau în voievodatul lui Gelu, aflându-se la marginea acestuia, ceea ce nu înseamnă că uniunile de obști de aici nu întrețineau legături cu protoromânii din „Țara lui Gelu românul”. Numai că, în timp ce ungurii au cucerit țara lui Gelu, stabilindu-și centrul la Dăbâca²⁰, pecenegii, alți migratori asiatici, pătrund și se așează în părțile de răsărit ale Transilvaniei²¹. Contactele dintre unguri și pecenegi au evoluat între colaborare și animozități. Unele grupuri de pecenegi au acceptat să participe ca trupe auxiliare în oastea maghiară și au fost colonizați pe noile teritorii ocupate²². Alte grupuri s-au așezat în zone încă neocupate, de unde

¹⁹ Alexandru Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001, p. 159–184, în continuare: *Românii*

²⁰ Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou...*, p. 174–175, 194–195;

²¹ *Ibidem*, p. 201;

²² Victor Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX–XIII*, Iași, 1999, p. 119;

băștinașii s-au retras din fața noilor năvălitori. Spre exemplu, localitatea Viișoara de lângă Bistrița era considerată *villa Paganica* și numită *Besenew*, de la *bessi*, cum sunt numiți pecenegii în izvoarele latine²³, iar mai apoi în germană a fost denumită *Heidendorf* (satul păgânilor). Nu departe de Viișoara se află localitatea Galații Bistriței, despre care s-a spus că era un vechi toponim celtic, însă Stelian Brezeanu crede că formele *Galoz*, *Golaz*, *Goloz*, ar fi de origine pecenegă, derivate din termenul *kalat* „cetate”²⁴. Cuzdrioara, localitate unde s-a descoperit o fortificație medievală timpurie, era denumită în maghiară *Kazárvár* („cetatea cazarilor”)²⁵. Desigur, este vorba de o cetate deținută în anumită vreme de pecenegi, deoarece ei mai erau cunoscuți în izvoarele asiatice sub denumirea de pecenegi-cazari, de la o ramură a acestei populații așezată în Kaganatul cazar²⁶. S-a opinat că până spre jumătatea secolului al XI-lea nord-estul Transilvaniei nu se afla în sfera de control a Regatului maghiar, neputând fi exclusă prezența în această zonă a pecenegilor, la fel ca în Țara Oltului. Ei au fost, cu siguranță, încadrați în sistemul de apărare a frontierei Regatului, până în perioada colonizării germane²⁷. Așadar, potrivit datelor istorice, confirmate și de câteva toponime, unele grupuri de pecenegi au fost prezente din secolul al XI-lea pe teritoriul actualului județ Bistrița-Năsăud, dar nu credem că ele s-au stabilit în depresiunile montane ale văilor Bistrița și Someș, unde viețuiau obști de sate românești. Victoria decisivă a oștirii maghiare în jurul anului 1070 la Chiraleș (județul Bistrița-Năsăud) împotriva hoardelor pecenege a îndepărtat nu doar pericolul pe care-l reprezentau acestea pentru tânărul Regat apostolic maghiar, ci desigur a dispersat

²³ *Ibidem*, p. 88;

²⁴ Stelian Brezeanu, *op.cit.*, p. 134–135;

²⁵ Alexandru Madgearu, *Românii...*, p. 180–181. Cronica pictată de la Viena pomenește chiar de o căpetenie a pecenegilor care purta numele Kazar. Vezi: *Izvoarele istoriei românilor. Cronica pictată de la Viena*, ed. G. Popa Lisseanu, vol. XI, București, 1937. p. 178;

²⁶ Victor Spinei, *op.cit.*, p. 99, 107;

²⁷ Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou*, p.202–203;

și bazele militare ale acestora de aici, transformându-i în supuși și faederați ai regilor maghiari²⁸.

Colonizarea sașilor în nord-estul Transilvaniei, în lipsa unor surse clare, a născut și ea în chip firesc controverse. Nu numai descoperirile arheologice și elemente de istoria artei, ci și contextul social-politic din Regatul Ungariei, ne pot oferi indicii asupra teritoriului și perioadei de așezare a populației germane, mai cu seamă între Reghin și Bistrița. Se consideră îndeobște că așezarea acestora pe teritoriul Transilvaniei în grupuri compacte și regiuni precise a avut loc în secolul al XII-lea și al XIII-lea, în două valuri. Primul s-a petrecut în perioada de consolidare a puterii centrale maghiare cu enclave de populație în zonele rurale, iar al doilea când autoritatea regală era deja subminată de interese oligarhice și a condus la climatul formării orașelor. Pe lângă rolul inițial militar, de apărare a granițelor, colonizarea sașilor a avut un rost politic și economic. „Regalitatea a dăruit sașilor teritorii ce nu puteau fi ținute sub controlul direct al maghiarilor, deoarece Arpadienii nu mai aveau forțe proprii în vederea asigurării regiunilor de frontieră. În general, aceste zone, pe la 1150–1200, nu erau încă integrate administrației regale sau erau ocupate doar formal și provizoriu”²⁹. Este acceptat de istorici că pătrunderea ungurilor și ocuparea de teritorii în Transilvania s-a făcut în mai multe etape. După ocuparea zonelor vestice, pe la 1100 ajung pe cursul mijlociu al Mureșului și pe Târnava Mare, pentru ca în jur de 1150 să atingă linia Oltului, iar în jurul anului 1200 Carpații Orientali. În aceste etape putem regăsi și colonizarea sașilor alături de secui, ambele populații întâlnind în locurile unde se așezau români și pecenegi³⁰. Nord-estul și Maramureșul au fost ocupate efectiv și administrate de Regat abia în secolul al XIII-lea și al XIV-lea³¹. Pe

²⁸ Mihai Georgiță, *op. cit.*, p. 40–41;

²⁹ Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii...*, p. 156;

³⁰ *Istoria Transilvaniei*, vol I. (până la 1541), coordonatori Ioan-Aurel Pop, Tomas Năgler, Cluj-Napoca, 2003. Capitolul semnat de Tomas Năgler, *Transilvania între 900 și 1300*, pp. 200–219;

³¹ Vezi ultimele considerații la Alexandru Madgearu, *Expansiunea maghiară...*, pp. 189–229;

la mijlocul secolului al XII-lea, sașii ocupau deja teritorii între Orăștie și Baraolt. În Țara Bârsei și Brașov (Kronstadt-orașul coroanei) au fost colonizați inițial cavalerii teutoni (1211), care au fost alungați în 1225 de același rege al Ungariei, Andrei al II-lea, iar în locul lor au fost aduși coloniști sași. Prin urmare, se explică de ce în *Bula andreeană*, o diplomă privilegială acordată coloniștilor sași de către Andrei al II-lea, sunt amintiți numai sașii dintre Orăștie și Baraolt, colonizați aici încă din vremea regelui Geza al II-lea (deci pe la mijlocul secolului al XII-lea)³².

Astfel, după cum arată noile cercetări, sud-estul și nord-estul Transilvaniei au fost cucerit și administrate de Regatul Ungariei numai pe la 1200 și asta cu ajutorul secuilor și sașilor. În această lumină ne apare mult mai clar de ce sașii din zona Reghin-Bistrița-Rodna apar numai după 1200. Cu toate că prima atestare a Reghinului la 1228, alături de alte localități dimprejur, într-un act de danie acordat vistiernicului Dionisie, nu face referire la etnia locuitorilor, putem presupune, alături de Thomas Năgler, că fuseseră deja sosiți în zonă oaspeții germani³³. Însă ne despărțim de acesta și de alți autori care consideră că așezarea sașilor în zona Bistriței ar fi avut loc tot pe la mijlocul secolului al XII-lea, o dată cu cei din sudul Transilvaniei³⁴. Toate datele de până acum indică o colonizare în jurul anului 1200 și nu mai devreme, după cum reluarea exploatărilor miniere la Rodna s-a produs pe la începutul secolului al XIII-lea cu minieri și meșteșugari germani. La rândul lor, studiile de istorie a artei indică faptul că nordul a fost colonizat mai târziu decât sudul Transilvaniei. Astfel, comparând arhitectura ecleziastică, s-a ajuns la concluzia că numărul bisericilor romanice din jurul Bistriței și al Reghinului este mai mic față de provincia

³² Detalii despre colonizarea sașilor și a cavalerilor teutoni la Thomas Năgler, *Transilvania între 900 și 1300*, pp. 219–225;

³³ Idem, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1992, p. 134. În continuare: *Așezarea... Despre atestarea localității vezi detalii la Ioan I. Costea, Reghinul. Destin și Istorie*, Reghin, 2007, pp. 27–35;

³⁴ *Ibidem*, p. 132–133;

Sibiului, iar prezența edificiilor gotice mult mai mare, ceea ce demonstrează întemeierea de așezări într-o fază ulterioară celor din sudul Transilvaniei, când goticul a ajuns să domine ca stil arhitectonic³⁵. Cercetările arheologice converg spre datarea cea mai probabilă a colonizării sașilor în zona Bistriței la sfârșitul secolului al XII-lea și la începutul secolului următor. Aceștia au căutat să se așeze atât în locuri fertile, cât și acolo unde le asigura apărarea. Așa au pătruns pe Văile Șieului, Dipșei și Budacului, iar râul Bistrița le conferea posibilitatea de a ridica șanțuri de apărare și șanțuri umplute cu apă³⁶. Teritoriul pe care s-au așezat sașii aparținea regalității maghiare și, prin natura juridică a acestei relații, regele sau regina era proprietarul exclusiv al acestui teritoriu, iar coloniștii beneficiau doar de uzufruct.

După unele izvoare și autori, în anul 1222 se menționează un comite al Bistriței, localitate denumită atunci Nosa³⁷. Însă prima mențiune certă a localității și a Târgului Bistrița o avem din timpul marii invazii tătaro-mongole. Cert este că Valea Rodnei apare menționată documentar prima dată la 1229 în cronica rusească a lui Ipatie, în contextul expansiunii regatului maghiar spre est și relațiile cu migratorii cumani. Câțiva ani mai târziu, în 1235, după cum se relatează în aceeași Cronică, suferind o nouă înfrângere din partea halicienilor, ungurii s-au retras spre «Baia denumită și Rodna»³⁸. Așadar, Valea Rodnei, încă din acea perioadă, era folosită ca o poartă de trecere prin Carpații Orientali în Moldova și spre Cnezatele rusești. Mai aflăm din această cronică faptul că Rodna era denumită și Baia, adică localitate cu exploatare minieră. Desigur, de câteva decenii, aici fuseseră colonizate de către regii

³⁵ *Ibidem*, p. 133. Vezi detalii la Virgil Vătășeanu, *Istoria artei feudale în țările române*, Cluj-Napoca, 2001, p. 96–98;

³⁶ George Marinescu, *Zur Vor- und Frühgeschichte von Bistritz und Umgebung*, în „Beiträge zur Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen”, hgb. von Ernst Wagner, tom 6, 1992, p. 17–18;

³⁷ Emil Csallner, *Fapte memorabile din ținutul Nösen*, Bistritz, 1941, p. 14; Otto Dahinten crede că această informație provine dintr-un document falsificat. Vezi: Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz*, Köln, 1988, p. 52, nota 1;

³⁸ Informație preluată de la Victor Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Chișinău, 1994, p. 89;

Ungariei, din rațiuni economice și militare, familii de mineri sași³⁹, care au deschis o nouă fază de extracție a minereurilor aurifere și argentifere la Rodna, ea devenind o localitate prosperă și destul de populată pentru acele timpuri. Despre «bogata Rudana» (Rodna), ne furnizează mai multe informații călugărul catolic Rogerius, italian de origine, care se afla în misiune religioasă în momentul invaziei tătaro-mongole din Transilvania⁴⁰. Rodna era „un oraș al teutonilor (sașilor), așezat între munții înalți, unde se afla mina de argint a regelui” și „unde se găsea o mulțime nenumărată de popor”, între care erau „oameni războinici și nu duceau lipsă de arme”. Cu toate acestea, strategia de luptă a mongolilor s-a dovedit mai eficientă. Din descrierea lui Rogerius, aflăm că Rodna era un oraș minier bogat, unde trăia o populație numeroasă, de origine săsească (teutonă). Se pare că nu de mult timp localitatea a fost transformată într-un oraș, întrucât nu era prevăzută cu niciun fel de sistem de fortificații. Rolul militar, pe care trebuia să-l îndeplinească, pe lângă cel economic în extracția minereului de metale prețioase, nu era desăvârșit în acel moment. Sașii erau, deopotrivă mineri și războinici, înzestrați cu arme și trebuiau să păzească granița la această trecătoare, însă nu aveau un sistem defensiv, astfel încât, printr-un mic șiretlic, armata mongolă a pătruns lejer în oraș și l-a cucerit. Rogerius ne spune că a fost un mare măcel⁴¹, iar alte surse ne indică cifra celor uciși atunci în Rodna ca fiind de 4.000 de oameni⁴². Firește, localitatea era una dintre cele mari din Transilvania pentru acea perioadă și datorită însemnătății sale economice. Populația care a supraviețuit măcelului s-a predat, iar combatanții supraviețuitori au fost incluși în oastea hanului. Rogerius ne relatează în continuare că „după ce primi orașul

³⁹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Ediția a II-a, Cluj-Napoca, 1972, p. 30. În continuare: *Voievodatul...*;

⁴⁰ Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciadă și imperiul mongol*, București, 1993, p. 95;

⁴¹ *Izvoarele istorie românilor. Cântecul de jale*, Ed. G. Popa Lisseanu, vol. V, București, 1935, p. 72;

⁴² *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea 1, ed. N. N. Densușianu, E. Hurmuzaki, București, 1887, p. 188; În continuare: *Documente...*;

sub protecția sa”, Cadan, conducătorul oștirii mongole, „s-a unit cu Aristaldus, comitele orașului, și împreună cu 600 de soldați teutoni (sași n.n.) înarmați, a început să vină cu ei dincoace de pădure”⁴³. În acest context tragic este menționată și Bistrița. Știm tot de la Rogeris că mongolii și cei 600 de sași s-au îndreptat spre Bistrița pe care au cucerit-o pe 2 aprilie (deci la numai trei zile după căderea Rodnei), ceea ce a însemnat lichidarea rezistenței în zona de colonizare săsească din nord-estul Transilvaniei, deschizând cale spre interiorul provinciei⁴⁴. O cronică a benedictinilor de la Mănăstirea Echternach din Luxemburg pomeneste și ea această tragedie, aflată cel mai probabil de la confrății benedictini din Transilvania. Ea menționează faptul că în 31 martie, în ziua de Paști, la Rodna (Rodana), un târg din Ungaria, au fost uciși 4.000 de oameni sau chiar mai mult, iar în 2 aprilie, într-o zi de marți, mongolii au năvălit peste Târgul Bistrița (Nosa), unde ar fi ucis 6.014 creștini⁴⁵. Potrivit acestei cronici, Bistrița era mai populată la acea vreme.

Invasia mongolă în Transilvania a produs mari pagube umane și materiale, trecând prin foc și sabie localitățile care au apărut în cale, astfel încât după cinci ani, în 1246, episcopul Transilvaniei încă se mai plângea că dioceza sa era aproape nelocuită⁴⁶. În 6 mai, episcopul a obținut privilegii de colonizarea unor posesiuni depopulate drastic, între acestea numărându-se și Herina. Locuitorii satelor, așa cum arată Rogerius, se refugiaseră în număr mare în munți. Devastarea din 1242, la întoarcerea mongolilor, pare să nu fi afectat atât de mult zona din nord-est, ca pe cea din sudul Transilvaniei, pe unde s-au retras, întrucât, hoardele au ezitat, probabil, să utilizeze drumul Rodnei, mai puțin practicabil⁴⁷.

⁴³ *Izvoarele istorie românilor. Cântecul de jale*, p. 72.;

⁴⁴ Tudor Sălăgeanu, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003, p. 36–38;

⁴⁵ Ernst Wagner, *Bistritz in alten Chroniken und Berichten*, în „Beiträge zur Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen”, hgb. von Ernst Wagner, tom 2, 1982, p. 5;

⁴⁶ Mario Ruffini, *Istoria românilor din Transilvania*, București, 1993, p. 35;

⁴⁷ Tudor Sălăgeanu, *op.cit.*, p. 45–48;

Imediat după retragerea mongolilor, dorind să pună în practică hotărârile conciliului de la Lyon, prin care s-au cerut statelor creștine, aflate în calea acestor ivadatori, să fortifice și să întărească teritoriile și pozițiile pe unde puteau pătrunde, regele Ungariei a luat măsuri de reorganizare a Transilvaniei și de restabilire a dominației sale cu ajutorul voievodului Laurențiu⁴⁸, măsuri care constau în privilegii acordate celor care voiau să se așeze în locurile pustiite și părăsite⁴⁹. Voievodul Laurențiu Aba a profitat de pe urma acțiunilor sale de reorganizare a Transilvaniei și a obținut un important domeniu pe Valea Șieului format din 7 sate⁵⁰. Tot lui, care era în același timp și comite al secuilor, îi va fi revenit sarcina să reabiliteze locurile devastate de mongoli, să ia măsuri de administrare a Văii Rodnei și a minelor de aici. Astfel, potrivit unui document publicat cu mult în urmă de Victor Onișor, în 1245, regele Bela al IV-lea a însărcinat pe comitele secuilor, voievodul Laurențiu Aba, să ocupe și să administreze ținutul Rodnei cu satele aparținătoare, după drepturile și imunitățile care le-a avut acest ținut din vechime, iar din veniturile minelor să dea tezaurului reginei 130 de mărci de aur anual⁵¹. În acest document erau menționate și localitățile aparținătoare Târgului Rodna: Sângeorz, Rebra, Feldru, Năsăud, Salva, Telciu, Mocod, Zagra. Deoarece documentul n-a mai putut fi depistat până astăzi, a ridicat semne serioase de întrebare asupra autenticității⁵². Cât ne privește, văzând că împrejurările emiterii actului se potrivesc cu misiunea încredințată comitelui secuilor, voievodul Laurențiu, care-și avea domeniul pe valea Șieului, ne face să credem că documentul studiat de Victor Onișor a existat și era autentic. Mai reținem din acest document că minele erau exploatate în folosul reginei, iar ținutul Rodnei era

⁴⁸ *Ibidem*, p. 79–87; Mario Ruffini, *op.cit.*, p. 36;

⁴⁹ ****Din istoria Transilvaniei*, București, 1960, p. 80;

⁵⁰ Tudor Sălăgean, *op.cit.*, p. 88–89; Cele 7 sate sunt: Sărata, Sărățel, Chintelnic, Șieu-Măgheruș, Arcalia, Săsarm și Chiuza.

⁵¹ Apud. Liviu Păiuș, *Monografia comunei Rodna Veche*, vol. I, Bistrița, 2003, p. 17;

⁵² *Monografia orașului Năsăud (1245–2008)*, vol I, Năsăud, 2009: Vezi capitolul semnat de Lucian Vaida, Claudia Septimia Peteanu, Ioan Seni „Repere istorice din cele mai vechi timpuri până la desființarea Regimentului II de Graniță”, p. 84–85;

ocupat ca posesie regală. Prin administrarea ținutului după „drepturile și imunitățile care le-a avut acest ținut din vechime”, înțelegem, fără teama de a greși, că este vorba de drepturile și imunitățile avute de românii din vechime, recunoscute de unguri, când au cucerit Transilvania⁵³, și desigur a sașilor din Rodna. De altfel, regele, care acordase privilegiile locuitorilor pentru repopularea voievodatului, nu-și permitea să încalce drepturile românilor și sașilor de aici, ci doar să le protejeze cu sprijinul voievodului Laurențiu. Localitățile care țineau de Târgul Rodna sunt cele mai importante de pe valea Someșului și credem că atunci, după invazia tătaro-mongolă, erau și singurele care formau obști sătești, cu o populație redusă. Călugărul Rogerius spune că populația s-a retras în munți din calea mongolilor, însă putem presupune că, după trecerea pericolului, au revenit în vechile vetre. Rodna redevine Târg, așa cum arată și dregătoriile specifice unei localități de tip urban, căci la 1258 sunt menționați într-un contract de vânzare-cumpărare atât juzii, cât și jurații din Rodna (*Nos iudice et iurati de Rodna*)⁵⁴.

Ținuturile Someșului, ale Bistriței și ale Șieului au intrat la începutul secolului al XIII-lea total sub controlul regalității maghiare, iar peste organizarea vechilor uniuni de obști sătești sau cnezate de vale s-a suprapus organizarea administrativă a regalității maghiare, atât prin intermediul reprezentanților regalității, cât și cu ajutorul noilor coloniști. Reprezentanții regalității maghiare erau comiții regali, care conduceau comitatele în numele regelui. Comitatul desemna inițial o unitate militară, care echivala cu steagul sau ceata de luptători. Pe de altă parte, s-a făcut legătura și între comitate și castele regale, dar ele nu sunt încă pe deplin clarificate, cu toate că în secolul al XIII-lea existau tot atâtea caste regale cât și comitatele. Dar în timp ce castelele au rămas o organizație militară, cu supușii săi, iobagii castrensi și castrensi, având obligații

⁵³ Cu privire la recunoașterea drepturilor și privilegiilor românilor, vezi Ioan-Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici... Românii și puterea în regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*, București, 2011, p. 59–69;

⁵⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol I, p. 235;

militare clare, comitatul a evoluat la o formă administrativ-juridică. Comitele își exercita puterea superioară, în calitate de reprezentant nemijlocit al regelui, în întreg comitatul care începea să aibă contururi geografice tot mai bine stabilite. Inițial, comitatele erau unități administrative mai mari sau un comite regal putea conduce mai multe comitate cu ajutorul locțiitorilor săi, comiții curiali (*curialis comes*). Fiind un vasal al regelui, se bucura de a treia parte din veniturile culese pentru rege din acel comitat. Însă, înainte de toate, era comandant militar, iar funcția de judecător era secundară⁵⁵. S-a spus că Bistrița a fost inclusă inițial în comitatul Dăbâca⁵⁶. După unele cercetări, și Bistrița a ajuns comitat pe la 1222, dar încă nu avea contururi precise. Mai bine conturată era spre sfârșitul secolului al XIII, când este amintit un comite la 1274 (comitele Paul de Rodna era și magistrul al Bistriței). Chiar dacă ținutul Bistriței va fi numit ulterior district (*districtus*-1316) sau scaun (*sedis*-1330), din punct de vedere administrativ, era condus de un comite ales de voievodul Transilvaniei și de juzii nobilimii desemnați de nobilimea din comitat⁵⁷.

La formarea comitatelor au contribuit, pe lângă aristocrație, nobilimea mică și mijlocie, răsplătită cu donații regale pentru faptele de arme. Astfel, după marea invazie mongolă, când sistemul de apărare cu prisăci și cetăți de pământ se dovedise inefficient, comitatele castrense se transformă treptat în a doua jumătate a secolului al XIII-lea în comitate nobiliare. Începând din 1267, nu numai magnații, ci și oamenii regelui (*servientes regis*), precum și apărătorii castelelor (*iobagiones castri*) au fost caracterizați de cancelaria regală drept *nobiles*, căci obținuseră

⁵⁵ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale*, Cluj-Napoca, 2006, p. 99–100; Amănunte privind formarea comitatelor în Transilvania și Banat la Alexandru Florin Cioltei, *Structurile puterii în Transilvania medievală (secolele XII–XIV) – o analiză diplomatică*. (Capitolul II – Instituții administrativ-teritoriale laice, de la formarea lor până în secolul al XIV-lea), Sibiu, teză de doctorat, 2019, *passim*;

⁵⁶ Gabriela Rădulescu, *Considerații cu privire la statutul politic al Bistriței în secolele XIII–XV*, în „File de istorie”, vol V, 1988, p. 39;

⁵⁷ Ștefan Pascu, *Din trecutul istoric al orașului Bistrița*, în „File de istorie”, vol I, 1971, p. 20; În continuare: *Din trecutul...*

deja anterior imunități și privilegii, precum și dreptul de moștenire a posesiunilor. Privilegiile întărite și completate de regele Ludovic I în 1351, îi cuprindea și pe toți *veri nobiles* din Transilvania, dimpreună cu toți războinicii cu proprietăți. Ca atare, se stabilește egalitatea de drepturi a tuturor nobililor Regatului, chiar și a celor de origine nemaghiară, cu condiția să fie de credință catolică, așa încât din grupare privilegiată se transformă în stare, numită în documente *universitatis* sau *nationes*, iar comitatele devin unități de administrație autonomă a nobililor⁵⁸.

După 1262, în urma Păcii de la Pojon, tânărul rege Ștefan al V-lea ajunge să stăpânească efectiv Transilvania, să-și recompenseze vasalii cu pământuri și bunuri și să organizeze mai bine Voievodatul. În scurt timp, intră din nou în conflict cu aristocrația de la Buda⁵⁹ și, în acest context, însuși Papa Urban al IV-lea îl somează pe Ștefan, sub amenințarea excomunicării, să restituie reginei Maria, așadar mamei sale, satele și pământurile numite în limba obișnuită Bistrița, Rodna, Jelna și Crainimăt (ultimele două fiind identificate după noile cercetări, cu satele Sărata și Chiraleși)⁶⁰, care au fost stăpânite „în tihnă și pace”, atât de Regina Maria, „cât și de toate înaintașele sale, din vremuri a căror amintire s-a pierdut”⁶¹. Aceste proprietăți, după cum rezultă din textul bulei pontificale, intraseră în posesia lui Ștefan prin acordul de pace de la Pojon, însă nu era valabil atâta timp cât nu fusese semnat și de regină, motiv pentru care Papa cere imperativ să le retrocedeze. Pe lângă evidențierea raporturilor politice și juridice

⁵⁸ Konrad Gündisch, *Autonomie de stări și regionalitate în Ardealul medieval*, în „Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie”, Sibiu, 2001, pp. 36–39; În continuare: *Autonomie de stări...*

⁵⁹ Mihai Georgiță, *Relațiile sașilor cu românii din Valea Rodnei (de la colonizare la înființarea Regimentului de Graniță)*, în „Arhiva Bistriței”, anul VI, fascicola 1 (17), 2021, p. 46–47;

⁶⁰ Gerhardt Hochstrasser, *Sind „Zolosim et Querali” mit Salz und Kirieleis im Nösnerland identisch?*, în „Zeitschrift für Sienbenbürgische Landeskunde”, vol. II, München, 20, 1997;

⁶¹ *Documente privind istoria României*, seria C. Transilvania, veacul XIII, vol II, București, 1952, p. 69–70; În continuare: *DIRC, Transilvania. Vezi și Documente...*, vol. I, p. 319;

între suverani, documentul scoate în relief și faptul că Bistrița și Rodna, care erau menționate în surse ca fiind localități de dimensiunea unui oraș, au ajuns să fie socotite, la această dată, simple sate, alături de Jelna și Crainimă (Sărata și Chiraleș). În mod sigur, diminuarea la nivelul satului a fost cauzată de invazia mongolo-tătără.

Pe de altă parte, așa cum am arătat, tânărul rege, care stăpânea în 1264 ținutul Rodnei și al Bistriței, își aroga dreptul, potrivit Păcii de la Pojon, întărită după victoria din 1266 de la Isaszeg, să acorde fidelilor săi posesiuni. Astfel, în ciuda tuturor suspiciunilor asupra denumirii localității, am arătat cu suficiente argumente că acesta a acordat în 1264 unui anumit comite Hazos posesiunea Năsăud, care era atunci pustie și lipsită de locuitori⁶². Luptele interne între facțiunile nobiliare și între acestea și regii Ungariei au subminat puternic structura Regatului și poziția cârmuitorilor acestuia, permițând astfel posesorilor de danii regale să și le treacă cu titlu ereditar, iar dregătorilor să se instituie perpetuu în slujbe, care erau aducătoare de mari venituri⁶³. În 1268, un anume comite Rotho, care deținea proprietăți pe Valea Rodnei și în Rodna, vinde comitelui Henrich, și implicit „moștenitorilor săi și urmașilor moștenitorilor săi”, o parte din proprietățile sale, între care ogoare, case, o moară cu toate folosințele ei, jumătate din minele de argint, un turn de piatră, lângă care se afla o casă de lemn și o curte întărită cu zid de jur împrejur și tot pământul ce ținea de acestea⁶⁴. Prin urmare, nu numai că un nobil deținea aceste mari proprietăți cu titlul ereditar, dar își aroga și dreptul de a le înstrăina, după ce le primisese inițial din partea regalității. Cât privește fortificația cu turn, s-a afirmat că ar fi cetatea de la Anieș, pe care Iuliu Marțian a cercetat-o în mai multe rânduri și pe care a denumit-o „Castrul Rodna”. În urma cercetărilor arheologice, I. Marțian a plasat edificiul în secolul al XIV–XV-lea, dar, conform opiniilor recente, el ar fi tot una cu fortificația comitelui

⁶² Mihai Georgiță, *op.cit.*, p. 49–50;

⁶³ Șerban Papacostea, *op.cit.*, p. 121–126;

⁶⁴ *DIRC*, Transilvania, veacul XIII, vol II, p. 115; *Documente...*, vol. I, partea 1, p. 336;

Rotho, construită înainte de 1268⁶⁵. În mod sigur, sașii care au mai rămas la Rodna după invazia tătară din 1241 sau nobilii împroprietăriți acolo au ridicat imediat fortificații de apărare la Rodna și în zonă, pentru a nu mai avea surprize nefericite ca în momentul atacului mongol, când nu aveau sistem de apărare. Astfel de fortificații nobiliare au fost atestate pe tot cursul Văii Someșului, la a căror efort constructiv au participat și comunitățile locale. Astfel de cetăți de refugiu au fost construite, potrivit mărturiilor lui Rogerius, chiar în intervalul dintre invazia din 1241 și retragerea mongolă din 1242⁶⁶. Fortificațiile din piatră au început, după invazia tătarilor, să ia locul vechilor fortificații din pământ și lemn. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în contextul anarhiei feudale din Regatul Ungariei, o serie de așezări și-au construit mici cetăți din piatră, conduse de castelani, care puteau fi sediul unor comiți regali. Pe lângă castelul comitelui Rotho de la Rodna, vândut comitelui Henrich la 1268, împreună cu alte imobile, dar și cu jumătate din minele de argint, este menționat în 1266 un turn întărit cu ziduri și la Bistrița. Materialul arheologic descoperit aici indică activitate în a doua jumătate a secolului al XIII-lea (între acestea o monedă de argint de la tânărul rege Ștefan). În interiorul acesteia, străjuia o garnizoană militară până în a doua jumătate a secolului al XV-lea, când cetatea, o dată cu întărirea și fortificarea orașului, și-a pierdut rostul strategic și defensiv⁶⁷. Din astfel de cetăți, comiții nobili și castelanii dominau peste vechile structuri administrativ-politice românești, uniuni de obști sau cnezate de vale.

Rodna continuă să dețină un rol important în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, unde se pare că a rămas sediul central al Comitatului Rodnei și Bistriței, probabil datorită importanței minelor de aici. Comitele Rodnei și cel al Sibiului nu erau sub directa autoritate a voievodului

⁶⁵ Liviu Păiuș, *op. cit.*, p. 18–19;

⁶⁶ Tudor Sălăgean, *op. cit.*, p. 56–57;

⁶⁷ Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. II, p. 261; Gabriela Rădulescu, *op. cit.*, p. 40; Cetatea Bistriței de pe Burg era în formă alungit ovală (650 L/100 l). Era prevăzută cu turnuri și ziduri de apărare, cu valuri și șanțuri de apărare. S-a descoperit ceramică, monede, o moară manuală de măcinat cereale. Vezi: George Marinescu, *op. cit.*, p. 18;

Transilvaniei între 1272–1274, pentru că titularii acestora erau înalți demnitari sau diferite alte personaje din anturajul Curții regale⁶⁸. Un magistru Paul, comite de Rodna și Bistrița, menționat în 1274, era rudă apropiată cu un alt magistru Paul, mare stolnic al Curții regale⁶⁹. În tot cursul secolului al XIII-lea, mai întâlnim sistemul organizării în jurul așa-numitelor cetăți regale. Comitele cetății Alba era totodată și voievodul Ardealului, el numind personal comiții în celelalte 5 Comitate (Dăbâca, Cluj, Turda, Târnave și Hunedoara), mai târziu și în noul Comitat Solnoc. În sudul și estul Transilvaniei, se aflau teritoriile autonome ale românilor, sașilor și secuilor, care împreună cu cele 7 Comitate formau Voievodatul Transilvaniei. Voievodul nu a avut o vreme competență asupra scaunelor și districtelor săsești, supuse direct regalității, care numea de regulă pe comitele secuilor în fruntea Teritoriului regal privilegiat al sașilor, supuși începând din secolul al XV-lea exclusiv regelui⁷⁰. Însă până atunci situația comunităților săsești a fost într-o continuă zbatere pentru obținerea și consolidarea tuturor privilegiilor obținute prin Diploma andreeană la 1224. În nordul Transilvaniei, sașii au fost colonizați în alte condiții. Mai multe sate se aflau încă din epoca atestării documentare în dependența Episcopiei de Transilvania sau a unor nobili laici. Astfel, locuitorii sași din 13 sate ale Capitelului Teaca erau șerbi. În 1246, satele Herina și Domnești, aflate în comitatul Dăbâca, aparțineau Episcopiei catolice, iar mai multe sate din jurul Reghinului și Reghinul la 1228 se aflau în posesiunea unor nobili. În secolul al XIV-lea au fost acordate ca feud și satele din capitelul Șieu. Așadar, în nordul Transilvaniei, majoritatea comunităților săsești erau aservite nobilimii laice și clericale, la fel cum sarcinile feudale erau mai grele decât cele din sudul Transilvaniei⁷¹.

Dacă Comitele administra un teritoriu anume, care cuprindea câteva sute de sate, administrarea satelor și a obștilor săsești revenea ca în

⁶⁸ Tudor Sălăgean, *op.cit.*, p. 168;

⁶⁹ *Ibidem*, p. 189, nota 7;

⁷⁰ Thomas Năgler, *Transilvania între 900 și 1300*, p. 230;

⁷¹ Idem, *Așezarea...*, p. 215–216;

vechime juzilor și cnezilor români. Formațiunile politico-teritoriale mai ample, în cadrul cărora trăia populația română și slavă la venirea ungurilor, erau Cnezatele și Voievodatele, conduse de cnezi sau voievozi. Deși termenii sunt de origine slavă, conținutul instituției este românesc, de origine romană. În perioada migrațiilor, satele erau conduse de juzi, nume derivat din lat. *judex* (judecător), cu atribuții clare de împărțire a dreptății, însă în timpul conviețuirii româno-slave, termenul a fost substituit cu cel de cneaz, care desemna pe conducătorul obștii, adică avea atribuții mai largi. Dovadă, totuși, că nu este un împrumut instituțional, ci doar lingvistic, este evoluția total diferită a judeului și a cneazului: în timp ce în lumea slavă cneazul a devenit conducătorul suprem politic și militar, în societatea românească a devenit un simplu dregător sătesc. În schimb, în societatea slavă, voievodul rămâne un dregător minor, în societatea medievală românească voievodul ajunge conducătorul suprem⁷². Grație modului de viață pastoral-agrar, obștea sătească și uniunile de obști au viețuit veacuri de-a rândul în societatea românească, relațiile de obște conservându-se și în sânul așezărilor urbane întemeiate pe vechile obști, dar treptat obștea își modifică structurile interne originale sub influența noilor structuri de tip feudal, cărora le este aservită. Aceste structuri administrative vechi românești, cum spuneam, cnezate de vale, au supraviețuit cel mai bine în zonele depresiunare ale Transilvaniei. Voievodatul Maramureșului era format la începutul secolului al XIV-lea din șase sau șapte „cnezate de vale”⁷³. Vecinătatea Văii Someșului și a Bistriței cu Maramureșul ne poate sugera pentru aceeași perioadă existența și aici a cnezatelor de vale, e drept supuse deja Comitelui de Rodna. Pe de altă parte, prezența obștilor românești în interiorul enclavelor colonizate cu sași este atestată nu doar prin documente, ci și prin toponime (vezi toponimul Bistrița preluat de sași de la români)⁷⁴.

⁷² Florin Constantiniu, *op.cit.*, p. 56–57;

⁷³ ****Istoria Românilor. Vol. III. Genezele Românești*, pp. 414–427;

⁷⁴ *Ibidem*, p. 472; Vezi și P. Binder, *Contribuții la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureș și nordul Transilvaniei*, în „Studii și articole de istorie”, tom X, 1967, p. 32;

Cumanii, alungați din Ungaria de regele Ladislau Cumanul în părțile hanatului mongol, s-au întors de acolo alături de hoardele tătar-mongole într-o nouă invazie devastatoare asupra Transilvaniei, declanșată în toiu iernii (ianuarie) lui 1285. Traseele invaziei nu par să fi fost diferite de cele urmate în 1241, când o parte din oastea invadatorilor a trecut prin Pasul Rodna. Distrugerii de amploare au fost semnalate doar în zona Bistriței și în Transilvania de Nord⁷⁵. Atât Rodna, cât și Bistrița, s-au refăcut în câțiva ani după devastările din iarna anului 1285, cu implicarea directă a regalității maghiare. Spre sfârșitul secolului al XIII-lea, regele pierde tot mai mult din autoritatea sa în favoarea mării nobilimi împrorietărite. Fiind nevoit să recunoască noua stare de fapt, regele Andrei al III-lea confirmă în 1291, pe lângă alte privilegii, stăpânirea ereditară a nobililor asupra pământurilor deținute⁷⁶. Un an mai târziu, Ladislau, vicevoievodul Transilvaniei, confirmă împărțirea moștenirii între comitele Nicolae de Rodna și fiii fratelui său, comitele Benedict, anume a satelor de lângă Bistrița și de pe Valea Rodnei, pe care aveau să le stăpânească pe veci, a minelor de aur și de argint, a cuptoarelor de prelucrare a metalelor, a dreptului de vânat din munți, a pescuitului și a „orice alte folosințe ale pădurilor”. Tot cu această ocazie sunt amintite la Rodna, brutării, măcelării, cismării, mori de apă și alte ocupații meșteșugărești⁷⁷, ceea ce denotă faptul că era o localitate destul de prosperă, având în vedere că numai cu câțiva ani înainte a căzut pradă invaziei tătar-mongole. Sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului următor găsește Regatul Ungariei într-o profundă criză, iar voievozii Transilvaniei încearcă să sporească autonomia Voievodatului și chiar să-l transforme într-un stat independent⁷⁸. În acest context, voievodul Ladislau Kan confiscă toate posesiunile regale aflate în raza sa de acțiune, cum erau Dejul și Cojocna, cu exploatarea de sare, și Rodna, cu exploatarea minereurilor prețioase.

⁷⁵ Șerban Papacostea, *op.cit.*, p. 123;

⁷⁶ *Ibidem*, p. 130;

⁷⁷ *DIRC*, Transilvania, veacul XIII, vol. II, p. 382–383;

⁷⁸ Pál Engel, *op.cit.*, pp. 152–158; Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. I, p. 196–197;

Dar alegerea lui Carol Robert de Anjou ca rege al Ungariei de către Dietă, având sprijinul puternic al Papei, l-a obligat în final pe Ladislau Kan, după ce fusese mai întâi excomunicat pentru refuzul înapoierii coroanei regale, să ajungă la un compromis cu regele⁷⁹. Prin acordul de la Szegeed din 8 aprilie 1310, Ladislau era în măsură să accepte suveranitatea noului rege, dar nu și restituirea proprietăților regale: minele de la Rodna, comitatele Bistrița, Sibiu, comitatele secuiești, „orașele” Dej, Cluj și Sic, împreună cu slujba cămării regale. Abia în vara anului 1310, Bistrița și probabil minele de la Rodna au revenit în proprietatea noului rege⁸⁰. Valea Rodnei și Rodna continuă să dețină, pe parcursul secolului al XIV-lea, un rol semnificativ în economia Regatului, mai ales că vama de la Rodna, care controla comerțul cu tânărul stat Moldova în această parte de graniță, aducea mari venituri visteriei regale, Voievodatului, dar uneori și vameșilor. În paralel, se dezvoltă orașul Bistrița, care începe să controleze întreg Hinterlandul.

După invazia din 1285, orașul Bistrița a primit o serie de scutiri și privilegii din partea regilor maghiari pentru a se putea reface și dezvolta din punct de vedere economic, lucru de care nu s-a mai bucurat și Rodna, prima expusă incursiunilor de jaf ale hoardelor tătare. În 1285, regele Ladislau Cumanul a scutit de două treimi din dări pe locuitorii Bistriței, „atât de prădați și sărăciți de pustiirile și pârjolul tătarilor”⁸¹. Scutirea a fost reiterată apoi de același rege în 1290⁸² și reînțărită în februarie 1291 de către regele Andrei al III-lea⁸³. Trebuie spus că locuitorii Bistriței erau tratați aici cu statutul de orășeni (*cives de Byzturche*)⁸⁴. În 1330, Regina Elisabeta acordă orășenilor și oaspeților din Bistrița, precum și „celor ce țin de acest scaun”, dreptul de a fi judecați numai de rege sau de comitele și judele lor⁸⁵. Profitând de grija cu care erau tratați

⁷⁹ Vezi amănunte la: Tudor Sălăgean, *op.cit.*, pp. 263–332;

⁸⁰ *DIRC*, Transilvania, veacul XIV, vol. I, p. 185–186;

⁸¹ *DIRC*, Transilvania, veacul XIII, vol. II, p. 279;

⁸² *Ibidem*, p. 323;

⁸³ *Ibidem*, p. 360;

⁸⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. I, p. 237;

⁸⁵ *DIRC*, Transilvania, veacul, XIV, Vol. II, p. 339;

de regi, sașii bistrițeni au căutat ulterior să-și extindă autoritatea, influența și teritoriul pe seama zonelor limitrofe, intrând în conflict cu stăpânii domeniali. Bunăoară, sașii din Iad (azi Livezile) au ocupat abuziv moșia Eppendorf și Bârgău, donată de regii Ungariei lui Ioan, fiul lui Geubul, și lui Ioan, zis Heniul, fiul acestuia, ignorând toate poruncile regale împotriva tulburării de posesie⁸⁶. Parte din acești stăpâni feudali puteau fi chiar sași, ridicați din rândul greavilor. Bistrița era condusă în această perioadă din punct de vedere administrativ-juridic de judele local, care, în virtutea dreptului de la Magdeburg, putea să se perpetueze în funcție, în mod ereditar, ceea ce a produs în timp o pătură socială conducătoare (o elită), înzestrată cu importante posesiuni, beneficiară a unor privilegii. Acești juzi locali sau greavi au jucat un rol important în perioada colonizării (administrativ, juridic, fiscal și militar). Ei au fost inițial aleși din rândul comunității, cu timpul și-au dobândit titlul prin moștenire, în virtutea dreptului ereditar dobândit prin diverse mijloace sau chiar cu forța. Puterea materială, dar și funcția, le-a permis să acapareze însemnate posesiuni funciare, atât pe pământul crăiesc, cât și pe pământul nobiliar. Astfel, sate întregi, atât de pe pământul regal, cât și de pe cel nobiliar, locuite de români și pe alocuri și de maghiari, au ajuns prin acaparare, cumpărare sau dării regale, în posesia acestor familii de greavi. Adesea, au așezat și sași în aceste sate sau au întemeiat chiar așezări noi. Satele existente aveau un regim de aservire, pe când cele noi încercau să obțină drepturi similare celor privilegiate de pe pământul regal (fundus regius). După ce făcuseră o serie de servicii Regelui sau Voievodului, greavii încercau, de regulă, să acapareze obștile satești ale țăranilor. Dacă primeau satele ca feud, greavii ajungeau nobili, chiar dacă inițial jucaseră doar rolul unor juzi ai comunităților satești libere⁸⁷.

Este cunoscut faptul că sașii aveau dreptul de la început de a-și alege conducători locali. Puterea executivă și cea juridică pentru cauze mai

⁸⁶ Vezi amănunte în studiul nostru: Mihai Georgiță, *Contribuții...*, pp.50–56;

⁸⁷ Thomas Năgler, *Așezarea...*, p. 163–164; Konrad G. Gündisch, *Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până în secolul al XVI-lea*, în „File de Istorie”, tom IV, 1976, p. 148; În continuare: *Patriciatul...*

mărunte era în mâinile unui jude sătesc ales (Hann, villicus) pe câțiva ani. Greavii trebuiau să judece pricini mai grave în sânul comunității, adesea în prezența judeului. Documentele nu amintesc, cel puțin în primele secole de la colonizare, despre alegerea greavilor, dar ei sunt privilegiați în rândul comunității, putând cere un lot mai mare de teren, fiind posesori de mori ș.a. Încă de la început, demitatea și averea greavilor putea deveni ereditară. Multă vreme, unii dintre ei apar sub numele de „comes” și uneori sunt pomeniți mai mulți într-o localitate, fapt ce denotă importanța lor din vremea colonizării. La instituirea greavilor, comunitatea nu prea avea multe de spus, în multe cazuri ei fiind impuși prin hotărâre regală. În general, rolul greavilor sași poate fi comparat cu cel al voievozilor și juzilor români. Unii dintre ei au apărut până târziu interesele comunității lor, iar alții au încercat să se ridice deasupra membrilor acestora, contribuind la aservirea comunităților. Greavi din satele libere de pe fundus regius au reușit foarte rar să devină stăpâni feudali de sate și aici au reușit să obțină puteri depline doar în cazuri excepționale, pe când în localitățile cu drepturi mai puține sau lipsite de privilegii, asemenea nobilimii maghiare sau a bisericii catolice, le-au putut aservi ca feudali. Pe de altă parte, trebuie spus că în rândul coloniștilor germani existau de la început persoane nobile înzestrate cu feude, chiar dacă inițial destul de modeste, însă mai târziu, pe baza daniilor regale, și mai ales ca răsplată pentru servicii militare, unii dintre sași au intrat în rândul nobilimii⁸⁸. În această lumină, putem înțelege, bunăoară, prezența nobililor Rotho și Henrich în 1268, sau a lui Nicolae și Benedict în 1292, ca stăpâni ai domeniului Rodna și ai părților din minele de acolo, după cum moșia Eppendorf și Bârgău a ajuns în prima jumătate a secolului al XIV-lea în posesia lui Ioan Geubul și a fiului acestuia, Ioan, zis Heniul.

Și în orașul Bistrița, încă insuficient dezvoltat economic, greavii au fost prima clasă conducătoare, proprietari cu însemnate imobile atât în oraș, cât și în împrejurimi, dar treptat, după trecerea de la economia

⁸⁸ Idem, *Asezarea...*, pp. 216–222;

eminamente agrară la cea meșteșugărească și comercială, aceștia își plasează veniturile în investiții cu caracter urban (comerț, meșteșug, minerit). Dezvoltarea orașului converge și cu lupta pentru obținerea autonomiei administrative, juridice și ecleziastice⁸⁹. Încă din 1191 există mărturii că sașii din sudul Transilvaniei aveau o prepoziție proprie, independentă de Episcopia Catolică, fapt neagreat de episcopii Transilvaniei. Prin Diploma din 1224, sașii de pe *fundus regius* aveau dreptul de a-și alege singuri preoții, care plăteau doar un sfert din decimă Episcopului⁹⁰. Episcopia s-a opus în chip firesc acestei tendințe de independență și, pe acest fond, sașii se răscoală în 1277 și atacă sediul Episcopiei din Alba-Iulia, devastează Catedrala șiucid numeroși clerici și unguri. Conflictul dintre sași și Episcopie se reaprinde în anii de criză regală la începutul secolului al XIV-lea, o dată cu întărirea autonomiei săsești prin alegerea de comiți din rândul lor⁹¹. Nesocotirea vechilor privilegii ale sașilor de către Voievodul Ladislau Kán va provoca vii nemulțumiri, care vor culmina cu revolta din 1324, condusă de greavul Henning din Petrești (Sebeș), poate și ca răspuns la numirea voievodului Toma de Széchény, în calitate de Comite al Sibiului. Acestora li se alătură și greavul Ioan din Tălmăciu, care ocupă Cetatea Salgo și cele 9 sate, peste care se înstăpânise și Voievodul Toma. Revolta a fost lichidată de oastea Regelui Carol Robert, însă calitatea de Comite al Sibiului este luată de la voievod, fiind încredințată unei persoane pe placul sașilor⁹². Și sașii bistrițeni s-au alăturat acestei revolte, sub conducerea greavului Petru, fiul lui Henning din Bistrița, care l-a ucis pe comitele Ioan, fiul lui Geubul din Bistrița, un vechi partizan al Regelui Carol Robert. Ca prim rezultat al acestei mișcări, putem remarca în anii următori reorganizarea administrativă a Ținutului, care va deveni

⁸⁹ Konrad G. Gündisch, *Patriciatul...*, p. 148;

⁹⁰ Thomas Năgler, *Transilvania între 900 și 1300*, p. 223; Gheorghe Bichicean, *Adunări de stări în țările române. Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, 1998, p. 204;

⁹¹ Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii...*, p. 157–158;

⁹² Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. I, p. 248–250;

scaun săsesc liber. În acest context, se înțelege mai bine și privilegiul acordat de Regina Elisabeta la sfârșitul anului 1330 orașenilor și oaspeților din Bistrița, când locuitorii orașului și ai scaunului sunt scoși de sub jurisdicția voievodală și nobiliară, instituindu-se funcția de jude orașenesc ales din mijlocul lor, ca prim for administrativ și judecătoresc. Totuși, pe lângă acesta, continua să existe și Comitele regal de Bistrița, numit de către Regină. În același privilegiu, se acordă bistrițenilor dreptul de liberă trecere cu mărfuri prin Transilvania și Ungaria, dovadă în plus că orașenii ajunseseră la un stadiu de dezvoltare și autonomie, care le-a deschis noi posibilități favorabile dezvoltării economice și organizării administrativ-juridice. Orașul și locuitorii alcătuiesc acum „universitas civium et hospitum”, un statut necesar evoluției urbane ulterioare, care s-a regăsit în toată Europa. Drepturile de a alege și de a conduce nu au fost îngăduite, totuși, oricărui locuitor, ci doar acelei minorități de greavi-patricieni, care beneficiau de proprietăți, putere și prestigiu, ceea ce le permite să folosească magistratura orașului ca instrument de dominație. Konrad Gündisch face distincția între *cives* și *hospes*, cele două categorii de orașeni. Prima (din greavi-patricieni) era, de fapt și de drept, în prima faza de dezvoltare urbană, pătura conducătoare a orașului, posesoare de imobile. Bunăoară, o succesoare din familia greavului Geubul moștenea a patra parte din averea imobilă din Bistrița, la 1390, compusă din 13 curți și locuri de casă. Cea de-a doua categorie erau orașenii de rând (oaspeții), meșteșugari și negustori, care obțin de la greavi, posesori de imobile, loturi de case, în schimbul unor obligații financiare sau de alt fel. Cu toate că erau oameni liberi, cu dreptul de a se așeza în orașe (*hospes*), cei întâi înstăpâniți (*cives*) erau cei privilegiați și purtători de putere publică⁹³.

Judele orașului era ajutat de la început de jurați, aleși din rândul Patriciatului. Autoritatea acestora s-a instituit și asupra satelor săsești de pe teritoriul aparținând regilor (*fundus regius*) sau era la început disputată cu judele regal. Un act din 1332 și altul din 1337 menționează

⁹³ Konrad G. Gündisch, *Patriciatul...*, p. 150–152;

deja pe jude, jurați și orășeni (*iudici, iuratis et hospitum seu populis de Bezterce*), ba chiar și reprezentanții locuitorilor de națiune săsească din ținutul Bistriței (*iudici, iuratis et universis senioribus ac populis Saxonice nationis de Byztricia*)⁹⁴. Conflictul dintre nobilimea maghiară sau cea săsească, ridicată din rândul greavilor, și orășenime continuă pentru dreptul de posesie sau de danie. De pildă, judele regal Toma îi sprijină pe bistrițeni și pe sașii din Iad (Livezile) să ocupe posesia Eppendorf, care aparținea familiei nobile Geubul. Nobilimea cere ca pricina să fie judecată în cadrul adunării nobiliare și nu de către judele regal sau de rege. Apoi, sub autoritatea Comitelui Andrei Lakfi, fiul fostului Comite al secuilor și al Bistriței, Ladislau, sașii bistrițeni au fost pe cale să li se știrbească din statutul obținut⁹⁵. De regulă, Comitele este numit și ales din rândul nobilimii înalte sau din familiari Voievodului. Acesta conducea Comitatul cu sprijinul juzilor nobiliari, aleși și ei din rândul nobilimii înalte. Judele prezida adunarea comitatensă (congregația nobililor), fiind deseori suplinat de Vicecomite, numit direct de Comite, în cadrul căreia se dezbăteau conflicte intracomitatense. Ca for de judecată, era prezidat de comite sau vicecomite, de cei doi juzi ai nobililor și de către 8 jurați aleși tot din rândul nobililor. Congregația nobililor comitatensi putea să adopte și să elaboreze statute, care puteau să conțină doar reglementări ce nu se suprapuneau cu legile Regatului. Nobilii se identificau de obicei cu acel Comitat unde aveau majoritatea proprietăților. Însă identitatea locală era dublată de identitatea și conștiința de stare, dezvoltate în cadrul congregațiilor generale ale comitatelor ardelene, unde nobilimea se autodefinea în confruntări cu proprii supuși, cu celelalte stări privilegiate sau uneori chiar cu puterea centrală a Regatului⁹⁶. În același timp cu formarea stării nobiliare (laice și ecleziastice), spre sfârșitul secolului al XIII-lea, care se identifica cu puterea Statului și

⁹⁴ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 456, p. 486;

⁹⁵ Gabriela Rădulescu, *op. cit.*, p. 43–45;

⁹⁶ Konrad Gündisch, *Autonomie de stări....*, p. 40–41; Gheorghe Bichicean, *op. cit.*, p. 94–95;

cu Comitatele, se configurează și se cristalizează ca stări sașii și secuii, care au avut de la început o componentă etnică și teritorială evidentă. Dacă nobilimea era în majoritate maghiară și maghiarizată, grupată în comitate, sașii erau germani așezați pe pământul regal, în timp ce secuii, de origine diferită cu ungurii, cu obiceiuri diferite și dialect propriu, s-au stabilit în estul Voievodatului, iar teritoriul lor s-a numit pământ secuiesc. În relația cu Stările, în Voievodatul Transilvaniei existau două categorii de adunări generale (congregationes), apărute într-o perioadă de fermă autonomie a Transilvaniei față de Regatul Ungariei: 1) adunările generale ale nobilimii din cele șapte Comitate, convocate și prezidate de Voievod, care se țineau în paralel cu cele ale Scaunelor săsești și secuiești, și 2) adunările generale ale tuturor Stărilor, nobili, sași, secu și chiar români până în 1351, prezidate și convocate de Rege sau de Voievod, în numele Regelui. Rostul cel mai evident al acestor adunări era, ca peste tot, unul juridic, dar uneori ele se ocupau și de chestiuni administrative, economice, sociale și militare care priveau întreg Voievodatul. Funcționarea adunărilor generale nu a condus la desființarea adunărilor de Comitat sau Scaune, mai ales cele cu rol juridic, deși importanța lor a scăzut⁹⁷.

Inițial, sașii au fost organizați în Comitate, cel mai cunoscut fiind Comitatul Sibiului, amintit în Diploma privilegială din 1224. Conform acestei Diplome, Comitele regal, adică numit de Rege, trebuia să provină din rândul coloniștilor. Revolta din 1324 arată că această reglementare nu s-a aplicat întotdeauna, astfel încât, între 1325 și 1329, Regele Carol Robert aprobă o nouă reformă administrativă a sașilor, în locul Comitatelor formându-se Scaune și Districte, entități juridice și administrative tipice în Regatul feudal maghiar pentru grupuri privilegiate cu drepturi de autonomie. Din Comitatul Sibiu s-au format șapte Scaune, aflate în jurisdicția Scaunului Sibiului, al optulea Scaun și

⁹⁷ Ioan-Aurel Pop, *Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300–1456)*, în *Istoria Transilvaniei*, vol I. (până la 1541), coordonatori Ioan-Aurel Pop, Tomas Năgler, Cluj-Napoca, 2003, pp. 258–261;

cel principal. La conducerea Scaunelor au fost numiți tot juzii regali (atestați prima oară în 1329) de către rege din rândul greavilor, având aceleași atribuții ca și comitele și loctiitorii săi. Alături de juzii regești și subordonați acestora, se aflau juzii scăunali, aleși de comunitatea fiecărui Scaun (prima atestare la începutul secolului al XV-lea). Pe lângă rolul juridic, juzii regali și juzii scăunali aveau și rol administrativ-fiscal, în repartizarea și colectarea dărilor, precum și militar, în strângerea contingentului de oști datorat puterii centrale. Problemele comune se discutau în adunarea celor șapte Scaune, adică în congregația Provinciei Sibiului (menționată în 1355), care se întrunea regulat de două ori pe an, în rest afacerile comune erau conduse de magistratul orașului Sibiu. Scaunele săsești Mediaș și Șeica, la fel ca și Districtele Brașov și Bistrița, au rămas în afara provinciei Sibiului. Deși nu făceau parte din această structură administrativă, ele tindeau spre a obține drepturile sașilor din provincia Sibiu. Mediaș și Șeica obțin acest drept între 1315 și 1318, deși până în 1402, când au fost alipite Sibiului, în fruntea acestor Scaune se afla comitele secuilor, asistat de 2 juzi scăunali liber aleși. Secuții, organizați și ei în Scaune, aveau un rol militar mai important. Din aceste Scaune, formate inițial din seminții și neamuri, subordonate militar unui căpitan, s-au dezvoltat în secolele XIII–XIV unități autonome de jurisdicție, apărare și administrație, care formau împreună comunitatea secuilor (*universitas Siculorum*). Comitele secuilor, căruia i se subordonau nu doar Scaunele secuiești, ci și alte Scaune, Comitate și Districte, a deținut așadar, de la început, o funcție importantă în cadrul Regatului maghiar și al Voievodatului Transilvaniei. Acesta era numit direct de către rege, dar nu din rândul secuilor, ci din rândul marii nobilimi maghiare. Exercita ca loctiitor al regelui drepturile acestuia de jurisdicție și de conducere militară. El convocă anual adunarea generală a comunității secuiești, iar în Scaune conducea procesele de judecată, fiind instanța supremă, și, în caz de război, conducătorul militar. Când voievodul era și comite al secuilor, ceea ce a devenit o regulă după 1468, atunci voievodul era și vicecomite al secuilor. Având aceste atribuții importante, se înțelege de ce în subordinea comitelui secuilor au intrat

de timpuriu și teritorii locuite de sași și români, mai ales în partea de Est a Transilvaniei. Precum Scaunele săsești Mediaș și Șeica, asemenea și Districtul Brașovului (Țării Bârsei) și Districtul Bistriței⁹⁸ sau Valea Rodnei au rămas multă vreme sub controlul Comitelui secuilor. Reședința permanentă a Comitelui secuilor în cetatea Gurghiului⁹⁹, aproape de Reghin și Bistrița, poate explica interesul acestuia pentru ele. S-a susținut cu argumente și documente că abia în 1366 Districtul Bistrița și în 1422 districtul Brașovul au ieșit de sub conducerea și controlul Comitelui secuilor, prin extinderea valabilității Diplomei din 1224 asupra acestor unități administrative săsești¹⁰⁰.

Totuși, alte mărturii ne arată că Rodna, ca și Bistrița, se afla încă la sfârșitul secolului al XIV-lea sub autoritatea directă a Voievodului Transilvaniei și a Comitelui secuilor. Între 1382 și 1385, Ladislau de Losonc era Voievod al Transilvaniei și fratele său, Nicolae, Comite al secuilor. Din această calitate, în data de 25 ianuarie, aceștia poruncesc unui anume Nykos de Rodna, care avea proprietăți și la Bistrița, să nu mai tergiverseze și să răscumpere moartea unui localnic în favoarea magistrului de la Rodna, Ladislau, fiul lui Desideriu, aflat în slujba Voievodului. Totodată, îl înștiințează pe Nykos că, printr-o scrisoare anterioară, a poruncit judei și juraților orașului Bistrița să-l despăgubească pe magistrul Ladislau de Rodna din bunurile moștenite de el în orașul Bistrița¹⁰¹. Este foarte posibil ca după 1366, Comitele secuilor să-și fi pierdut din influența directă și să intervină în problemele Districtului și Scaunului Bistrița numai prin intermediul Voievodului, cum am văzut mai sus. Oricum, până la constituirea de drept a Univesității Săsești, la sfârșitul secolului al XV-lea, Districtul va rămâne la discreția

⁹⁸ *Ibidem*, pp. 240–243; Ștefan Pascu, *Voievodatul ...*, vol. I, pp. 217–220; Konrad Gündisch, *Autonomie de stări...*, p. 42–44;

⁹⁹ Despre atribuțiile și sediul comitelui secuilor, vezi și Hansgerd Göckenian, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972, p. 127–128, după Konrad Gündisch, *Autonomie de stări...*, p. 42;

¹⁰⁰ Konrad Gündisch, *Autonomie de stări...*, p. 44–45;

¹⁰¹ *Documenta Romaniae Historica*, seria C. Transilvania, vol. XVI (1381–1385), București, 2014, p. 147–148;

voievozilor tot mai influenți în Regatul Ungariei, după apariția pericolului turcesc. De pildă, în 28 iunie 1412, voievodul Știbor se vede nevoit să ia sub protecția sa orașul și Districtul Bistrița față de abuzurile juzilor unguri și a oficialilor Comitelui secuilor¹⁰².

Procesul de statornicire a libertăților pentru sașii bistrițeni, și pentru cei de pe domeniul regal din Districtul Bistriței, a fost unul dificil și sinuos. Într-adevăr, privilegiul acordat de regele Ludovic I în 1 iunie 1366, consacră bistrițenilor definitiv drepturi și libertăți noi¹⁰³, care întregesc pe cele vechi, conferite de regină în 1330. Bunăvoința acestui rege față de bistrițeni s-a văzut încă din 1353, când le acordă dreptul de a ține târg anual liber, asemenea celui din capitala Regatului. Târgul urma să se țină între 24 august și 7 septembrie, timp în care nicio autoritate nu avea dreptul să perceapă vamă de la negustori, iar orice pricină ivită între aceștia și alți târgoveți era judecată numai de către magistratura orașului Bistrița, specificând că orice drept de judecată era scos de sub puterea magnaților și baronilor, dar mai cu seamă de sub autoritatea voievozilor și a locuitorilor acestuia¹⁰⁴. În perioada ispasului catolic din 1366, regele Ludovic a poposit o săptămână în orașul de pe râul Bistrița, timp în care fruntașii urbei au cerut pentru ei și localitățile de pe pământul regal o serie de drepturi care să echivaleze cu cele de care se bucurau sașii din provincia Sibiului. Prin urmare, regele le conferă dreptul de a-și alege liber judele și jurații atât orășenii, cât și locuitorii sași ai comunelor din rândul acestora. Alegerea juzilor și juraților din comune trebuia să fie ratificată de către magistratul orașului (consiliul orășenesc). Se conferea, de asemenea, dreptul juzilor și a juraților, de a judeca în primă instanță, alături de judele regal. Din amenzile judiciare, două treimi reveneau judeului regal și o treime juzilor și juraților. În toate cazurile unde se impunea apelul, acesta se putea înfăptui numai la Sibiu. Așadar, din punct de vedere jurisdicțional,

¹⁰² *Urkunden-Regesten aus dem alten Bisztritzer Archiv von 1203 bis 1490*, edit. Albert Berger, Bistritz, 1893, p. 16–17, doc. Nr. 57;

¹⁰³ *Documenta Romaniae Historica*, seria C. Transilvania, vol. X, p. 318;

¹⁰⁴ *Ibidem*, 205;

Bistrița era subordonată Sibiului. Totuși, s-a afirmat că Bistrița ar fi obținut acum drepturi în plus față de Sibiu, prin faptul că i s-a acordat magistratului puterea de a confirma și întări alegerea juzilor comunali și de a decide mărirea impozitelor pentru preșele de vin. Același rege le conferă ulterior bistrițenilor stema și pecetea orașului, ceea ce-l consacră în rândul orașelor importante. Astfel, Bistrița devine pentru o perioadă mai importantă decât Clujul, a cărui conducere a cerut în mod expres regelui în 1387 ca instanța lor de apel să fie la Bistrița și nu la palatinul regal. Această stare de fapt și de drept este reconfirmată în 1402 și 1405¹⁰⁵. Tot de acum trebuie să fi instituit ca instanță de apel Bistrița pentru Reghin, care obține privilegiul de Târg cu stemă abia în 1427. În contextul în care Tribunalul nobiliar Turda dorea să se instituie ca instanță de apel pentru cei din Reghin, într-un document din 1546, emis de primarul Reghinului, se cere magistratului orașului Bistrița să depună mărturie că din timpuri vechi procesele apelate au fost înaintate din Reghin numai la Consiliul orășenesc Bistrița¹⁰⁶.

Privilegiile acordate sașilor bistrițeni le-a permis nu doar să se organizeze mai eficient din punct de vedere administrativ și judecătoresc, ci și să se dezvolte economic. Începând din 1360, sunt amintite la Bistrița organizații meșteșugărești și ulterior numeroase bresle. De asemenea, situarea în granița cu tânăral Voievodat al Moldovei, care lega acum Transilvania de marele comerț cu Regatul Poloniei și cu Orientul, a crescut apetența sașilor pentru producția de mărfuri și pentru comerț¹⁰⁷. Konrad Gündisch a cercetat cu acribie cine s-a aflat în spatele privilegiului din 1366 și a constatat că e vorba de Martin, fiul lui Ioan Henul Geubul și alți greavi-nobili, care s-au reorientat spre negoț și alte activități economice ca producția de mărfuri sau mineritul. Același Martin s-a aflat și printre principalii inițiatori în 1353 pentru obținerea privilegiului de Târg anual. În 1366, se înlătură posibilitatea greavilor feudali, care nu erau interesați de noua orientare economică, de a mai

¹⁰⁵ Emil Csallner, *op. cit.*, p. 18–19;

¹⁰⁶ Ioan. I. Costea, *op. cit.*, pp. 67–87;

¹⁰⁷ Ștefan Pascu, *Din trecutul istoric...*, pp. 16–21;

avea acces la conducerea urbei, fiind obligați, totodată, dacă trăiau în localitățile Districtului Bistrița, să contribuie și ei la achitarea dărilor către rege. Astfel, s-a creat posibilitatea și s-a oferit oportunitatea ca negustorii și meșteșugarii din oraș (hospes) cei mai înstăriți să formeze, alături de vechi greavi cu interese în domeniul negoțului și mineritului, noul Patriciat bistrițean, care va conduce destinele orașului și ale ținutului vreme de secole¹⁰⁸. Dacă în secolele XIII–XIV puterea administrativă era în mâinile greavilor și a nobililor sași, începând din secolul al XV-lea, când dezvoltarea orașelor săsești a luat avânt, puterea administrativă și politică a trecut definitiv în mâinile patriciatului săsesc, format în mare parte din meșteșugari și comercianți bogați. Așadar, dezvoltarea orașelor a permis patriciatului să se substituie treptat elementului nobiliar săsesc, până la a-l înlătura complet. Prin eliminarea nobilimii, sașii din regiunile privilegiate depindeau de patriciatul lor, care, aservind și sate din afara Scaunelor și Districtelor, și-a creat propriile domenii¹⁰⁹. Conducerea orașului și a Districtului este deținută de judele orașului și de către adjunctul său, tot un membru al Consiliului orașenesc. Adunarea districtuală se compunea din 6 reprezentanți ai orașului și 6 reprezentanți ai localităților districtuale¹¹⁰.

O dată ce își consolidează autonomia și își dezvoltă economia, concomitent, Patriciatul Bistriței își sporește pretențiile și autoritatea asupra teritoriilor care o mărgineau. Astfel, prin acordarea privilegiului de către regele Sigismund de Luxemburg pentru pescuit și folosirea apelor Someșului Mare, Bistrița își extinde influența și în această zonă¹¹¹. Deja la 1412, într-un document emis de Voievodul Transilvaniei, Stibor, care reglementa vama și taxele comerțului Transilvaniei cu Moldova, Rodna era pomenită ca fiind a Bistriței (Rodne Bistricie). În același document, se arată că Rodna era în întregime depopulată, iar pentru refacerea și

¹⁰⁸ Vezi detalii asupra acestui aspect la Konrad G. Gündisch, *Patriciatul...*, p. 153–181;

¹⁰⁹ Gheorghe Bichicean, *op. cit.*, p. 206;

¹¹⁰ Konrad Gündisch, *Autonomie de stări...*, p. 44;

¹¹¹ Nicolae Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, partea I, București, 1899, p. V; În continuare: *Documente românești...*

repopularea ei (*et pro reformatione et reapplicacione, repopulatione*) și a părților ce țin de autoritatea ei (*et suarum pertinentium decrevimus auctoritate*), i se acordă tricesima¹¹². În anul 1440, Regina Elisabeta, soția Regelui Albert I (1437–1439) al Ungariei, din dorința de a-și atrage susținători în lupta sa pentru tron cu Vladislav de Jagello, fiul Regelui Poloniei¹¹³, dăruiește fiilor lui Ștefan Jakch de Kusal, fost comite al secuilor, și fraților acestuia, Petru, George și Ioan Jakch, „castelul pustiu al Rodnei (castrum desertum) sau locul castelului părăsit al Rodnei (sive locum Castri desolati Rodna nuncupati), împreună nu doar cu posesiunile, ci și cu satele, în mare parte, după cum se spune părăsite, și lipsite, de asemenea, de locuitori (nec non possessiones, seu villas in majori parte, ut dicitur vacuas, et inhabitatoribus destitutas similiter)”: Rodna Mare, Sângeorz, Feldru, Rebra, Rebrîșoara, Telciu, Năsăud, Salva Zagra și Mocod, aflate toate în Comitatul Solnocul Interior¹¹⁴.

Despre acest document s-a afirmat că menționează prima dată cu claritate existența unui mare District românesc al Rodnei (districtus Rodnaweulge)¹¹⁵. Într-adevăr, satele puteau fi slab populate, iar Regiunea mai slab dezvoltată în comparație cu orașul Bistrița, aflat în plin avânt, căci nu întâmplător i s-a acordat tricesima Rodnei în 1412, pentru a se putea reface și repopula. Cu toate acestea, fiii fostului Comite al secuilor, Ștefan Jakch, s-au bucurat să intre în posesia Districtului Rodnei, râvnit și de sașii bistrițeni, căruia trebuia să-i redea desigur prestigiul, așa cum îl deținuseră anterior alți comiți ai secuilor sau mari nobili. Însă, Districtul românesc al Rodnei funcționa și se organiza după reguli proprii, chiar dacă era declarat Feudă.

¹¹² *Documente...*, vol. I, partea 2, p. 491;

¹¹³ Victor Motogna, *Articole și documente. Contribuții la istoria românilor din veacurile XIII–XVI*, Cluj, 1923, p. 18;

¹¹⁴ *Documente...*, vol. I, partea 2, p. 669; Vezi despre acest document și la Virgil Șotropa, *Istoria districtului năsăudean*, în „Arhiva Someșană”, nr. 9, 1928, p. 8;

¹¹⁵ ****Istoria Românilor. Vol. III. Genezele Românești*, p. 599; Ștefan Pascu susține informațiile din acest document, cu toate că într-o notă (nr.17) îl suspectează a fi fals. Vezi: Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol.IV, p. 24–25;

După moartea Reginei Elisabeta, adversarul acesteia, Vladislav I, ajuns Rege, emite un act la 29 iunie 1442, prin care oprește pentru vecie desprinderea Văii Rodnei de Bistrița și donarea acesteia ca posesiune către nobili, revocând toate daniile de felul acesta făcute de regii antecesorii¹¹⁶. De acum până la înființarea regimentului de graniță, Valea Rodnei, exceptând perioada cât a fost Feudă a voievozilor Moldovei, va intra sub autoritatea și aria de influență a orașului Bistrița. Chiar dacă a trecut sau se afla în posesia nobiliară, organizarea sa administrativă și judecătorească se desfășura după regulile dintr-un District românesc. Apariția districtelor românești sunt un rezultat al adaptării vechilor instituții românești la realitățile administrative și juridice create în Regatul feudal maghiar. În secolul al XIV-lea, teritoriul Transilvaniei intracarpatică era de drept împărțit în comitate și scaune săsești și secuiești. Aparent, toate vechile forme administrative, politice și juridice românești, erau anihilate, iar în actele de cancelarie *quasinecunoscute*. Însă, pe măsura exercitării efective a controlului regalității și a instituțiilor sale asupra teritoriului, au ieșit la iveală, așa cum au reușit să supraviețuiască și să se adapteze, vechi structuri teritoriale românești. Ele au fost numite inițial de către autorități așa cum le numeau românii înșiși, țări, voievodate sau cnezate (în văi sau pe văi, de vale), născute la rândul lor din vechile uniuni de obști. După 1300, devine curentă, în actele de cancelarie, noțiunea de district al românilor (*districtus Valachorum*). Districtele erau teritorii relativ bine delimitate geografic (pe văi, în depresiuni etc.), unele dintre ele fiind nuclee ale vechilor formațiuni politice, în care populația românească a reușit să rămână compactă. În Voievodatul Transilvaniei, se cunosc aproape 30 de districte. Acestea au intrat în atenția actelor de cancelarie, mai ales în secolele XIV–XV, când vechile cnezate se fărâmițaseră la nivelul satelor ori părților de sate, pentru a deveni posesiunea ereditară a cnezilor sau a cnezilor înnobilați. Ca atare, elita districtelor era formată din cnezi

¹¹⁶ Victor Motogna, *op. cit.*, p. 18; *Urkunden-Regesten aus dem alten Bisztritzer Archiv von 1203 bis 1490*, p. 24–25, doc. nr. 110;

sau juzi, rămași liberi, și stăpâni de sate și supuși, cu rosturi militare, ctitori de biserici, proprietari ai unor curți și chiar ai unor cetăți de piatră. Din relativ uniform și unitară, elita românilor din Transilvania a devenit diferențiată. Cnezii din zonele deschise, intrate de timpuriu și efectiv sub controlul administrației Regatului, au devenit supuși, iar cei din arii mai închise, apărute natural, și-au păstrat mult timp prerogativele. Oricum, cei care după 1366 au obținut, așa cum cerea porunca regală, diplome de recunoaștere a posesiunilor lor, au rămas pe mai departe elita districtelor românești și au alcătuit organele lor de conducere, intrând apoi în rândul nobilimii. În schimb, cei care nu dețineau sau nu au obținut acte privilegiale, au decăzut la nivelul sătenilor obișnuți, sau au îndeplinit în continuare atribuții de jude sătesc, conducători de obști, ocoale sau cnezate locale, cu o poziție superioară față de țărănimea de rând și inferioară nobilimii împroprietărite¹¹⁷.

Cnezii constituiau de la început o pătură însemnată, îndeosebi în regiunile mărginașe sau cu relief înalt, întrucât și țărănimea liberă se menținea încă numeroasă, căci și tinerele state românești extracarpatice erau populate cu țărani liberi care trăiau în obști sătești. Pe de altă parte, puterea centrală avea tot interesul să îngăduie formele vechi de organizare pentru a cointeresa populația românească în apărarea trecătorilor. Când pericolul a trecut, s-a intensificat ofensiva feudală asupra obștilor sătești, asupra pământului stăpânit de acestea și asupra libertăților țăranilor din obște. Alături de nobilii laici și ecleziastici, puterea centrală a avut de partea sa uneori și colaborarea cnezilor în procesul de anihilare a autonomiilor și libertăților obștilor. Cnezii care au obținut acte de danie și privilegii nu-și mai bazaseră puterea pe autoritatea conferită de obște, stăpânirea lor nu mai era sub servitute de *kneziatus*, bunurile stăpânite până atunci sub *nomine kneziatus* le reveneau acum prin actele privilegiale acordate de regalitate cu drept deplin, veșnic și irevocabil. În

¹¹⁷ Ioan-Aurel Pop, *Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300–1456)*, p. 244–245; Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. I, pp. 210–216;

unele regiuni și în anumite perioade, rezistența obștilor în fața procesului de aservire feudală s-a dovedit trainică, în alte locuri și în alte perioade au câștigat feudalii; în acest din urmă caz, cnezimea a colaborat cu forțele feudale, s-au detașat de obști, devenind stăpânii acestora, iar locuitorii au fost transformați în țărani aserviți¹¹⁸.

Districtele românești și Comitatele ori Scaunele și Districtele săsești au coexistat de-a lungul Evului Mediu în Transilvania. Cele din dintâi neputând fi înlocuite din cauza rădăcinilor adânci ancestrale, înfipite în sol, iar celelalte făcând eforturi neconținute de- a se impune. Astfel, s-a menținut puternică, și ca însemnătate social-politică, pătura cnezilor și a voievozilor nenobili, conducători ai obștilor și cnezatelor locale, cu o poziție superioară față de țărănimea de rând, însă inferioară nobilimii. Districtele românești din Transilvania, care s-au ridicat pe fondul vechilor uniuni de obști, se bucurau de o anumită autonomie internă, recunoscută de oficialități sau obținută de la acestea. Autonomia districtuală era mai largă în unele cazuri, cum au fost, de pildă, Districtele privilegiate bănățene, Districtele din Maramureș și Districtul Rodnei, sau mai limitată în cazul altora. Districtele uneori se numeau Scaune de judecată sau Cnezate, erau conduse de cnezi sau de voievozi, adică de reprezentanții juzilor și cnezilor de sate. Conducerea acestor Districte era colectivă, organele reprezentative constituindu-se în Scaune de judecată, când judecau pricini dintre locuitorii districtualii, în foruri fiscale, când trebuiau să repartizeze pe sate obligațiile față de visterie, în foruri administrative, când dezbăteau probleme de conducere a Districtului sau a așezărilor acestuia și, în fine, foruri militare, atunci când se ocupau de obligațiile ostășești ale sătenilor¹¹⁹.

¹¹⁸ ****Istoria Românilor. Vol. III. Genezele Românești*, p. 597–598;

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 600; Ioan-Aurel Pop opinează că noțiunea de district, folosită mai ales în actele de cancelarie, nu desemnează întotdeauna realități specifice de organizare teritorială a românilor din Transilvania. Astfel de opinii și argumentele care stau la baza lor, mai cu seamă pentru secolele XIII–XIV, precum și detalii despre rostul și atribuțiile cnezilor români se pot consulta cu folos în capitolul *Cnezii și statutul lor de conducători și stăpâni în lumea românească* la Ioan-Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici...*, pp. 112–162;

Istoria românilor din Transilvania de-a lungul Evului Mediu este o istorie a satelor și a țăranilor, cu toate problemele lor. În comparație cu celelalte provincii românești, „istoria Ardealului nostru, sublinia Nicolae Ioarga, e de la început chiar o istorie de țărani”¹²⁰. Totuși, pentru a-și promova interesele lor, aceste sate românești sau reprezentanții lor au fost nevoiți să se unească sau să rămână uniți, mai ales acolo unde viețuiau în zone compacte, grație reliefului. Existau Comitate care cuprindeau în interiorul lor mai multe Districte românești care și-au menținut individualitatea prin organizarea lor internă, prin dreptul cutumiar românesc (*jus valachicum*) sau varianta de tip feudal al acestuia (*jus keneziale*) și obiceiul pământului, și, desigur, prin confesiunea răsăriteană. Oficialitățile regale și voievodale s-au văzut obligate să le permită funcționare acestor autonomii locale românești. Ba, mai mult, în secolele XIII–XIV, românii jucau încă un rol politic în calitate de grup distinct în cadrul Voivodatului Transilvaniei, participând la adunările generale (congregațiile) ale Voivodatului, alături de sași, secui și nobili¹²¹.

Pentru că în Transilvania românii și elitele lor reprezentau o forță, iar, cu sprijinul tinerelor state feudale extracarpătice românești, puteau să o transforme într-un Stat feudal românesc, începând din 1366, se iau măsuri de către puterea centrală de la Buda, pentru înlăturarea românilor din adunările generale ale Voivodatului și din rândul stărilor politice. Fruntașii românilor nu mai sunt convocați în numele poporului lor în congregații pentru a decide chestiunile vitale ale Transilvaniei. Începând de acum numai indivizi izolați de originea română au participat în continuare la viața politică centrală a Transilvaniei, la adunările generale, dar nu ca reprezentanți ai românilor, ci ca nobili asimilați națiunii maghiare. În urma formării uniunii frățești (*fraterna unio*) dintre celor trei stări și națiuni privilegiate, după răscoala din 1437, izolarea românilor

¹²⁰ N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, Ediție critică de I. Oprișan, București, 2007, p. 27;

¹²¹ Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii...*, pp. 175–179;

în raport cu această uniune va dobândi un caracter manifest. Excluderea frunțașilor românilor din congregațiile Transilvaniei a condus, în chip natural, dar și sub raport compensatoriu, la înflorirea adunărilor locale românești, districtuale, cneziale sau scăunale, care exprimă voința de supraviețuire a autonomiilor locale românești. Oprite să se manifeste ca Stare (*universitas*) la nivel central, feudalitatea românilor a rămas, ca nobilime mică și mijlocie, în cadrul vechilor structuri locale românești, cărora, împreună cu poporul de rând, le-a conservat autonomia prin diferite mijloace, între care unul esențial a fost menținerea adunărilor locale controlate *ab initio* de cnezi. Bazate pe tradiția vechilor adunări întrunite de oamenii buni și bătrâni și pe tendința feudalității românești incipiente de a acorda sfat și ajutor cneazului, aceste adunări au adoptat, pentru a putea funcționa, reguli oficiale: au fixat zile de întrunire, au acceptat să fie prezidate uneori de înalți dregători și uneori au emis chiar documente și au adoptat sigilii. Totodată, acestea și-au sporit atribuțiile, având competență în domeniul administrativ, judecătoresc sau fiscal, și susținând, în același timp, confirmarea, reconfirmarea și respectarea propriilor forme de organizare¹²². Constituirea și funcționarea instituțiilor autohtone în cadrul Districtelor românești se sprijină și pe recunoașterea lor de către voievozii Transilvaniei. Se întâmplă ca aceștia să convoace adunări românești ca cele ale secuilor și într-o formă identică acestora ori cu cea a adunării scăunale a sașilor. Într-un document voievodal din ianuarie 1452, se poate observa deja orientarea districtelor spre o autonomie de tipul celei săsești, unde sunt convocați, conform ierarhiei sociale, bărbații nobili și nobilii juzi din cele șapte sedii (scaune) ale nobililor români (*nobilibus viris, iudicibus nobilium septem sedium Nobilium Valachorum*). O astfel de autonomie și organizare este menționată și într-un act privilegiat din 1457, emis de regele Ladislau Postumul¹²³.

¹²² *Ibidem*, pp. 180–185; Idem, *Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300–1456)*, pp. 260–266;

¹²³ Gheorghe Bichicean, *op. cit.*, p. 93–94;

La mijlocul secolului al XV-lea, era deja constituit și recunoscut un District al Rodnei, care trebuia să funcționeze și să se administreze ca și celelalte districte românești, cu voievozi și cnezi, în voievodate și cnezate de obști. Au fost atestate până la crearea Principatului Transilvaniei unele sate care aveau în fruntea lor cnezi și voievozi. Astfel, au fost menționați 10 cnezi în 9 sate și 4 voievozi în 3 sate, ceea ce corespunde ca densitate mediei din satele de români din Transilvania. După aprecierea lui Ștefan Pascu, cele 9 sate cneziale puteau fi grupate în două Voievodate (cnezate teritoriale sau uniuni de obști), cu centrul în unul din satele cu voievozi. Voievodatul Rebra, în care este pomenit documentar voievodul Pascu la 1503, cuprindea în arealul său, în afară de satul cnezial Rebra, ca centru, încă cinci sate cneziale amintite în documente: Salva, Rebrîșoara, Zagra, Mocod, și Telciu și probabil alte sate a căror cnezi nu sunt menționați în documente. Un alt important Voievodat trebuie să fi fost cel al Maierului, cu centru la Maieru, unde au fost menționați în timp 2 voievozi: Budu la 1450 și Codrea la 1503. Acesta încorporează satele cneziale: Maieru, Sângeorz (unde este menționat voievodul Toma la 1519) și Feldru, precum și alte sate din proximitate, a căror cnezi nu sunt amintiți în actele vremi. Satele și obștile sătești erau libere, ca și cnezii și voievozii acestora. Cnezii și țăranii de rând liberi își exercitau și afirmau libertatea și prin faptul că se conduceau după legea nescrisă a românilor (jus valachicum), după cum precizează un document din 1486, referindu-se la cneazul Ioan (kenezius) și românii din Rebrîșoara. O altă expresie a libertății este faptul că o parte din voievozii de pe valea Rodnei obțin la 1518, împreună cu juzii și jurații satelor, dreptul de a exploata aurul din minele de la Rodna¹²⁴. Dar există mărturii documentare de epocă din care putem deduce prezența unor cnezate teritoriale sau vechi uniuni de obști conduse de cnezi și în alte localități din actualul

¹²⁴ Ștefan Pascu. *Voievodatul...*, vol. III, p. 558–559; Vezi detalii la Avram Andea, Susana Andea, *Voievozi și cnezi în districtul Rodnei în secolele XV–XVI*, în „Istoria Culturii. Cultura Istoriei. Omagiu Profesorului Doru Radosav la vârsta de 60 de ani”, Cluj-Napoca, 2010, pp. 89–101;

județ Bistrița-Năsăud. Acestea sunt pomenite ca universitate, colectivitate, adică obște, desigur nu în sensul tare de grup privilegiat. Bunăoară, în 1371, este pomenită comunitatea românilor din Budac, condusă de cneazul Iulian (*Gylanus kenezus unacum universitate Olachorum*), care protestează față de executarea unui român condamnat pentru săvârșirea unor prădăciuni pe pământurile patriciatului săsesc, cerând judecarea lui după legea românească¹²⁵. La începutul secolului al XVI-lea, sunt pomeniți cnezii Maxim din Ilișua și Grigore din Ciceu Corabia¹²⁶. În 1398, pentru încălcarea proprietății sașilor, se fac vinovați Dionisie Românul, dar și cneazul său Mihail din Stupini. Un anume cneaz Ioan, cu fratele său și încă zece iobagi de pe domeniul nobiliar al lui Anton Bethlen au fost duși cu forța în 1466 în cetatea Bistriței. Unii cnezi de sate puteau să decadă în rândul iobagilor pe domeniul nobiliar. În 1475, este menționat documentar cneazul și iobagul (kenezus et iobagio) nobilului Farkas Nicolae din Herina. Însă, cnezii români din Districtul săsesc al Bistriței erau oameni liberi, ca cei din Budac și Stupini. Aceștia își vor fi exercitat prerogativele cneziale, poate chiar peste uniuni de obști, care aveau un centru teritorial cum era Budacul, rămânând solidari cu sătenii pe care-i conduceau în apărarea drepturilor lor. În satele de pe domeniile nobiliare, cnezii se aflau într-o situație de tranziție de la cnezi la simpli juzi sătești¹²⁷, care îndeplineau sarcini administrative decise de către stat sau nobil.

Profunde transformări din economie din a doua jumătate a secolului al XV-lea, la nivelul Europei, au produs importante evoluții și în politica economică a Regatului maghiar, care viza în principal dezvoltarea orașelor și a pieței interne¹²⁸. În acest context, și mai ales

¹²⁵ Documentul este publicat în *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p.Crist.*, edit. Lukinich E., Gáldi L., Makkai L., Budapeșt, 1941, p. 230–233;

¹²⁶ Adrian Onofreiu, Ioan Sigmirean, *Istoria județului Bistrița-Năsăud. Compendiu*, Cluj-Napoca, 2019, p.63;

¹²⁷ Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. III, p. 570–571;

¹²⁸ Pál Engel, *op.cit.*, pp. 269–270; Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Ediția a II-a, București, 1968, p. 129;

al facilitării mijloacelor înfăptuirii acestui scop (privilegii, scutirii și dării), orașul Bistrița va atinge apogeul dezvoltării sale. În 1453, regele Ladislau Postumul dăruiește lui Iancu de Hunedoara, cu titlul de Comite perpetuu, orașul Bistrița împreună cu cele 20 de sate din împrejurimile lui¹²⁹. Pentru a veni în sprijinul dezvoltării orașului, în același an, pe 22 iunie, Iancu de Hunedoara declară orașul Bistrița liber pe vecie, astfel încât îi permitea încorporarea la Universitatea Săsească, instanța de apel mutându-se, așadar, la Sibiu, centrul Universității săsești, ceea ce-i conferea o mai mare independență juridică. Totodată, Iancu de Hunedoara îi reconfirmă Bistriței vechile privilegii, între care și cea de a aduna dările din satele de pe valea Rodnei, privilegiu obținut încă de pe vremea regelui Albert I¹³⁰. Toate aceste privilegii au fost întărite de fiul său, Matei Corvin, în 24 februarie 1459¹³¹, urcat de puțin timp pe tronul Ungariei. Acesta, pentru a putea realiza centralizarea statului, urmărea să-și realizeze o puternică susținere din partea orașelor mai însemnate¹³². Astfel, Matei Corvin a sprijinit în primul rând autoritățile săsești ale Bistriței, cărora le-a conferit o serie de posesiuni în Districtul Bistrița¹³³, posesiuni care au aparținut sau aparțineau unor nobili¹³⁴. Unii dintre aceștia au protestat împotriva depozitării lor, așa cum a fost cazul fraților Jakch de Kusal, care s-au opus donării domeniului Rodna familiei nobile Pongracz¹³⁵. De asemenea, pentru a întări autonomia orașului Bistrița, Matei Corvin a interzis voievozilor Transilvaniei să-și mai instaleze demnitar proprii acolo¹³⁶, iar pe cei care se îngrijeau de turmele regelui îi oprește să mai pască vitele pe teritoriul aparținând

¹²⁹ *Documente...*, vol. II, partea 2, p. 23–24;

¹³⁰ *Ibidem*, p. 37–38;

¹³¹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, București, 1989, p. 46;

¹³² Samuel Goldemberg, *Contribuții la istoria Bistriței și a Văii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea*, extras din *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, seria VI, Fascicula 1, Cluj, 1960, p. 65;

¹³³ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, p. 184;

¹³⁴ *Ibidem*, p. 173;

¹³⁵ *Ibidem*, p. 71;

¹³⁶ *Ibidem*, p. 373;

orașului sau Districtului Bistrița¹³⁷. Regele Matei Corvin intervine el însuși în organizarea administrativă a orașului, reorganizând instituția magistratului, ce avea acum în componență 12 juzi și 12 jurați și un centumviriat (consiliul lărgit al celor 100 de bărbați vrednici)¹³⁸. Această instituție, pe lângă rolul administrativ, devine și prima instanță de judecată, nu doar pentru bistrițeni, ci și pentru cei din District¹³⁹. De asemenea, bistrițenii, nu doar că au fost scutiți de dări timp de 8 ani de zile dacă ridicau case pe locuri de case pustii¹⁴⁰, ci întreg orașul și Districtul au fost absolvite de jumătate din dări și taxe pe timp de 2 ani¹⁴¹. Prin toate aceste favoruri, regele urmărea să realizeze dezvoltarea economică a orașului și să strângă legăturile dintre rege și oraș, ajungându-se astfel, pe 1 martie 1474, ca Matei Corvin să dea asigurări magistratului Bistriței că nu va mai despărți niciodată orașul lor de coroana regală¹⁴². Potrivit afirmațiilor lui Samuel Goldemberg, „ridicarea patriciatului bistrițean a coincis într-o mare măsură cu statornicirea dominației acestuia peste bogata vale a Rodnei”¹⁴³.

Deși, în 1467, după ce Matei Corvin se întorsese din expediția în Moldova împotriva lui Ștefan cel Mare, a declarat în fața adunării nobiliare că provinciile românești ale Făgărașului, Amlașului și Rodnei nu vor putea fi niciodată înstrăinate sau dăruite vreunui particular, ci au să rămână pentru totdeauna posesiuni regale ca să poată fi dăruite ca feude voievozilor români din Moldova și Țara Românească¹⁴⁴, în 30 septembrie 1469, anunță pe locuitorii din Valea Rodnei că a încorporat Ținutul lor orașului Bistrița și că au de achitat contribuția acolo¹⁴⁵. Însă Comitatul Dăbâca își exercita în continuare atribuțiile administrative

¹³⁷ *Ibidem*, p. 316;

¹³⁸ Samuel Goldemberg, *op. cit.*, p. 60;

¹³⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VII, București, 1991, p. 191;

¹⁴⁰ *Ibidem*, vol. VI, p. 445;

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 497–498;

¹⁴² *Ibidem*, vol. VII, p. 8;

¹⁴³ Samuel Goldemberg, *op. cit.*, p. 63;

¹⁴⁴ *Documente...*, vol. II, partea 2, p. 179;

¹⁴⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, p. 546;

și fiscale asupra Văii Rodnei, de aceea, în 1472, regele Matei Corvin ordonă perceptorilor de dări să nu-i mai înscrie pe românii din Districtul sau Valea Rodnei („alias universi Valachi in Districtu Rodna-Völgye”) în registrele de contribuție ale Comitatului Dăbâca, fiindcă, îi atenționa regele, „ei au fost dăruiți de regi mai dinainte ai Ungariei și au să rămână și pe viitor anexați orașului Bistrița”, bucurându-se de toate libertățile pe care le-au avut și mai înainte¹⁴⁶. În vederea încorporării definitive a Văii Rodnei, Bistrița a manifestat un interes deosebit, astfel încât în anul 1473 îl delegă chiar pe primarul Sibiului la prepozitul Dominic, pentru a trata cu el problema dărilor și încorporarea Văii Rodnei la Bistrița¹⁴⁷.

Desigur, la insistențele Patriciatului bistrițean, în anul 1475, se încorporează definitiv Valea Rodnei orașului Bistrița. Primul act emis în acest an este din 3 iunie¹⁴⁸, stabilindu-se *de jure* situația Văii Rodnei, desprinsă de Comitatul Dăbâcii. Actul conține clauza expresă, potrivit căreia localitățile din Valea Rodnei și locuitorii lor să se bucure perpetuu de aceleași drepturi, libertăți, obiceiuri, favoruri și privilegii de care se bucură orașul Bistrița și locuitorii săi, să depindă totdeauna de acest oraș și să fie obligați asemenea locuitorilor din Bistrița la plata tuturor contribuțiilor ordinare și extraordinare cuvenite regelui. Așadar, s-a stabilit o stare de egalitate în toate privințele între cele două părți, cu toate acestea magistratul Bistriței nu o va respecta. Prin acest act, localitățile Văii Rodnei au fost doar anexate administrativ orașului Bistrița, cu drept de *jure jurisdictionis* și nu *jure dominalis*¹⁴⁹. Jure jurisdictionis se referea, prin urmare, la un drept de jurisdicție administrativă și juridică, în sensul că orașul Bistrița era îndrituit să ia decizii administrative și să judece pricini în locul regelui sau ca mandatar al regelui, și nu să stăpânească ca un veritabil *dominus terrestis*/stăpân

¹⁴⁶ *Documente...*, vol. II, partea 2, p. 221; Vezi și: Victor Motogna, *op. cit.*, p. 19–21;

¹⁴⁷ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, p. 546;

¹⁴⁸ *Ibidem*, vol. VII, p. 43;

¹⁴⁹ Samuel Goldemberg, *op. cit.*, p. 65–66; Victor Motogna, *op. cit.*, p. 20–21; Silviu Dragomir, *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe Pământul Crătesc*, Sibiu, 1913, p. XCVI–XCII;

de domeniu, căruia i se cuveneau roadele bunurilor stăpânite și dreptul de dispoziție asupra supușilor săi.

Prin anexarea Văii Rodnei, așa cum afirmă Valeriu Șotropa, Bistrița nu a primit dreptul de stăpân feudal, ci doar teritoriul în administrarea sa. În sprijinul afirmației sale, el invocă formularistica actelor de danie utilizată în epocă. Absența din acest document a formulei, *dăm, dăruim și conferim*, și prezența sintagmei *anexăm și încorporăm*, demonstrează că Bistrița nu a obținut un drept patrimonial privat, ci numai de natură administrativă¹⁵⁰. Pentru a întări această afirmație, el recurge la semnificațiile lexicale, arătând că însăși denumirea de *District românesc* pe care a primit-o Valea Rodnei, similar cu cel al localităților săsești aflate în administrarea orașului, numit *Districtus Sacsonicus*, despre ai cărui locuitori nu s-a pretins niciodată a fi iobagi, precum și denumirea *vidic românesc* din maghiarul *oláh vidék*, care desemnează o regiune, sunt noțiuni cu caracter geografic-administrativ, și nu de drept privat¹⁵¹. Subscriem la demonstrația lui Valeriu Șotropa, adăugând faptul că la început românii din Valea Rodnei au fost plătiți/recompensați pentru serviciile aduse orașului Bistrița, ceea ce nu ar fi fost cazul dacă se aflau în stare de iobagi ai orașului, nevoiți să presteze gratuit stăpânului de domeniu¹⁵².

Al doilea act din același an referitor la această chestiune este datat în 18 august, zi în care Regele Matei poruncește cămărașilor de sare să pună la dispoziția orașului Bistrița veniturile cămării de sare din Albeștii Bistriței¹⁵³. Așadar, în această zi, Regele din capitala Ungariei încorporează *de facto* Târgul nostru Rodna (*opidum nostrum Rodna*), aflat în apropiata vecinătate a orașului nostru Bistrița („in contigua vicinitate civitatis nostrae Bistriciensis”), împreună cu locuitorii de pe marea vale și cu toate posesiunile ce țin de numita Vale a Rodnei („habitu-

¹⁵⁰ Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Cluj, 1975, p. 41;

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 43–44;

¹⁵² Vezi sumele achitate de Bistrița pentru serviciile prestate de românii de pe Valea Rodnei la Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în timpul lui Petru Rareș. Relații Politice și militare (1527–1546)*, București, 1978, pp. 230–250;

¹⁵³ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VII, p. 57–58;

simulcum magna valle et omnibus eius pertinetiis Radnavelghye”). Totodată, cere Conventului din Cluj-Mănăstur să ia parte în mod direct la realizarea acestui fapt de natură juridică, numind ca reprezentanți pe Ioan de Crestur, Ștefan Chereni de Blăjeni sau pe Andrei Pârcălab de Budacul Mic¹⁵⁴. Primul act din 3 iunie 1475 a fost reconfirmat în 1492 de către Regele Vladislav al II-lea, menținând condiția expresă ca Târgul Rodna, cu satele și locuitorii din Valea Rodnei să se bucure de toate drepturile, libertățile și privilegiile de care se bucură orașul și Districtul Bistrița¹⁵⁵. Cu toate acestea, după ce regele le ceruse bistrițenilor adunarea veniturilor fiscale din Valea Rodnei¹⁵⁶, se văzuse nevoit, în fața plângerilor Magistratului Bistriței, să ordone percepătorilor de dări din Comitatul Solnocul Interior, care, încă mai adunau dijma din oi (quingagesima), o dare specifică românilor, și contribuția de război de la locuitorii Văii Rodnei, să nu-i mai înscrie pe aceștia între contributorii comitatului¹⁵⁷. Incorporarea Văii Rodnei în Districtul Bistrița a întâmpinat opoziția prepoziturii din Lelesz (Ungaria superioară), care avusese o vagă autoritate în secolul al XIV–XV peste Comitatul Maramureș și Solnoc, cerând contribuții de la românii din Valea Rodnei¹⁵⁸. În atare situație, Regele Vladislav consideră că era necesar să se reîntărească drepturile Bistriței asupra Văii Rodnei și astfel, pe 5 decembrie 1498, emite un act în acest sens, care conținea și condiția expresă de a se respecta vechile drepturi și libertăți ale locuitorilor din valea Rodnei¹⁵⁹. Dar, în 5 iulie 1503, regele le scria bistrițenilor despre întârzierea veniturilor din Valea Rodnei¹⁶⁰, cauza fiind probabil împotrivirea românilor de a plăti taxe suplimentare, căci un document din anul 1508 arată că regele a fost sesizat de mai mulți locuitori din

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 58;

¹⁵⁵ *Documente...*, vol. II, partea 2, p. 328;

¹⁵⁶ *Ibidem*, vol. XV, partea 1, p. 137;

¹⁵⁷ *Ibidem*, vol. II, partea 2, p. 396;

¹⁵⁸ Radu Constatinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare*. București, 1978, p. 17;

¹⁵⁹ *Documente*, vol. XV, partea 1, p. 150;

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 160;

Valea Rodnei că sunt constrânși la diferite taxe și dări în plus, contrar vechii cutume și a hotărârilor fundamentale emise de regele Matei Corvin. Acest fapt l-a determinat pe Regele Vladislav al II-lea să dispună respectarea de către magistratul bistrițean a tuturor privilegiilor conferite locuitorilor de pe Valea Rodnei¹⁶¹. Între timp, orașul Bistrița a intrat din 1506 în posesia unei părți a Văii Bârgăului, obținute de la familia nobiliară Bethlen¹⁶². Spre deosebire însă de locuitorii Văii Rodnei, oameni liberi, având aceleași drepturi cu locuitorii din Districtul Bistriței, românii de pe Valea Bârgăului au fost tratați ca iobagi ai orașului Bistrița, prestând toate sarcinile iobăgești către acest oraș, care se comporta ca un stăpân de domeniu. Răscoala lui Gheorghe Doja, care a cuprins întreaga Transilvaniei în 1514, a fost pentru românii din Valea Rodnei, mulți dintre ei lucrători în mine, un moment prielnic să-și manifeste fâiș nemulțumirile, participând și ei la Răscoală¹⁶³.

Valea Bârgăului a revenit din nou în cuprinsul Comitatului Dăbâca și în posesiunea familiilor nobiliare din familia Apaffi, însă la nivel local întreaga Vale cu locuitori români era administrată de un cneaz, probabil după vechile cutume. În urma unei sesizări din partea supușilor nobiliari (iobagi) din Bârgău, frații Nicolae și Ladislav Apaffi somează pe judele orașului Bistrița, la 19 aprilie 1535, să nu-i mai aresteze pe iobagii lor din Bârgău și pe cneazul acestora, altfel vor depune plângere la Voievodul Transilvaniei¹⁶⁴. Așadar, cneazul era în fruntea iobagilor de pe Valea Bârgăului și potrivit altor documente avea un statut diferit. Așa ne arată cel puțin faptul că fiul Cneazului din Bârgău a fost și el acuzat pentru o faptă nelegiuită, însă s-a cerut în 1580 pentru el eliberarea prin chezași și pedepsirea numai dacă va fi găsit vinovat¹⁶⁵. Vidicul Rodnei, fiind mai mare ca întindere, interesele satelor românești

¹⁶¹ I. Marțian, *Țara Năsăudului*, Năsăud, 1933, anexa 9, p. 47–48;

¹⁶² *Documente...*, vol. II, partea 2, p. 543;

¹⁶³ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul XVI*, Cluj, 1954, p. 333;

¹⁶⁴ Arhivele Naționale- Serviciul județean Cluj, *fond Primăria Orașului Bistrița*, doc. 1197/1535;

¹⁶⁵ *Ibidem*, doc. 4605/1580;

de acolo au fost reprezentate de uniunea cnezilor. De pildă, în 1523 uniunea cnezilor din Valea Rodnei (*cum omnibus keneziis Vallis Rodnensis*) participă, alături de 3 preoți, într-o delegație la magistratul orașului Bistrița, și solicită aprobarea pentru ridicarea unei mănăstiri de rit ortodox și după legea acestora (*ritum et consuetudinem eorum*) între localitățile Hordou și Telciu¹⁶⁶. La fel ca adunarea cnezilor la nivel de District, la nivelul satului, cneazul era ajutat să administreze localitatea de sfatul bătrânilor sau bătrânii jurați. Studiile recente au remarcat cu numeroase exemple din documente existența sfatului oamenilor buni și bătrâni în Districtul Rodnei de-a lungul secolelor XVII și XVIII¹⁶⁷, reminiscențe ancestrale ale vechilor forme de organizare în obști gentilice. Prima instanță de judecată în Evul Mediu, la nivelul unei așezări sătosești, era Scaunul cnezial, format din oamenii buni și bătrâni, iar apelul se făcea la adunarea districtuală a cnezilor, alcătuită din 12 sau 24 membri¹⁶⁸.

Până la mijlocul secolului al XV-lea, atât Districtul Bistriței, cât și Districtul Rodnei, erau pe deplin conturate. Patriciatul bistrițean încearcă să mai acapareze câteva sate, ca și cele din Bârgău, dar pentru scurt timp. Unele sate săsești sau cu populație mixtă de pe domeniul nobiliar al Comitatelor, care se aflau în proximitatea Districtului săsesc al Bistriței, au căutat în mod firesc să se alipească celor de pe *fundus regius* din District, pentru a se bucura de privilegiile acestora. La fel s-a petrecut și în Districtul Rodnei, unde, cel puțin *de jure*, populația era înzestrată cu anumite libertăți și drepturi. Aici s-au așezat locuitori din Comitate sau au întemeiat alte așezări noi. Astfel, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Districtul Rodnei apar 5 sate noi (Poienile Zagrei, Runcul Salvei, Mititeii Mocodului, Bichigiul Telciului și Hordoul Salvei) și crește în general populația cu bejenari din Moldova și Maramureș. La sfârșitul secolului al XVI-lea, se întemeiază de

¹⁶⁶ *Documente*, vol. XV, partea 1, p. 271–272;

¹⁶⁷ Livia Magina, *Instituția judelei sătesc în principatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2014, p. 175–176;

¹⁶⁸ Adrian Onofreiu, Ioan Sigmirean, *op.cit.*, p. 63–64;

către familii sosite din Lăpuș și Maramureș satele Vărarea (vechea vatră a Neposului) și Găureni (azi Aluniș), iar tot acum sau la începutul secolului al XVII-lea satele Leșu și Suplai¹⁶⁹. Dintr-o anchetă, desfășurată în locuința cneazului Ioan din Mocod la 1642, aflăm că acele familii din Lăpuș și Maramureș, care au întemeiat satele Vărarea și Găureni, au venit în Vidicul românesc al Rodnei pentru condițiile mai bune de trai și pentru a se bucura de vechile libertăți ale cetăților regale, lipsite de iobagi și nobili, încă valabile pe acest teritoriu și District. Puterea cnezilor de aici era totuși considerabilă. Însuși Cneazul din Vărarea, de puțin timp întemeietor de sat, refuză să predea un iobag fugit, deși era cerut de fostul său stăpân, nobilul Gabriel Mintsenty¹⁷⁰. Stăpânirea lui Mihai Viteazu în Transilvania a fost un prilej pentru mulți iobagi români să-și caute o soartă mai bună, plecând pe *fundus regius* administrat de sași, unde traiul era mai ușor. Așa se face că pe la 1616 principele Gabriel Bethlen poruncește ca iobagii fugiți în satele din Valea Rodnei să fie, potrivit legii, restituiți stăpânului de domeniu, însă nu înainte de a plăti fiecare iobag fugar o amendă de 20 florini ungurești¹⁷¹. În pofida libertăților și drepturilor conferite de regii Ungariei Ținutului Văii Rodnei, magistratul Bistriței le impune locuitorilor acestuia o serie de sarcini și taxe de care erau scutiți. Numai așa se explică intervenția principelui Gabriel Bethlen, probabil la sesizarea acestora, poruncind în 31 iulie 1627 autorităților din Ardeal și magistratului orașului Bistrița, să nu silească pe locuitorii satelor românești (olah folukbeli) din Vidicul Bistriței să plătească împotriva libertăților vechi diferite dijme și să fie păgubiți în privința aceasta în persoana și averea lor, ci să-i țină mereu nevătămați în toate libertățile lor, așa cum și principele dorește¹⁷². Intervenția apăsătoare din partea magistratului

¹⁶⁹ Avram Andea, Susana Andea, *Habitat și întemeiere de sate în districtul Rodnei. Vărarea și Găureni*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca”, anul XL, Cluj-Napoca, 2002, pp. 27–30;

¹⁷⁰ *Ibidem*, pp. 30–34;

¹⁷¹ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, editat de Andrei Vereș, București, 1934, p. 77–78;

¹⁷² *Ibidem*, p. 148–149;

bistrițean asupra românilor din Valea Rodnei se simte tot mai mult în secolul al XVIII-lea și mai ales înainte de înființarea graniței, când nutrea efectiv să-i treacă în acte ca iobagi ai orașului¹⁷³.

Iancu de Hunedoara acordă Bistriței în 1453 statutul de oraș liber (*libera civitas*), cu dreptul de a participa la adunările anuale ale celor șapte Scaune săsești și ale nobililor, astfel încât reprezentarea bistrițenilor în congregațiile voievodale devine regulă, iar poziția ei se întărește. Se creaseră deja premisele realizării unei unități administrative cuprinzătoare a tuturor sașilor, care să reflecte unitatea lor politică și juridică. Procesul s-a accelerat la sfârșitul secolului al XV-lea, când, în 6 februarie 1486, fiul lui Iancu de Hunedoara, regele Matia Corvin, recunoaște și întărește o realitate faptică, constituirea de jure a Universității națiunii săsești din Transilvania, implicit reprezentarea lor corporativă în Adunările de stări¹⁷⁴. Potrivit sasului Sibian Reicherstorffer, din ul de vedre al unităților impozabile religioase, Universitatea Săsească era împărțită în prima jumătate a secolului al XVI-lea în 8 capitluri parohiale, două din ele fiind Bistrița și Reghinul, primul avea încorporate 23 de sate regești, iar al doilea cuprindea peste 30 de sate, care nu erau de pe *fundus regius*¹⁷⁵. Prin Diploma din 2 mai 1526 a regelui Ludovic al II-lea, magistratul Bistriței obține întreaga autoritate asupra satelor de pe *fundus regius*, care țineau de Districtul Bistriței, având deplină putere pentru a schimba chiar și preoții pe care-i considera nevrednici¹⁷⁶. Districtul săsesc al Bistriței se știe că era compus începând din evul mediu din 26 comunități libere¹⁷⁷.

¹⁷³ Vezi detalii la Mihai Georgiță, *Relațiile...*, pp. 71–81, Virgil Șotropa, *op.cit.*, p. 17–19 și idem, *Revolta districtului năsăudean 1755–1762*, în „Arhiva Someșană”, nr. 22, 1937, *passim*;

¹⁷⁴ Gheorghe Bichicean, *op.cit.*, p. 207;

¹⁷⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 215;

¹⁷⁶ Emil Csallner, *op. cit.*, p. 32;

¹⁷⁷ Thomas Năgler, *Așezarea...*, p. 227;

Districtul săsesc al Bistriței¹⁷⁸

(*Bistritzer sächsischer Distrikt, Beszterce vidék*)

Albeștii Bistriței (g. Weisskirch/Alba Ecclesia, m. Kisfeheregyház), *Bistrița* (g. Bistritz, m. Beszterce), *Budacu de Jos* (g. Deutsch-Budak, m. Szászbudak), *Crainimăt* (g. Baierdorf, m. Királynémeti), *Dipșa* (g. Dürrbach, m. Dipse), *Dorolea* (g. Kleinbistritz, m. Asszu-Beszterce), *Dumitra* (g. Mettersdorf, m. Nagydemeter), *Dumitrița* (g. Waltersdorf, m. Kisdemeter), *Ghinda* (g. Windau, m. Vinda), *Jeica* (g. Schelken, m. Zselyk), *Jelna* (g. Senndorf, m. Zsolna), *Lechința* (g. Lechnitz, m. Szászlekenke), *Livezile* (g. Jaad, m. Jád), *Mărișelu* (g. Großendorf/Bistriz, m. Sajomagyfalu), *Monariu* (g. Minarken, m. Malomarka), *Petriș* (g. Petersdorf-Bistritz/Petersdorf/Peterschdref, m. Petres), *Satu Nou* (g. Oberneudorf, Nösner-Neudorf, Neudorf [Nösnerland, Nösnergau], m. Felsőszászfalu, Szászfalu, Újfalu), *Slătinița* (g. Pintak/Bistriz, m. Pintak), *Sigmir* (g. Schönbirk, m. Szepnyir), *Sângeorzu Nou* (g. Sankt Georgen bei Lechnitz, m. Szaszszenz-györgy), *Sântioana* (g. Johannisdorf, m. Sajoszentivany), *Târlău* (g. Treppen, m. Szasztorpeny), *Tonciu* (g. Tatsch, m. Tacs), *Unirea* (g. Aldorf), *Vermeș* (g. Wermesch, m. Vermes), *Viișoara* (g. Heidendorf, m. Besenyő)

Însă, din punct de vedere teritorial-administrativ, la sfârșitul secolului al XVI-lea, pe teritoriul actual al județului Bistrița-Năsăud existau 174 de localități, grupate atunci în Districtul săsesc al Bistriței: 25 de localități, în Districtul românesc al Rodnei, 19 localități, în Comitatul Cluj, 22 de localități (preponderent în zona Monor–Teacă–Șieu–Zoreni), în Comitatul Dăbâca, 44 de localități (zona Arcalia–Herina–Crainimăt–Chiochiș), și cea mai mare parte în Comitatul Solnocul Interior, 63 de comune (zona Beclean)¹⁷⁹. Aceste structuri teritorial-administrative nu s-au schimbat semnificativ până la mijlocul secolului al XVIII-lea. Mai precis, pe lângă Districtul săsesc al Bistriței

¹⁷⁸ După Radu Săgeată, *Structuri administrativ-teritoriale medievale în Transilvania*, pe <https://www.academia.edu>;

¹⁷⁹ Adrian Onofreiu, Ioan Sigmirean, *op.cit.*, pp. 64–69;

și Districtul românesc al Rodnei, sau mai târziu al Năsăudului, care au pus bazele viitorului județ, pe teritoriul administrativ actual interferau Comitatele Solnocul Interior (care includea cercurile Beclean, Unguraș, Reteag, Piatra), Dăbâca (cu cercurile Unguraș, Chiraleș, Năsăud, Bistrița, Bârgău) și Turda sau Cluj (cu cercurile Șieut, Monor, Teaca, Milaș, Urmeniș, Șopteriu, Silivaș)¹⁸⁰

La mijlocul secolului al XVIII-lea, erau menționate în Transilvania 23 de unități administrativ-teritoriale mici, delimitate după criterii etnice, astfel: 7 comitate: *Alba, Cluj, Dăbâca, Hunedoara, Solnocul Interior, Târnava și Turda*; 7 scaune săsești: *Biertan, Mediaș, Orăștie, Sebeșul Săsesc, Sibiu, Sighișoara și Vințu*; 5 scaune secuiești: *Arieș, Ciuc, Mureș-Oșorhei, Odorhei și Trei Scaune* și 4 districte: *Bistrița, Brașov, Chioar și Făgăraș*. Această organizare teritorială a fost desființată de Împăratul Iosif al II-lea, la 13 iulie 1784, care a organizat 11 comitate puternice cu alte limite, unele dintre ele cu alte denumiri și reședințe: *Alba Inferioară, Cluj, Făgăraș, Hunedoara, Odorhei, Sibiu, Solnocul Interior, Solnocul Mijlociu, Târnave, Trei Scaune și Turda*. Dar, cum spiritul în care a fost concepută această reorganizare administrativă i-a nemulțumit pe reprezentanții națiunilor privilegiate, Iosif al II-lea a fost nevoit să revină în 1790 la regimul administrativ anterior¹⁸¹.

Noul Comitat Turda, numit Comitatul Turda Superior, cu reședința la Turda, cuprindea și o parte din fostele Comitate Cluj și Dăbâca (Inferior), plus Districtul săsesc al Bistriței. Mai rămăsese în afară doar fostul District românesc al Rodnei și Valea Bârgăului, care au intrat în rândul celor 6 Regimente de graniță din Marele Principat al Transilvaniei, până la desființarea lor în 1851, bucurându-se așa de un regim administrativ

¹⁸⁰ Ioan Băca, Adrian Onofreiu, *Evoluția administrativ-teritorială a județului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, tom. XX, 2006, p. 352;

¹⁸¹ Radu Săgeată, *loc. cit.*; Unele detalii despre transformarea Transilvaniei în Mare Principat în 1765 și reforma administrativă din 1784 la Aurel Răduțiu, *Reorganizarea politico-administrativă a Transilvaniei la 1784. Constituirea comitatului Turda*, în „Răscala lui Horea. Studii și interpretări istorice”, coord. Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1984, pp. 76–113;

militar în subordinea Consiliului Aulic de război de la Viena¹⁸². După 1790, cu excepția regimentului de graniță, localitățile de pe teritoriul actualului județ Bistrița-Năsăud erau cuprinse în Comitatele Solnocul Interior-Dăbâca Superioară și Cluj-Turda Superioară-Dăbâca Inferioară¹⁸³. Pentru apărarea graniței cu Moldova și Bucovina, se înființează în 1762 ***Regimentul cezaro-crăiesc grăniceresc de infanterie nr. 17, II român de graniță, cu sediul la Năsăud***, cu sediul la Năsăud, o unitate administrativ-teritorială cu caracter militar. Conturarea și organizarea regimentului grăniceresc năsăudean, așa cum va fi îndeobște cunoscut, în contextul politicilor administrative ale Curții de la Viena, a presupus evident militarizarea localităților din această regiune de graniță, prin desprinderea lor din comitatele preexistente la mijlocul secolului al XVIII-lea (Solnocul Interior, Dăbâca, Cojocna și Turda) și vechiul District săsesc al Bistriței. Acest proces s-a desfășurat în mai multe etape, după cum urmează: între 1763–1763 au fost militarizate 27 de localități de pe Valea Someșului sau a Rodnei și două localități de pe Valea Șieului (Nușfalău și Sântioana), iar în anul 1783 au fost incluse alte 5 localități din Valea Șieului (Gledin, Monor, Șieut, Ragla și Budacul de Sus). Tot în anul 1783 au fost înglobate în regiment localitățile Morăreni și Rușii Munți de pe Valea Mureșului și cele 8 localități existente de pe Valea Bârgăului, astfel încât localitățile cuprinse în regimentul de graniță au ajuns în număr de 44 de comune militarizate sau comune grănicerești¹⁸⁴.

Potrivit cuprinzătoarei istorii a regimentului, a cărei autor este căpitanul Karl Klein, (rămasă în manuscris până recent), Districtul grăniceresc putea fi împărțit geografic-administrativ în patru raioane: raionul 1, cel mai mare și nucelul regimentului (Văile Someșului, Bârgăului și Budacului), raionul 2 (comunele Nușfalău și Sântioana), raionul 3 (comunele Monor, Gledin și Șieut), raionul 4 (Rușii Munți și

¹⁸² Vezi detalii la Carol Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764–1851*, București, 1973, passim;

¹⁸³ Ioan Băca, Adrian Onofreiu, *op.cit.*, p. 352–353;

¹⁸⁴ Virgil Șotropa, *op.cit.*, p. 20–25; Ioan Băca, Adrian Onofreiu, *op.cit.*, p. 353;

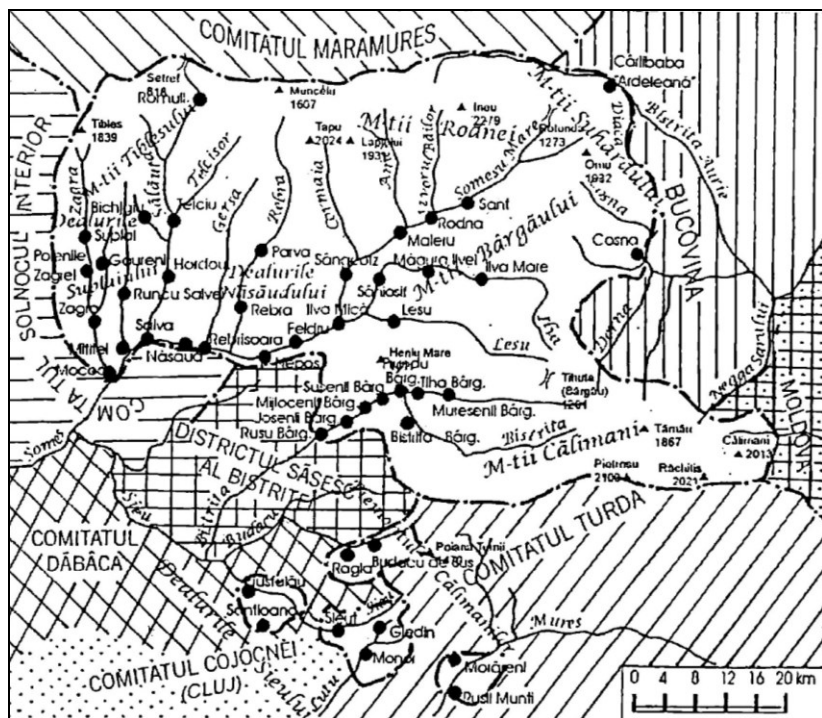
Morăreni. Suprafață întregului District măsura 45 de mile pătrate¹⁸⁵. Din punct de vedere militar și administrativ, conform aceleiași istorii, aceste comune erau repartizate în 12 companii. 10 aveau în frunte căpitani, iar cea din Năsăud, compania a IX-a, având în componență Năsăudul și Salva, era condusă de 1 colonel, vicecolonel și 1 maior, și reprezenta de fapt conducerea regimentului, în timp ce compania a III-a de la Prundu-Bârgăului era condusă de 1 maior și includea comunele grănicerești Tiha-Bârgăului, Mureșenii Bârgăului și Bistrița-Bârgăului. Celelalte companii conduse de căpitani erau repartizate după cum urmează: compania a I-a: Monor, Gledin, Morăreni și Rușii Munți, compania a II-a: Budacul Român, Nușfalău, Șiecut, Ragla și Sântioana, compania a IV-a: Susenii, Mijlocenii, Josenii și Rusu Bârgăului, compania a V-a: Rodna, Șant, Maieru și Ilva Mare, compania a VI-a: Sângeorz, Sâniosif (Poienile Ilvei) și Măgura (Ilvei), compania a VII-a: Feldru, Ilva Mică și Leșu, compania a VIII-a: Rebrîșoara, Rebra, Nepos și Parva, compania a X-a: Telciu, Hordou, Bichigiu și Romuli, compania a XI-a: Zagra, Poienile Zăgrii, Găureni și Suplai și compania a XII-a: Mocod, Mititei, Runcu (Salvei)¹⁸⁶. Putem observa că Districtul grăniceresc s-a suprapus administrativ peste nucleul vechiul District românesc, în jurul căruia s-au adunat și alte sate românești, iar aceste companii, având o funcție militară principală, s-au constituit pe fostele uniuni de obști sau mai exact obști de vale, căci majoritatea sunt formate de-a lungul unor văi.

În concluzie, putem spune că până la Revoluția din 1848, în plină modernitate, vechile structuri de obști sătești sau uniuni de obști au rezistat prin coeziunea lor, prin tradiții și sentimentul de solidaritate în interiorul colectivității, chiar dacă, de-a lungul timpului, au fost repartizate, incluse și înglobate în structuri administrativ-teritoriale

¹⁸⁵ Manuscrisul și analiza au fost publicate de Adrian Onofreiu, Ioan Bolovan, *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean*, București, 2006, p. 53.54.;

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 59–60; Ioan Băca, Adrian Onofreiu, *op.cit.*, p. 353;

mai mici sau mai mari, unde aveau diferite obligații și drepturi, impuse de structurile centrale ale statului.

Harta Regimentului grăniceresc năsăudeu și vecinătățile, după M. Mureșianu, *Districul grăniceresc năsăudean. Studiu de geografie istorică*, Cluj-Napoca, 2000, preluat din Ioan Băca și Adrian Onofreiu, *op. cit.*, p. 354;

Evoluția teritorial-administrativă a județului Bistrița-Năsăud (1849–1950)

*Adrian Onofreiu**

„Deși nici unii, nici alții, nu au dorit această contopire a districtelor, că *mai bine le-a plăcut a vieții de sine* (s. n.), însă dacă legea impune, dedați a fi ascultători de lege, locuitorii [...] vor a se supune și de data aceasta legii”¹

(„Gazeta Transilvaniei”, nr. 68, 14/2 septembrie 1876)

Citatul definește formula *cu putere de lege* (s.a.), în care s-a dezvoltat în perioada modernă și, parțial, contemporană, din punct de vedere administrativ, arealul actualului județ Bistrița-Năsăud. Trăsăturile ei marcante au fost definite temporal, de etapa spre România mare, urmată de „reveniri/rupturi/fracturi” organizațional-instituționale².

O primă reglementare a fost determinată de consecințele „anilor viforoși”, receptați la nivel european ca „primăvara popoarelor”. În anul 1849, activitatea Guvernului și a autonomiilor a fost suspendată; împărțirea provizorie a teritoriului transilvan a cuprins 6 *Districte civile și militare* (Sibiu, Alba, Cluj, Reteag, din care făceau parte și cercurile Beclean, Giurgești, Năsăud, Odorhei și Făgăraș)³. În 1851, s-a realizat

* Prof. dr., Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale; *adrianonofreiu@yahoo.com*

¹ Opinia convergentă a celor doi reprezentanți – la momentul creării noii formule administrative, definită prin „cratima” de unificare între Bistrița și Năsăud – Goltiebb Budaker, pentru zona săsească, și Maxim Pop, pentru zona românească. Aceasta a devenit o realitate până la sfârșitul celui de al doilea război mondial.

² Studiul reprezintă o încercare de sinteză a preocupărilor anterioare în domeniu.

³ Publicarea nr. 51 a Guvernatorului civil și militar din 21 septembrie 1849 cu privire la provizoria împărțire a Transilvaniei în șase Districte militare, în „Culegere de

împărțirea definitivă sub forma a 5 Ținuturi, cu 36 căpitanate: Ținutul Sibiului, cu 6 căpitanate (dintre care unul era Bistrița), Ținutul Alba Iulia, cu 10 căpitanate, Ținutul Clujului, cu 6 căpitanate, Ținutul *Reteagului*, cu 7 căpitanate (Reteag, Năsăud, Giurgești, Dej, Șomcuta, Sf. Petru și Gherla), și Ținutul Odorheiului, cu 7 căpitanate⁴.

Această situație a durat doar până în anul următor, când s-a instituit o altă împărțire provizorie în 5 Districte, 28 de Cercuri și 109 Subcercuri, după care, în anul 1854, s-a organizat împărțirea definitivă în 10 Prefecturi, alcătuite din mai multe Preturi: *Prefectura Bistriței* (cu Preturile Giurgești, Beclean, Lechința, Teaca, Reghin, Șieu, Bistrița, Prundu Bârgăului, Năsăud și Rodna), a Dejului, a Clujului, a Sălajului, a Albei, a Sibiului, a Orăștiei, a Oșorheiului (Mureș), a Odorheiului și a Brașovului⁵.

Pe fondul prefacerilor de ordin istoric ce s-au resimțit în toată Europa după Revoluția de la 1848–1849, prin Patenta Imperială din 22 ianuarie 1851, Regimentul al II-lea românesc de graniță năsăudean, la fel ca și Regimentul 1 grăniceresc de la Orlat, au fost desființate⁶.

În anii de început ai liberalismului – 1860–1861 – a revenit în atenția decidenților instituționali problema reorganizării administrative a Transilvaniei. În aceste condiții, zona fostului regiment năsăudean de graniță avea nevoie de o nouă geografie administrativă, impusă de tendințele din perioada neoabsolutistă, care erau concentrate în direcția alipirii teritoriului, fie la zonele locuite de populația săsească (Districtul săsesc al Bistriței), fie la Comitatele vecine (Solnocul Interior, Cojocna, Dăbâca și Turda), aflate sub conducerea autorităților maghiare.

prea înalte patente împărătești pentru Transilvania de la 19 iulie 1849 până la sfârșitul lui februarie 1859”, pp. 35–52;

⁴ „Foaia legilor provinciale și a Guberniului pentru Țara de Coroană Transilvania, cursul anului 1851”, *mănunchiul* XII, pp. 324–327;

⁵ Ordinațiunea nr. 136 din 4 iunie 1854 a miniștrilor de interne, justiție și finanțe despre organizarea politică și judecătorească a Marelui Principat Ardeal în „Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat Transilvania”, 1854, I secțiune, *mănunchiul* VI, pp. 254–262;

⁶ A urmat perioada neoabsolutistă, definită prin omniprezența instituționalizată a cunoscuților „beamteri”, inclusiv în administrație.

Compromisul, de scurtă durată, a constatat în confirmarea organizării Districtului Năsăud (1861–1876)⁷, entitate teritorial-administrativă care grupa localități cu populație exclusiv de origine românească, alături de care a existat Districtul Bistriței, areal geografic locuit majoritar de sași.

Din punctul de vedere al funcționalității, s-au conturat două entități distincte: Districtul Bistriței, ca o formă proprie de organizare a populației săsești, în care Magistratul Orașului Bistrița a avut rolul preponderent, și Districtul Năsăud, cu a sa Congregație Districtuală, ambele, în cadrul general al funcționalității instituțiilor administrative.

În anul 1876, pe fondul prefacerilor politico-administrative din cadrul Monarhiei Dualiste, prin articolul de lege XXXIII/1876⁸, Comitatul Bistrița-Năsăud a fost organizat, astfel încât cuprindea localități din Districtul Bistriței, Districtul Năsăudului, comitatul Dăbâca (Cușma, Sărata, Sărățel, Herina, Nețeni, Galați-Bistriței, Domnești, Simionești, Buduș, Măgurele, Bârla, Șoimuș, Șieul Mare, Ardan, Lunca, Blăjenii de Jos, Blăjenii de Sus, Caila și Bungard) și din comitatul Solnocul Interior (Prislop, Cepari, Lușca, Nimigea de Sus, Mintiu, Nimigea de Jos și Tăure). Celelalte localități ale județului actual aparțineau de Comitatele Cojocna (Monor, Șieut, Gledin, Șopteriu, Urmeniș, Milaș, Teaca) și Solnoc-Dăbâca (Șieu-Cristur, Chintelnice, Matei, Moruț, Sâniacob, Șieu-Măgheruș, Șirioara, Arcalia, Țigău, Chiraleș).

Comitatul Bistrița-Năsăud cuprindea 6 Cercuri administrative: Năsăud, Rodna Veche, Prundu Bârgăului, Șieul Mare, Beșineu (Vișoara) și Iad (Livezile). Cercurile Sângeorzului și Zagra, din fostul District Năsăud, au fost desființate.

În anul 1883, Comitatul Bistrița-Năsăud a fost reorganizat în Cercuri sau Oficii cercuale, iar Cetatea Bistriței a rămas de sine stătătoare. Această organizare administrativ-teritorială s-a menținut până în anul 1918. Comitatul Bistrița-Năsăud, prin structura sa administrativă, a reprezentat

⁷ Pe larg, la Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud 1861–1876*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, cap. „Administrația”, pp. 109–138;

⁸ *Magyar törvénytár 1877–1878. Évi törvénygyűjtemény*, Budapest, 1896, pp. 3–9;

o etapă importantă de prefigurare a viitorului județ, prin faptul că reunea comune, atât din Ținutul istoric al regimentului grăniceresc, cât și din Districtul săsesc al Bistriței sau – colateral/incidental – a altor comitate învecinate.

În această perioadă, politica guvernului de la Budapesta a urmărit în prima etapă desființarea instituțiilor centrale ale fostului Mare Principat al Transilvaniei, iar introducerea elementelor instituționale de tip burghez a avut loc doar la nivelul *instituțiilor locale*. În acest sens, au fost adoptate o serie de legi cu caracter modern pe linia administrației, care au jucat un rol însemnat în evoluția Statului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Rolul central în acest proces a revenit *municipiilor și comunelor*.

Municipiile – reprezentând o comunitate umană constituită, în principiu, din întreaga populație a unui teritoriu determinat, care exercita în mod autonom administrarea Ținutului în cauză – s-au organizat la nivelul *Comitatelor* și al orașelor *municipii*. Pe teritoriul unui asemenea municipiu, administrația nu era exercitată de organele create de puterea centrală, ci de însuși comunitatea respectivă, *prin simpla desemnare a funcționarilor săi*.

Potrivit legii XLII/1870, municipalitatea lua măsuri în mod independent, referitor la teritoriul pe care-l administra, emitea hotărâri și întocmea regulamente pe care le executa prin organele proprii, își alegea funcționarii, stabilea cheltuielile autonomiei locale și stătea în contact direct cu guvernul. În acest mod, municipiile au luat locul – în timpul dualismului austro-ungar – fostelor Comitate, Scaune, Districte și al orașelor libere regești. *Adunarea generală* exercita drepturile acordate Comitatului, în calitate de municipiu. *Comitetul municipal*, alcătuit din membrii aleși pe timp de 6 ani, era format în mod paritar, jumătate din membrii aleși, jumătate, din membrii de drept (viriliști), pe baza impozitului plătit. Adunările generale se țineau, de regulă, de cel puțin două ori pe an, primăvara și toamna, și erau pregătite de o comisie permanentă.

Principalele atribuții ale adunării generale se concretizau în întocmirea de regulamente obligatorii pe teritoriul Comitatului⁹, stabilirea împărțirii administrative (plăși/circumscripții), construirea de drumuri și edificii publice, administrarea patrimoniului municipalității și a veniturilor realizate, stabilirea impozitului adițional, alegerea funcționarilor comitatului, reglementarea salariilor, înființarea sau desființarea unor funcții, verificarea casieriiilor subordonate municipalității, rezolvarea apelurilor înaintate de comune.

Dintre funcționarii centrali, legea amintește *comitele suprem*, numit și reprezentând guvernul central, *vicecomitele*, *prim-notarul*, *jurist-consultul*, *casierul principal*, *contabilii*, *președintele Sedriei Orfanale*, *medicul primar*, *medicul veterinar*, *inginerul*, *arhivarul* – toți funcționari aleși de reprezentanța Comitatului. Ca funcționar teritorial, exercita atribuții *judele nobiliar*, funcționarul cel mai înalt al câte unei plăși, cu sarcina de a îndruma și supraveghea activitatea comunelor de pe raza unității sale administrative. Aceeași lege reglementa – în mod asemănător – organizarea, atribuțiile și funcționarea *orașelor municipii*.

Comunele, a căror reglementare și funcționare s-a făcut prin Legea XVIII/1871¹⁰, cu întregirile din anul 1876, erau împărțite în 3 categorii, în funcție de rangul lor: orașe cu consiliu (magistrat), comune mari (târguri și sate mari), comune mici, care nu puteau să ducă singure sarcinile administrative și, de aceea, se asociau cu alte comune similare. Organul de exercitare a dreptului de autonomie locală era *reprezentanța comunală*. Constituită pe aceleași principii ca și la nivelul comitatelor/municipiilor, diferea doar prin durata mandatului membrilor săi, care

⁹ Cu titlul de exemplu, amintim din activitatea legislativă a *Statutului Sedriei Orfanale a Comitatului Bistrița-Năsăud*, Besztercze, 1880; *Instrucțiune de serviciu pentru magistri silvanali aplicați spre supravegherea imediată – și conform planului de economizare spre manipularea pădurilor de pe teritoriul Comitatului Bistrița-Năsăud desemnate în §17 a articolului de lege XXXI/ex. 1879*, Bistrița, 2 iunie 1885, sau corpusul intitulat *Statute și regulamente în Comitatul Bistrița-Năsăud 1878–1879*, Bistrița, 1895 (ediție trilingvă, maghiară, germană, română).

¹⁰ *Az 1871. Évi Törvények Gyűjteménye (Colecție de legi din 1871)*, Budapest, 1908, pp. 176–219;

era de 3 ani. Hotărârile adunării reprezentanților comunali, ca și cele sosite din partea municipiului, erau duse la îndeplinire de *antistia comunală/aparatul de execuție*, alcătuit din jude, jurați, notarul cercual. Cu excepția notarului, funcționari erau aleși și îndepărtarea lor din serviciu se putea face doar dacă se constatau abuzuri sau neglijențe în serviciu¹¹.

Legea XXII/1886 aducea noi reglementări legate de statutul comunelor de pe cuprinsul Transilvaniei, îngrădind mult autonomia acestora, deoarece hotărârile cele mai importante ale adunării generale a reprezentanței comunale trebuiau confirmate de municipiu (comitat)¹².

Aceste reglementări legislative au conturat cadrul de exercitare a autorității și autonomiei locale, în care toate grupurile etnice au fost subordonate treptat ideii statuată încă în anul 1868, aceea a unei singure națiuni politice, națiunea maghiară. În acest context, vechile autonomii medievale au fost lichidate, pentru secui, prin prevederile restrictive ale articolelor 52, 53, 58 din Legea XLII/1870 și desființate în 1872, iar ale sașilor, prin legea XII/1876¹³.

Armonizarea prevederilor și reglementărilor legislative după Unire a determinat și instaurarea autorității statului român unitar pe întreg teritoriul revenit sub autoritatea guvernului de la București. Preluarea

¹¹ Pe larg, la Anton Dömer, *Administrația Transilvaniei în perioada anilor 1867–1876*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca”, Cluj-Napoca, XL, 2001, pp. 105–116;

¹² Anton Drăgoescu (coord.), *Istoria României. Transilvania*, vol. II (1867–1947), Cluj-Napoca, 1999, pp. 159–162; textul în *Az 1886. Évi Törvények Gyűjteménye*, Budapest, 1886, pp. 330–404; Pentru funcționarea la nivel local, Adrian Onofreiu, *Contribuții sumare referitoare la structurile administrative din comitatul Bistrița-Năsăud și documentele create în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Crize în spațiul românesc. De la crizele economice la criza valorilor – SATM 2023*, coord. Gabriel-Virgil Rusu, Radu Gavilă, Ed. ASTRA-DEJ, ȘCOALA ARDELEANĂ, 2023, pp. 131–143; Idem, *Contribuții referitoare la structurile administrative și documentele create în a doua jumătate a secolului XIX: Congregația Comitatului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, XXXVII, 2013, pp. 239–264;

¹³ Anton Dörner, *op. cit.*, pp. 120–121;

administrației, a altor instituții publice în Transilvania, nu s-a făcut linear și fără dificultăți¹⁴.

O vastă operă legislativă a fost începută în toate domeniile, cu scopul final de a crea un cadru unitar de dezvoltare pentru cei „strânși” laolaltă în cadrul unui stat care-și dublase populația și care trebuia să asigure un sistem instituțional diferit față de cel pe care-l prelua.

Pentru domeniul administrației a fost creat un organism instituțional care să asigure atât derularea procesului integrator, cât și eventuale propuneri în domeniu, *Direcția Ținuturilor Alipite și Unificării Administrative*. Era necesar acest proces și prin prisma noilor tendințe care urmau să fie aplicate în practică de guvernanți. Ideea de bază era aceea ca noua organizare administrativă și instituțiile chemate să o aplice trebuiau să țină cont de faptul că se urmărea prin aceasta delimitarea teritoriului în unități administrative, pentru stabilirea în acestea a organelor statului, în scopul realizării sarcinilor locale și a celor generale, în mod unitar și eficient, pe întregul stat nou creat.

În acest proces, treptat, atribuțiile organismelor teritoriale locale au fost preluate de către autoritățile centrale¹⁵. Prefacerile politice, social-economice și culturale, care au urmat, au impus reconsiderarea organizării României din punct de vedere administrativ. În plan legislativ, primele măsuri în Transilvania au fost luate de Consiliul Dirigent. Prin *Decretul Nr. I* s-a asigurat funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice, aplicarea legilor, și a fost reglementată utilizarea limbilor¹⁶; prin *Decretul Nr. II*, a fost reglementată funcționarea în mod *provizoriu* (s.n.) a serviciilor administrative¹⁷.

¹⁴ Ilustate prin faptul că noile autorități au fost nevoite să utilizeze „forța brahială”/puterea armată pentru preluarea instituțiilor; Adrian Onofreiu, *1918 – o lume în schimbare*, în *BISTRIȚA 90 de ani de la Marea Unire*, ed. Asociația Profesorilor de Istorie din România Filiala Bistrița-Năsăud, Ed. Bama's, Bistrița, 2008, pp. 38–69; Idem, *Mărturii documentare referitoare la relațiile minoritate/majoritate la Bistrița în primii ani după Unirea din 1918*, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXIV, 2010, pp. 431–441;

¹⁵ În anul 1922 a fost desființat Directoratul General de Interne de la Cluj și atribuțiile au fost preluate în totalitate de Ministerul de Interne de la București;

¹⁶ „Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent”, nr. 6, 14/27 ianuarie 1919, pp. 55–56;

¹⁷ Idem, pp. 56–58;

Decretul Nr. IV a stabilit acomodarea denumirilor vechi din administrație cu noile realități. Potrivit acestui act normativ, vechea formă administrativă, vármegye = Comitatul a fost înlocuită cu cea care exista deja în Regatul României, reprezentată prin județ; járás = Cercul a fost înlocuit cu Plasa; főispán = Comite suprem, cu aceea de prefect; alispán = Vice-comite, cu cea de subprefect¹⁸. Drept urmare, denumirea de Comitat a fost înlocuită peste tot cu aceea de județ, dar numai ca denumire, pentru că, teritorial și structural, județele au rămas neschimbate până în anul 1925¹⁹. Structura administrativă a fost cuprinsă în textul *Decretului Nr. XVI* care, deși reglementa circumscriptiile electorale, prezenta și radiografia organizării administrative²⁰.

O primă manifestare atitudinală s-a conturat și exprimat în anii 1919–1921, atunci când autoritățile României întregite au încercat să uniformizeze organizarea administrației. Preluate din perioada de activitate a Consiliului Dirigent²¹, propunerile diverselor grupuri

¹⁸ „Dezbaterile Senatului”, 1925, Ședința din 22 martie 1925, pp. 711–776; textul decretului în „Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent”, nr. 10, 30 ianuarie/12 februarie 1919, pp. 102–103;

¹⁹ Județul Bistrița-Năsăud era împărțit în cele 4 cercuri, cuprinse și în statutul comitatului din 1893 – vezi *Statutele a comitatului Bistrița-Năsăud*, Besztercze, a Csallner Károly könyvnyomdája, 1895, pp. 73–75 – și redenumite, după 1918, plase: Năsăud, Rodna-Veche, Iad (Livezile), Beșineu (Vișoara); apud. Ioan Băca, Adrian Onofreiu, *Evoluția administrativ-teritorială a județului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, XX, 2006, pp. 357–359;

²⁰ „Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent”, nr. 54, 13 septembrie 1919, pp. 539–540; Vezi și Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 166; De altfel, organismul a solicitat încă prin circulara din 10 martie 1919 propuneri pentru o nouă rearondare administrativă a Transilvaniei „având în vedere că împărțirea circumscriptiilor administrative/judiciare/electorale nu corespund nici intereselor adevărate ale unei administrații moderne, nici intereselor populațiunii, Consiliul Dirigent, în timpul cel mai apropiat, va modifica aceste circumscriptii. Pentru a putea ține seama de dorințele celor interesați, prefecții comitatelor/județelor vor face o anchetă împreună cu factorii competenți din circumscripția lor, ca să studieze chestiunea și să facă propuneri precise și motivate; „Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent”, nr. 5, 5/18 ianuarie 1919, pp. 36–37;

²¹ Vezi Adrian Onofreiu, *Petiționarism năsăudean. Memoriul din 1919 referitor la noua organizare administrativă*, în „ASTRA Năsăudeană”, serie nouă, anul I (VIII), nr. 2 (28), decembrie 2013, pp. 72–78;

etnice din județul Bistrița-Năsăud de atunci ne introduc în universul mental și atitudinal al acestora.

În sinteza înaintată de prefectul Gavril Tripon Consiliului Dirigent în martie 1919, se conturau cele două zone clar delimitate: cea românească, cuprinzând Văile Someșului, Șicului și Bârgăului, care urmau să formeze un județ cu denumirea de Năsăud, pe de o parte, pe de altă parte, zona fostului District al Bistriței, până la Teaca și Reghin, majoritar săsească, care urma să formeze un viitor județ al Bistriței. Tripon menționa că această propunere avea ca bază proiectul din dezbaterele Dietei de la Sibiu, din 1863–1864, atunci când cele două etnii, românii și sașii, s-au înțeles în delimitarea teritoriilor din zona viitorului Comitat Bistrița-Năsăud. În timp ce românii păstrau teritoriile în care erau majoritari, și unde fuseseră granița militară aproape o sută de ani, sașii se retransau pe așa numitul fundus regius/Königsboden.

A treia propunere, asumată de o parte din reprezentanții celor două etnii, propunea un județ Bistrița-Năsăud, extins teritorial, în care „să rămână în formațiunea de azi și să i se mai alăture câteva comune din județul Solnoc-Doboca și din cercul Tecii și, în parte, să li se împlinescă și dorințele sașilor, alăturându-se la acest județ toate comunele care, bisericește, aparțin la tractul protopopesc al Bistriței, unit și neunit, și lutheran, precum și unele comune de pe câmpie, care sunt în apropierea liniei ferate Bistrița-Mureș-Luduș și gravitează economicește, către Lechința și Bistrița, și sunt cu mult mai aproape de acest centru, decât de Cluj, Moci, Teaca, lipsindu-le comunicațiunea necesară”²².

În anul 1920, s-a instituit pe lângă Ministerul de Interne *Comisiunea pentru studiul unei noi arondări a județelor României*, care a elaborat două proiecte de împărțire administrativă: *pe județe mari*, care necesita comasarea unor județe, și *pe județe mijlocii*, fapt care presupunea

²² Opinia era validată de reprezentanții confesiunilor religioase, protopopii greco-catolic Dionisie Vaida, ortodox, Grigore Pletosu și preotul evanghelic al Bistriței, Dr. Kisch; Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud, fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 125/1921, f. 59–60; în continuare, A.N.B.N., fond d;

comasarea județelor mai mici, reajustarea județelor mai mari etc. Întrucât prima variantă a atras numeroase proteste, s-a optat pentru cea de-a doua, cu județe mijlocii ca întindere și număr de locuitori²³.

În acest context, pentru zona fostului județ Bistrița-Năsăud, proiectul prevedea crearea unui nou județ, denumit Maramureș-Năsăud, încadrat în cadrul regiunii II, cu o populație totală de 384.000 de locuitori. Noua entitate administrativă cuprindea: actualul județ Maramureș, cu 200.000 de locuitori, județul Bistrița-Năsăud, cu următoarele adaosuri: a) actualul județ Bistrița-Năsăud, 127.843; b) Plasa Beclean (județul Dobâca, 37.232 locuitori; c) 23 de sate din plășile Ormeniș și Teaca (din județul Cojocna) până la o linie dusă pe la apus de Budateleac, Visuia, sud de Uilac, Orosfaia, Ocna, Băița, răsărit de Uifalău, Login și Uila, cu 19.431 de locuitori; total, 384.506 locuitori; capitala: *Năsăud* sau *Bistrița*²⁴.

De la nivel central, au fost cerute opinii ale instituțiilor locale și reprezentanților populației, în vederea armonizării intereselor diverselor structuri etnice, ca și a unei corecte încadrări socio-economice.

Soluțiile cuprinse în răspunsurile pentru județul Bistrița-Năsăud ne introduc în atmosfera de aici și definesc clar interesele celor două zone etnice, rezultate în urma evoluției istorice. Pe de o parte, zona românească a văilor Someșului, Ilvei, Bârgăului și Șieului, care gravita spre fosta reședință a Regimentului II român de graniță, localitatea Năsăud. În contrapondere, se situa zona săsească, ce grupa localitățile din fostul District săsesc, cu centru de interes, orașul Bistrița. Românii reclamau pentru ei dreptul de a reprezenta localitatea reședință a noului județ, Năsăudul, ca o recunoaștere a poziției avută de-a lungul timpului și, mai ales, o restaurare a poziției de relativă „egalitate” cu Bistrița²⁵.

²³ Vezi și analiza unui membru al comisiei, Vasile Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1929, *passim*;

²⁴ Adrian Onofreiu, *Un proiect de „regionalizare” a României din anul 1921*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, Târgu-Mureș, serie nouă, Nr. II (VI), 2013, pp. 197, 202;

²⁵ În răspunsul preturii Năsăud se solicita ca în proiectatul județ Maramureș-Năsăud, capitala să fie fixată la Năsăud, deoarece „este așezat tocmai în centrul noului județ,

Pe de altă parte, sașii motivau cu argumente, în primul rând de natură economică, necesitatea ca județul să nu includă și Maramureșul, iar reședința să rămână în orașul Bistrița²⁶.

Și unii, și alții, evocau – sigur, din perspective diferite, trecutul – și proiectau viitorul prin oglinda propriilor interese, într-o perioadă de reazăzare și redefinire a realităților transilvănene.

În răspunsul prefecturii, care sintetiza opiniile tuturor celor interesați, se opina pentru județul Bistrița-Năsăud, cu reședința la Bistrița – „oraș cu locuințe și clădiri publice suficiente. Centru economic puternic, care, mai ușor, numai prin faptul că este reședința județului, se poate întări din punct de vedere național” – și constituirea a 6 plăși; la cele existente, Năsăud, Rodna-Veche, Iad, Beșineu, urmau să se adauge Teaca și Beclean²⁷.

Realitățile administrative ale perioadei arătau însă cu totul altfel. Deoarece proiectul nu s-a aplicat, din cauza schimbării Guvernului, județul Bistrița-Năsăud a rămas cu reședința la Bistrița, oraș cu consiliu și structura administrativă reprezentată de 4 plăși: *Beșineu*, reședința

în Valea Someșului, care cuprinde de în sine plasele Rodna-Veche, Năsăud și Beclean și, afară de aceea, e tocmai la întâlnirea celor mai principale linii de comunicație, care leagă, pe de o parte, Ardealul cu Bucovina, Moldova, Basarabia, Polonia și Rusia, iar pe de altă parte, cu Maramureșul și Cehoslovacia”; de aceea, preciza în încheiere pretorul, „această situație atât de favorabilă geografică, îl indică drept singurul loc potrivit de a fi capitala județului nou”; apud. Adrian Onofreiu, *Un proiect de „regionalizare” a României din anul 1921. Cazul județului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, XXVIII, 2014, doc. 6, p. 313. Vezi și Idem, *Petiționarism năsăudean. Memoriul din 1919*, pp. 72–78;

²⁶ „Unirea județelor Maramureș și Bistrița-Năsăud ar îngreuna în mare măsură administrarea noului județ, ba, poate, ar face-o cu totul imposibilă”, citim în adresa înaintată subprefecturii de Comitetul Executiv Săsesc din Bistrița, la data de 10 martie 1921. Și continua, exprimând dorința că „ar fi plauzibil ca comunele (sic!) din județul Reghinul Săsesc, Batoș, Dedra, Petelea și orașul Reghin însuși a-l anexa, mai departe, afară de plasa Tecii și a Becleanului, toată plasa Urmeniș”, încheind cu pledoaria potrivit căreia, „ca capitală (sic!) a noului județ ar fi să se ieie în prevedere Bistrița, ca centru de comunicațiune industrial și cultural, care este, totodată, sediul autorităților militare și dispune de localitățile de serviciu și de locuință a funcționarilor, care Năsăudului îi lipsesc”; Adrian Onofreiu, *Un proiect de regionalizare...*, doc. 2, pp. 308–309;

²⁷ Idem, pp. 323–325;

la Bistrița, cu 4 comune mari și 29 comune mici, grupate în 10 cercuri notariale; *Iad*, reședința la Bistrița, cu 2 comune mari, 26 comune mici, grupate în 11 cercuri notariale; *Năsăud*, reședința la Năsăud, cu 4 comune mari, 19 comune mici, grupate în 6 cercuri notariale; *Rodna-Veche*, reședința la Rodna-Veche, cu 11 comune mari, 2 comune mici, grupate într-un cerc notarial²⁸.

În anul 1920, s-a constituit, pe lângă Ministerul de Interne, *Comisiunea pentru studiul unei noi arondări a județelor României*, care a elaborat două direcții de realizare; pe *județe mari* și pe *județe mijlocii*. Criteriile care au fost luate în considerare erau de ordin geografic (suprafață, configurația reliefului), economic (resurse naturale, grad de dezvoltare) și social-istoric (necesitățile populației, tradiții). Pentru o reală descenralizare administrativă era preconizată înființarea unei noi structuri administrative, *regiunea*. Proiectul conturat în anul 1921 prevedea realizarea unui județ Maramureș-Năsăud, alcătuit din structurile teritoriale de atunci ale județelor Maramureș, Bistrița-Năsăud, plasa Beclean din județul Dobâca și 23 de localități, majoritar săsești, din județul Cojocna (plasele Ormeniș și Teaca), cu reședința la Năsăud sau Bistrița²⁹.

Opiniile factorilor de decizie, a intelectualilor și ale altor reprezentanți din județul Bistrița-Năsăud creionau din nou aceeași poziționare teritorial-administrativă ca și în 1919, având la bază criteriul etnic.

În timp ce românii susțineau alcătuirea unei structuri administrative proprii, care să-i cuprindă din toate zonele unde erau covârșitor

²⁸ *Împărțirea administrativă a teritoriilor alipite pe județe, plăși, voloste, notariate și comune*. 1. Ardealul, Banatul și Ținuturile Ungurene. 2. Basarabia. 3. Bucovina, ed. Ministerul de Interne, București, Imprimeria Statului, 1921, pp. 15–17; Scurte „fișe” cuprinzând denumirile trilingve: română, maghiară, germană, apartenența județeană, la plăși, numărul locuitorilor pe etnii, biserica și poșta ultimă, și la Silvestru Moldovan, Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populație română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș întocmit din încredințarea Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român*, ediția a II-a, Ed. „Asociațiunii”, Tipografia „Libertatea”, Orăștie, Sibiu, 1919;

²⁹ Vezi pe larg la Adrian Onofreiu, *Un proiect de „regionalizare” a României din anul 1921*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, serie nouă, nr. II (VI), Târgu-Mureș, 2013, pp. 185–214;

majoritari³⁰, sașii persistau în ideea de a conserva starea de privilegiați de-a lungul istoriei, prin statutul lor de locuitori pe „pământul regesc”.

Pornind de la proiectul inițiat de Ministerul de Interne, și în cadrul județului Bistrița-Năsăud au fost exprimate astfel de opinii. Ele pot fi sintetizate pe mai multe paliere. Primul dintre acestea se referea la opiniile oamenilor din administrație, de la nivelul de conducere al plaselor – preturile – și a unor localități. Prin glasul funcționarilor acestor instituții, suntem transpuși într-o lume care era tributară încă cutumelor din trecut și care încerca să conserve cât mai mult din vechile „privilegii” ale autonomiei locale. Nu a fost întâmplător acest fapt, deoarece și structura administrativă definea două zone clare conturate în evoluția istorică: pe de o parte, zona locuită majoritar de populația românească, din plasele Năsăud și Rodna-Veche, pe de altă parte, un teritoriu în care amestecul diverselor etnii: români, maghiari, sași era reprezentat de localitățile din plasele Iad³¹ și Beșineu³².

O opinie separată a fost cea a reprezentanților conducerii reședinței județului, orașul Bistrița. Deși admitea necesitatea integrării în cadrele noului stat român, poziția administrației orașului Bistrița exprima dorința de a conserva autoguvernarea la nivelul comunității locale³³ și pretindea dreptul de a-și păstra în continuare statutul de reședință a noii entități administrativ-teritoriale.

Un alt palier al dezbaterilor a fost cel de la nivelul diferitelor organizații și asociații, ca și acela al persoanelor publice cu notorietate. Aici, expresia sentimentului de frustrare pentru statutul din trecut, sau

³⁰ Vezi argumentele pentru zona Văii Someșului, la Adrian Onofreiu, *Un proiect de regionalizare administrativă din anul 1921. Cazul plasei Rodna*, în „Cetatea Rodnei”, Editor: Muzeul Etnografic și al Mineritului – Rodna, anul XI; nr. 22, aprilie 2014, pp. 5–9;

³¹ Livezile

³² Unirea

³³ Cu titlu de exemplu menționăm doar faptul că până în anul 1924 protocoale de ședințe ale comunității orășenești au fost redactate exclusiv în limba germană, în anul 1924–1925, bilingv, în germană și română, și abia din anul 1925, numai în limba română; A.N.B-N., fond *Primăria orașului Bistrița*, protocoale de ședință a comunității orășenești, reg. inv. nr. 64–74 (1919–1926);

dobândirea unui nou, în condițiile de după 1918, și-a aflat expresia în adevărate radiografii, în care, nu de multe ori, poziția pătimașă a luat locul analizei obiective. Nu surprind, de aceea, poziționările în funcție de numărul și etnia populației dintr-o anumită zonă, invocarea tradițiilor din trecut și perspectiva conservării a cât mai mult din acestea.

Pozițiile centrifuge, manifeste în opiniile unor reprezentanți ai diferitelor comunități etnice au ajuns să susțină inclusiv „federalizarea” administrativă pe criteriul etnic, prin constituirea a două entități administrative distincte, Bistrița³⁴ și Năsăud³⁵. Pe de altă parte, este interesant că majoritatea opiniilor au respins ideea creării unui mare județ, rezultat

³⁴ Sinteza Comitetului Executiv Săsesc al orașului Bistrița preciza la data de 10 martie 1921: „ca capitala (sic!) județului ar fi să se ieie în prevedere Bistrița, ca centru de comunicațiune industrial și cultural, care totodată, este sediul autorităților militare și dispune de localitățile de serviciu necesare și de locuință a funcționarilor, care Năsăudului îi lipsesc. Afară de aceea, gravitează cea mai mare parte a județului aceasta (plasa Beșineu, Iad, Beclean, Ormeniș și Teaca) spre Bistrița. Pe baza celor mai sus expuse, dați-ne voie să facem propunerea ca noul comitat Bistrița-Năsăud să primească gravitala veche; apud. Adrian Onofreiu, *Un proiect de „regionalizare a României din anul 1921. Cazul județului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, XXVIII, 2014, doc. 2, p. 309. La 14 martie 1921 același organism revenea cu precizări conform cărora „observăm că la împărțirea propusă de noi, am luat în considerațiune rapoartele topografice, relațiunile industriale, culturale și de comunicație și numai întrucât au fost fără periclitarea acestora, și cele naționale, cu considerare la înțelesul hotărârilor din Alba-Iulia, care recunosc diferitelor națiuni dreptul autoadministrării (s.n.); Idem, doc. 4, p. 310;

³⁵ Pentru proiectatul județ Maramureș-Năsăud, capitala se dorea – în propunerea din 16 martie 1921, la Năsăud, motivat din punct de vedere geografic: „Năsăudul este așezat tocmai în centrul noului județ, în Valea Someșului, care cuprinde în sine plasele Rodna Veche, Năsăud și Beclean, și afară de aceea, e tocmai la întâlnirea celor mai principale linii de comunicație, care leagă, pe de o parte, Ardealul cu Bucovina, Moldova, Basarabia, Polonia și Rusia; iar pe de altă parte, cu Maramureșul și Cehoslovacia, această situație atât de favorabilă geografică, îl indică ca singurul loc potrivit de a fi capitala județului nou”; din punct de vedere strategic-militar: „Năsăudul are și un titlu de drept istoric de a fi capitală de județ, căci 112 ani a fost centrul istoricului district al Năsăudului, până la anul 1876, când ungurii, din motive politice, au anexat acest district la ținutul Bistriței, pentru ca, uniți cu sașii, să poată contrabalansa influența elementului românesc în afacerile județului. Dar mai presus de toate, Năsăudul este cel mai românesc centru dintre toate localitățile noului județ Maramureș-Năsăud, care ajungând capitala județului, cu cultura-i veche, românească, va putea să săvârșească o operă meritată de naționalizare”; Idem, doc. 5, p. 313;

din unirea celor două existente, Maramureș și Năsăud, o imposibilitate determinată, în primul rând, de condițiile de relief, definite aici de catena nord-estică a Munților Carpați³⁶.

Prin urmare, fostul comitat Bistrița-Năsăud a fost „remodelat” cu denumirea de *județul Bistrița-Năsăud*, între anii 1919–1925. Acesta avea în componență 4 plase: *Iad/Livezile* (cuprinzând comunele Blăjenii de Jos, Dumitrița, Susenii Bârgăului, Josenii Bârgăului, Prundu Bârgăului, Bistrița Bârgăului), *Năsăud* (Romuli, Telciu, Hordou, Zagra, Salva, Nimigea, Năsăud, Rebrîșoara, Rebra, Parva), *Beșineu/Viișoara*, (Arđan, Herina, Șieut, Monor, Șieu, Sărata, Mărișelu) și *Rodna Veche* (Feldru, Maieru, Sângeorz Băi, Rodna, Șanț, Ilva Mică, Ilva Mare, Măgura Ilvei, Lunca Ilvei, Leșu). Orașul Bistrița, cu magistrat, a fost organizat ca oraș cu consiliu³⁷.

Un sistem unitar administrativ a fost introdus în România întregită prin *Legea pentru unificarea administrativă* din 14 iunie 1925³⁸. Aplicarea practică și arondarea noilor circumscripții administrative, la nivelul județelor, plășilor și localităților, s-a făcut, în baza articolului 380 din lege, prin o succesiune de decrete-regale³⁹. Noul județ Năsăud, cu reședința la Bistrița, avea următoarea structură administrativă: 2 comune urbane, Bistrița și Năsăud, și 110 comune rurale, grupate în

³⁶ Pe larg, la Adrian Onofreiu, *Trăsături ale evoluției orașului Bistrița în perioada interbelică: majoritate versus minorități*, în „Arhivele Bistriței. Demografie și confesiuni în Transilvania”, anul I, fascicula 3, 2017, pp. 39–58; O parte din acest studiu reia analiza noastră, mult mai amplă, consacrată în principal aspectelor administrative, cu titlul *Naționalism și etnicitate la Bistrița în perioada interbelică*, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXIX, 2015, pp. 204–217;

³⁷ Vezi sinteza despre modul de organizare de-a lungul timpului la Adrian Onofreiu, *Orașul-centru administrativ*, mss., comunicare prezentată în cadrul *Sesiunii de comunicări științifice. „Locuri ale memoriei în spațiul urban*, 3–4 iunie [2016], Casa Argintarului, Bistrița;

³⁸ Pe larg, în C. Hamangiu, *Legi noi de unificare 1922–1926, vol. XI-XII*, București, 1926, pp. 339–403, modificată prin Decretul-Regal nr. 3.832 din 21 decembrie 1925, în „Monitorul Oficial”, nr. 283, 22 decembrie 1925;

³⁹ Enumerate în *Împărțirea administrativă a României însoțită de legea pentru unificarea administrativă și de legea pentru organizarea administrațiunii comunale a orașului București*, ed. Ministerul de Interne, ediție oficială, București, Imprimeria Statului, 1926, p. 3;

6 plăși: *Bârgăului*, reședința la Prundu Bârgăului, cu 18 comune; *Lechința*, reședința Lechința, cu 30 de comune; *Mocod*, reședința la Mocod, cu 14 comune; *Năsăud*, reședința la Năsăud, cu 15 comune; *Sângeorz-Băi*, reședința în Rodna, cu 11 comune; *Șieu*, reședința Șieu, cu 23 de comune⁴⁰.

La fel, au fost modificate denumirile unor localități, prin Decretele Regale nr. 2465 din 25 septembrie și nr. 3924 din 31 decembrie 1925, astfel: Beșineu – Heidendorf; Bileag – Domnești; Brașfalău de Jos – *Blăjenii de Jos*; Brașfalău de Sus – *Blăjenii de Sus*; Borgo-Bistrița – *Bistrița-Bârgăului*; Borgo-Joseni – *Josenii-Bârgăului*; Borgo-Mijloceni – *Mijlocenii-Bârgăului*; Borgo-Mureșeni – *Mureșenii-Bârgăului*; Borgo-Prund – *Prundu-Bârgăului*; Borgo-Rus – *Rusu-Bârgăului*; Borgo-Suseni – *Susenii-Bârgăului*; Borgo-Tiha – *Tiha-Bârgăului*; Budacul Român – *Budacul de Sus*; Budacul Săsesc – *Budacul de Jos*; Cepan – Cepari; Dumitrea Mare – Dumitra; Ferihaz – *Albeștii Bistriței*; Fiscut – Sălcuta; Friș – Lunca; Galați – *Galații Bistriței*; Hordou – Coșbuc; Măgura – *Măgura-Ilvei*; Neț – *Nețeni*; Nimigea Română – *Nimigea de Sus*; Nimigea Ungurească – *Nimigea de Jos*; Nușfalău – *Mărișelu*; Orheiu – *Orheiul Bistriței*; Pintic – *Slătinița*; Plai – *Suplai*; Poiana (Sâniosif) – *Poiana-Ilvei*; Poieni – *Poienile-Zăgrei*; Rebra-Mare – *Rebra*; Rodna-Nouă – *Șanț*; Rodna-Veche – *Rodna*; Runc – *Runcul-Salvei*; Sângeorzul Săsesc – *Sângeorzul Nou*; Sângeorzul-Român – *Sângeorz-Băi*; Șieul-Mare – *Șieu*; Șimotelnic – *Simionești*; Șirling – *Cucutenii pe Șieu*; Șomfalău – *Sărata*; Tradam – *Jidovița*; Uifalău de Sus – *Satu-Nou*; Uifalău Săsesc – *Corvinești*⁴¹.

⁴⁰ Idem, p. 61. Vezi și Nicolae Istrate, *Indicatorul comunelor din Ardeal și Banat*, Cluj, Institutul de Arte Grafice, Editură și Librărie „Cartea Românească” S.A., 1925, p. 41;

⁴¹ Idem, p. 327; vezi și ordonarea alfabetică la scara întregii țări, în *Ghid administrativ*, București, Cultura Națională, 1928, pp. 279–296; Propunerile din perioada premergătoare la Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, *Un alt fel de „toponimie și istorie, în Trecutul mai aproape de noi. Omagiu profesorului Gheorghe Marinescu la 70 de ani*, coord. Alexandru Gavrilaș, Dan Lucian Vaida, Adrian Onofreiu, George G. Marinescu, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015, pp. 247–262;

Legea a statuat pentru prima dată în noile condiții de după momentul 1918 – cel puțin la nivelul reglementării oficiale – organizarea unitară a administrației locale, adică a *județelor* și *comunelor*, prin desființarea vechilor forme de organizare ale administrației din Transilvania. Potrivit acestei legi, teritoriul României a fost împărțit în *județe*, *comune rurale*, *comune urbane* și *plase*. Dintre acestea, comuna și județul erau unități administrative cu personalitate juridică, aveau patrimoniu și organe de conducere proprii, iar plasele erau circumscripții administrative ale județului care controlau activitatea autorităților comunale. Comuna și județul își administrau interesele lor locale prin *consilii*, compuse din consilieri aleși, de drept și femei. Consiliile comunale aveau inițiativa și dreptul de decizie în toate chestiunile de interes local, definite ca fiind cele referitoare la învățământul primar și profesional, culte, sănătatea publică, medicina veterinară, construcții, îndrumarea și încurajarea agriculturii, aprovizionarea populației cu articole de strictă necesitate, alcătuirea bugetului de venituri și cheltuieli, supravegherea instituțiilor de asistență socială, alipiri și dezlipiri de sate, dreptul de a adresa autorităților superioare memorii și reclamații. Capul administrației comunale era primarul, ajutat de delegația permanentă comunală, notar și casier.

Județul avea ca organ deliberativ Consiliul Județean, compus din 3/5 membri aleși și 2/5 membri de drept. În cadrul său, funcționau comisii de specialitate pe domenii de activitate, iar aparatul executiv era alcătuit din funcționari ai diferitelor servicii. Atribuțiile Consiliului Județean sunt reprezentate de extinderea celor ale consiliilor locale la nivelul județului, ca entitate administrativ-teritorială. Membrii consiliilor locale și ai celui județean erau aleși în baza prevederilor referitoare la alegerile administrative din lege. Partea cea mai mare a veniturilor era reprezentată de finanțele locale, rezultat al impozitelor și taxelor locale. La acestea se adăugau și sumele defalcate din bugetul general al statului. Reprezentanții autorității centrale în județ erau *prefectul*, *subprefectul*, *pretorul*, iar în comune, *notarul*. Se constată astfel o primă încercare de modernizare a actului administrativ prin preluarea unor prevederi din vechea organizare a Transilvaniei și păstrarea unei

relative autonomii, subordonate mai direct și eficient puterii centrale, reprezentată de guvern⁴².

În baza prevederilor din *Legea pentru organizarea administrațiunii locale din 3 august 1929*⁴³, structura teritorială a județului Năsăud a fost modificată. Decretul Înaltei Regențe nr. 4.036 din 7 decembrie 1929 s-a stabilit că „județul Năsăud va fi format din actualul județ Năsăud, mai puțin comuna Sălcuța, care trece la județul Mureș”; noul județ cuprindea orașul Bistrița, comuna urbană Năsăud și un număr de 109 comune rurale⁴⁴.

Prin Decretul – Regal nr. 43 din 10 ianuarie 1930, a fost stabilită „gruparea comunelor rurale, suburbane și orașele din întregul Regat”. Comunele județului Năsăud au fost regrupate în 4 plase: *Bârgău*, reședința la Bistrița, cu 33 de localități rurale; *Năsăud*, reședința la Năsăud, cu 25 comune rurale; *Rodna*, reședința la Rodna, cu 10 comune rurale; *Șieu*, reședința la Șieu, cu 41 comune rurale⁴⁵.

În baza Deciziei Ministerului de Interne nr. 2.246 din 3 martie 1934, au fost înființate „două noi plăși supranumerare în județul Năsăud, una cu denumirea de Plasa Centrală, cu reședința în comuna urbană reședință Bistrița, iar alta, cu denumirea de plasa Lechința, cu reședința în comuna rurală Lechința, același județ. S-a aprobat, de asemenea,

⁴² Pe larg în C. Hamangiu, *Codul general al României...* vol. XVI, 1922–1926, pp. 338–409; Modelul funcțional local, la Adrian Onofreiu, Ana Maria Băndean, *Prefecții județului Bistrița-Năsăud (1919–1950; 1990–2014); Ipostaze, imagini, mărturii*, Ed. Charmides, Bistrița, 2014, cap. *Evoluția instituțională și administrativă (1918–1950)*, pp. 28–33; Octavian Baci, Adrian Onofreiu, Iosif Redl, *Consiliul Județean Bistrița-Năsăud 1925–2016*, Ed. Charmides, Bistrița, 2016, cap. *Mecanismul administrativ. Organizare și funcționare*, pp. 34–88;

⁴³ C. Hamangiu, *Codul general al României...*, XVII, 1929, pp. 921–1016;

⁴⁴ „M. O.”, nr. 274, 9 decembrie 1929, anexa nr. 1, p. 9.137, anexa nr. 2, p. 9.270;

⁴⁵ Idem, nr. 17 bis, 22 ianuarie 1930, p. 706; Vezi și alfabetic, în *Tablou de regruparea comunelor rurale întocmit conform legii pentru modificarea unor dispozițiuni din legea pentru organizarea administrațiunii locale (publicată în „Monitorul Oficial” nr. 161, din 15 iulie 1931, cu un supliment de tablou de municipiile, comunele urbane reședință, nereședință și suburbane din întreaga țară)*, ed. Ministerul de Interne-Direcțiunea Administrațiunii Locale, București, Monitorul Oficial și Imprimeria Statului, Imprimeria Centrală, 1931, pp. 270–274;

„mutarea reședinței plășii Bârgău din orașul Bistrița în comuna rurală Prundu-Bârgăului, iar aceea a plășii Șieu, din orașul Bistrița, în comuna rurală Șieu”.

Noua repartizare a comunelor rurale și urbane nereședință cuprindea următoarele plăși: *Bârgău*, reședința la Prundu-Bârgăului, cu 13 comune rurale; *Năsăud*, reședința Năsăud, cu 25 comune rurale; *Centrală*, reședința la Bistrița, cu 16 comune rurale; *Șieu*, reședința Șieu, cu 19; *Lechința*, reședința la Lechința, cu 26 comune rurale; *Rodna*, reședința Rodna, cu 10 comune rurale⁴⁶.

Structura administrativă a județului nu a suferit modificări în urma aplicării *Legii de organizare administrativă din 14 august 1938*. În schimb, din punct de vedere al competențelor administrative, județul a pierdut statutul de persoană juridică și a fost cuprins în noua entitate creată, ținutul Someș⁴⁷.

Decretul Regal Nr. 2191, prin care a fost promulgată legea, propunea o nouă sistematizare administrativă – având ca principii de bază *descentralizarea* și *desconcentrarea*, cu unități descentralizate *comuna*, *plasa*, *județul* și *ținutul*, unitate care primește un rol decizional deplin la nivelul său administrativ, iar conducătorul acestuia – *rezidentul regal* – drept de a decide în orice problemă, în numele și cu acordul regelui. Bazat pe prevederile legii, județul Năsăud va fi inclus în ținutul Someș, alături de județele învecinate Someș, Cluj, Bihor, Sălaj, Satu-Mare și Maramureș⁴⁸.

Parcursul/structura administrativă în perioada dintre cele două războaie mondiale a avut influențe și s-a manifestat în varii domenii: social-economic⁴⁹, învățământ⁵⁰, relația dintre majoritate/minorități⁵¹,

⁴⁶ „M. O”, nr. 55, 7 martie 1934, p. 1.458;

⁴⁷ Pe larg, în C. Hamangiu, *Codul general al României*..., XXVI, partea II, 1938, pp. 1471–1577;

⁴⁸ Idem, vol. XXVI, 1938, pp. 1471–1528; vezi și consistenta „expunere de motive” care arată principiile care au stat la baza legii, între paginile 1529–1577 cât și harta celor 10 ținuturi, după pagina 1528;

⁴⁹ Adrian Onofreiu, *În România Mare. Contribuții documentare referitoare la situația județului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, XXX–XXXI, 2016–2017, pp. 208–236;

cu efecte în modele atitudinale⁵² premergătoare și imediate celui de al doilea război mondial.

În anul 1940, a revenit „viforul” din trecut. Atitudinea etniilor din arealul județului a fost definită, pentru comunitatea săsească, de acțiunea reprezentanților acesteia la cele mai înalte foruri decidente de la Budapesta și Berlin, prin care au încercat să obțină un statut aparte, care să le păstreze legătura cu germanii din Ungaria și cei din patria de origine, concretizată în acțiunea reprezentantului grupului etnic al sașilor din zona Bistrița-Reghin, Fritz Holtzträger în capitala Reich-ului, în perioada 5–7 septembrie 1940⁵³, ca și descrierea evoluției evenimentelor ulterioare acesteia⁵⁴, fie prin încercarea românilor de a

Idem, *Considerații referitoare la situația economică a orașului Bistrița în perioada interbelică*, în „Arhivele Bistriței. Istoria economică a Bistriței” Anul IV, Fascicula 2 (14), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019, pp. 53–80;

⁵⁰ Idem, *În România Mare: Cazul liceului românesc „Alexandru Odobescu” din Bistrița*, în „Arhivele Bistriței”, Bistrița, Anul V, Fascicula 1 (15), *Învățămintul Bistrițean după Marea Unire*, pp. 9–32;

⁵¹ Idem, *Naționalism și etnicitate la Bistrița în perioada interbelică*, în „Revista Bistriței”, XXIX, 2015, pp. 204–217; *Dileme ale conviețuirii (1918–1940). Puncte de vedere: cazul județului Năsăud*, în „Anuarul Asociației Profesorilor de Istorie din România – Filiala Bistrița-Năsăud”, 4, 2017, pp. 65–75; Idem, *Trăsături ale evoluției orașului Bistrița în perioada interbelică: majoritate versus minorități*, în „Arhivele Bistriței. Demografie și confesiuni în Transilvania”, anul I, fascicula 3, 2017, pp. 39–58; *Români „versus/conviețuire” sași la Bistrița în perioada interbelică*, în „Acta Marisiensis. Seria Historia”, University of Medicine, Pharmacy, Science and Technology „George Emil Palade” of Târgu-Mureș, Volume 2, Issue 1, 2020, pp. 107–134; *Majoritate/minoritate la Bistrița în perioada interbelică (1918–1940): Tribulații atitudinale*, în *Istoricul CRISTIAN TRONCOTĂ la 70 de ani Securitate națională și pe mapamond – Volum aniversar*, coordonatori, Prof.univ.dr. Lucian Giura Prof.univ.dr. Corvin Lupu Dr. Liviu Stan, Ed. Info, Craiova, 2024, pp. 233–253;

⁵² Sintetizate pentru întreaga perioadă analizată, Idem, *Români și sași în ținutul Bistriței în perioada interbelică; „glasul” românilor: Românii și sașii din Țintul Bistriței*, în „Arhivele Bistriței”. Anul VI, Fascicula 1 (17), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2021, pp. 95–109;

⁵³ Darlaczi Timea, Adrian Onofreiu, *Două misiuni imposibile din Transilvania în septembrie 1940*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, Târgu-Mureș, Serie Nouă, Nr. III (VII), 2014, doc. 1, pp. 229–232;

⁵⁴ Idem, *Realități din Transilvania după 30 august 1940. Contribuții documentare*, în Idem, Nr. IV (VIII), 2015, doc. 1–2, pp. 319–334;

se „păstra” în România Mare, prin eforturile „atemporale” ale fostului om politic Victor Moldovan⁵⁵.

Urmare a celui de al doilea Dictat de la Viena (30 august 1940), județul Năsăud a fost cedat Ungariei hortyste. Administrația maghiară a reluat organizarea anterioară anului 1918, astfel că județul a fost redenumit Comitat (varmégye), împărțit în 4 plase (járás): *Bistrița de Jos*, reședința la Bistrița, cu 38 de localități, din care 5 comune mari și 33 comune mici; *Bistrița de Sus*, reședința la Bistrița, cu 27 de localități, din care 4 comune mari și 23 comune mici; *Năsăud*, reședința la Năsăud, 22 localități, cu 4 comune mari și 18 comune mici; *Rodna-Veche*, reședința Rodna, cu 13 localități, din care 11 comune mari și 2 comune mici⁵⁶.

Revenirea la situația din 30 august 1940 s-a făcut în octombrie 1944 prin restaurarea împărțirii administrative anterioară raptului teritorial⁵⁷. În plan local, forma de organizare „reactivată” a fost Consiliul Județean.

Primele forme de organizare în teritoriul județului au fost redade de un participant la evenimente. „La o răscruce a istoriei – preciza Ștefan I. Pop – în teritoriul sfâșiat de evenimente și eliberat din ghearele prigoanei, s-a înfiripat spontan, din instinctul de conservare a neamului, formația de apărare a intereselor obștești. Populația unită în suflete și în gânduri s-a străduit să păstreze caracterul specific al ținutului. Legea

⁵⁵ Întreprinse după abdicarea regelui Carol al II-lea, la 4 septembrie 1940; Idem, doc. 2, pp. 232–234, și analiza propunerii fostului deputat maghiar Gyárfás, doc. 3, pp. 234–235; la fel, descrierea modului în care au fost „receptate” de români, Idem, doc. 3–6, pp. 335–339;

⁵⁶ *MAGYARORSZÁG HELYÉSGÉNVÉLTÁRA* 1941, BUDAPEST, HORNYÁNSZKY VIKTOR R.-T. NYOMDAI MŰINTÉZET, pp. 15–16; Dilemele „conviețuirii” în noua structură administrativă, la Adrian Onofreiu, *Maghiari versus români după 30 august 1940. Studiu de caz: Județul Năsăud*, în „Arhivele Bistriței”. Anul VI, Fascicula 2 (18), *Bistrița sub ocupația horthysă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2021, pp. 21–48; „rezistența” prin evocarea trecutului românilor, Idem, *Ștefan I. Pop – publicistica bistrițeană*, în *Istorie și economie la confluența Someșurilor. Lucrările Școlii Academice „Teodor Mihali-Bancherul”* – satm 2002, ediție revăzută și adăugită, coord. Gabriel-Virgil Rusu, Radu Gavrilă, Ed. Argonaut-ASTRA Dej, 2022, pp. 71–84;

⁵⁷ *Legea nr. 522 pentru împărțirea administrativă a unor județe din Transilvania*, în „M. O.” nr. 253 din 1 noiembrie 1944;

nescrisă a firii și sufletul neamului, brodată pe tradiția seculară a grănicerilor, conștienți de drepturile intangibile ale poporului, a fost călăuza de salvare a intereselor superioare. În clipele de grea încercare, forțele active ale democrației, pătrunse de imperativul necesităților vitale, s-au pus fără șovăire în slujba colectivității și, prin așezarea drept ideal a axiomei străbunilor romani, „*Salve republicae suprema lex*”, au consacrat, ca normă de drept nescrisă, *primatul intereselor locale*, față de drepturile individuale, ideologice, izvorâte din vârtejul strădaniilor unei noi vieți publice sănătoase. Integrați instinctiv în această concepție de viață, am depus cu elan neînfrânt eforturi și jertfe pentru îndeplinirea tuturor îndatoririlor obștești”⁵⁸.

Pentru teritoriul județelor cedate în 1940, prin *Legea nr. 552 referitoare la împărțirea administrativă a unor județe din Transilvania*, a fost stabilită organizarea administrativă, astfel „circumscripțiile teritoriale erau acelea de la data de 30 august 1944, având aceleași capitale de județ și orașe reședință de județ”⁵⁹.

Situația județului Năsăud a fost influențată de faptul că în luna octombrie 1944 teritoriul acestuia a devenit zonă de operații militare.

Prima organizare de ansamblu a județului, ca persoană juridică politico-teritorială, s-a înfiripat de către colonelul Teodor Sbârcea. Acesta a fost impus de Comandamentul Militar Sovietic în ziua de 21 octombrie 1944, când a preluat funcția de prefect al județului⁶⁰.

⁵⁸ Ștefan I. Pop, *O pagină de istorie-Viața județului Năsăud de la 13 octombrie 1944 la 13 martie 1945*, Bistrița, 1947, p. 5;

⁵⁹ „M.O.”, nr. 253/1944;

⁶⁰ A.N.B.-N., fond *Prefectura județului Năsăud*, d. 77/1945. De menționat că guvernul central de la București a numit „de prefect al județului Năsăud pe d-l. av. Dumitru Nacu, începând cu data de 18 octombrie” („M.O.” nr. 241/1944). Acesta nu a ajuns însă la post și a rezultat în plan juridic o *dualitate* a puterii. Potrivit hotărârii Comisiei Aliate de Armistițiu, la 14 noiembrie 1944, au fost „retrase deocamdată din Ardeal autoritățile militare și civile instalate de Înalțul Comisar al Ardealului. Legiunea de jandarmi a județului Năsăud a fost dislocată la Iacobi, Cercul Teritorial la Blaj, Conducerea de Piață, la Aiud, Secția de Pompieri Militari, la Alba-Iulia, Manutanța Bistrița, la Aiud”; Idem, fond *Legiunea de jandarmi a județului Năsăud*, d. 192;

Primele măsuri ale prefectului au fost îndreptate în direcția reorganizării sectoarelor vitale de activitate. La 21 octombrie 1944, adresa un apel către funcționari, motivat de faptul că era necesar „de a începe activitatea la instituția nou încredințată, având în vedere că D-vs. ați ocupat o funcție în administrația centrală a acestui județ până în 1940, considerând apoi că nu avem personal versat în chestiuni administrative, avem onoarea a Vă invita cu data de 23 octombrie 1944 în serviciu la această prefectură, unde urmează a vi se încredința o funcție potrivită cu aptitudinile și specialitatea ce o posedați. Prezenta chemare și mandatul ce Vi se încredințează este provizoriu, până la sosirea autorităților românești, care vor dispune asupra Dvs. Neprezentarea va atrage sancțiuni”⁶¹.

În acest context, la 9 decembrie 1944 prefectura județului adresa pretorilor următoare comunicare: „Vrând a lua ființă și a se constitui *Consiliul Județean*, a căror atribuții se vor stabili de către însuși consiliul întrunit în prima ședință – și cum, în principiu, s-a stabilit că, pe lângă membrii de drept, în compania lui să între *10 membri aleși de delegații întruniți ai comunelor din fiecare plasă*, Vă rugăm ca, în cel mai scurt timp, să convocați la reședința plășii delegații tuturor comunelor din subordine, care, în mod liber, vor alege și designa un număr de consilieri în Consiliul Județean. Este de dorit ca cei 10 consilieri să fie astfel aleși și designați, *încât să reprezinte toate clasele sociale ale populației*”⁶².

Instalarea oficială a noului organism a avut loc la data de 13 decembrie 1944. Au fost aleși 13 consilieri, iar 17 au primit statutul de consilieri de drept. Printre aceștia s-au regăsit prefectul, subprefectul, jurist-consultul județean, primarul orașului de reședință, primul medic județean, șeful poliției orașului de reședință, cei 4 pretori, inspectorii învățământului primar și secundar, directorul Direcției Silvice, vicarul Rodnei, protopopul greco-catolic, protopopul ortodox, preotul romano-catolic. Instalarea a avut loc în sala festivă a prefecturii, în prezența noului

⁶¹ Idem, d. 2;

⁶² Idem, fond „Prefectura județului Năsăud”, d. 394/1944;

prefect, a comandamentului militar sovietic din localitate, a șefilor de autorități, a reprezentanților diferitelor culte, syndicate muncitorești și a consilierilor orașului Bistrița. Au luat cuvântul prefectul, subprefectul, reprezentantul sindicatelor, al maghiarilor. A urmat comandantul militar sovietic. După încheierea festivității, s-a procedat la alegerea președintelui consiliului județean. A fost ales reprezentantul agricultorilor.

S-a propus instalarea unui birou al muncii, pentru a se putea constata unde lucrează fiecare cetățean, iar cei fără ocupație să fie trimiși la muncă. S-a stabilit ca plângerile cetățenilor să urmeze calea, primărie, pretură, prefectură, pentru a nu îngreuna lucrările administrative⁶³.

Prin Ordonanța nr. 41 din 26 ianuarie 1945 a prefectului județului Năsăud, s-a făcut gruparea comunelor pe plăși și notariate, astfel: *Plasa de Sus*, cu 25 de comune și 9 cercuri notariale; *Plasa de Jos*, cu 55 de comune și 15 cercuri notariale; *Năsăud*, cu 22 comune și 9 notariate; *Rodna*, cu 11 comune și 10 notariate⁶⁴.

La recensământul agricol și al populației din 25 ianuarie 1948, județul Năsăud era împărțit din punct de vedere administrativ în următoarele plase: *Bârgău*, cu 16 localități; *Centrală*, cu 19 localități; *Lechința*, cu 23 de localități; *Năsăud*, cu 26 de localități; *Rodna*, cu 13 localități; *Șieu*, cu 19 localități⁶⁵.

Legea nr. 17 din 15 ianuarie 1949 a introdus o nouă instituție administrativă, *consiliul popular*, definit ca organ local al puterii de

⁶³ Octavian Baci, Adrian Onofreiu, Iosif Redl, *Consiliul Județean...*, cap. *Județul „autonom” Năsăud (13 decembrie 1944–23 februarie 1945)*, pp. 119–153; Adrian Onofreiu, *Consiliul Județean, instituție autonomă a județului Năsăud (13 decembrie 1944–23 februarie 1945)*; *Mărturii documentare*, în „Revista Bistriței”, XX, 2006, pp. 331–349; Activitatea acestui organism și, îndeosebi, a prefecturii, ca instituții administrative, a fost influențată în mod determinant de noi autorități specifice, Consiliul Politic Județean (1944–1947) și Comitetul Electoral Județean (1946–1947); vezi Adrian Onofreiu, *Factori de influență politică în activitatea prefecturii județului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, XII–XIII, 1999, pp. 403–413;

⁶⁴ Ordonanța a intrat în vigoare începând cu data de 1 februarie 1945; apud. Dr. Ștefan I. Pop, *O pagină de istorie...*, pp. LXV–LXVI;

⁶⁵ *Îndreptarul statistic al județului Năsăud; Rezultate provizorii ale Recensământului agricol și al populației dela 25 Ianuarie 1948*, ed. Institutul central de Statistică, director, Gheorghe Mihoc, Imprimeria Națională, București, 1949, pp. 2–6;

stat, cu denumirea de *sfat popular*. După ce preciza că în activitatea lor noile instituții se sprijineau pe inițiativa și largă participare a maselor populare și erau răspunzătoare în fața poporului, se enumerau unitățile de bază administrative : *comunele, rurale* – formate din unul sau mai multe sate sau cătune și *urbane* – centre de populație declarate astfel prin decret al Marii Adunări Naționale – *plasa* – unitate administrativă alcătuită din mai multe comune rurale sau urbane având *interese economice comune* – *județul* – o unitate economică alcătuită din mai multe plăși, având interese economice comune.

În continuare, erau definite sarcinile *consiliilor populare* între care, în primul rând, se înscrisa *realizarea în viața locală a principiilor orânduirii socialiste* (s.a.), apoi asigurarea participării maselor populare la conducerea treburilor obștești, executarea planului local și participarea la realizarea planului economic de stat, ridicarea nivelului politic cultural și civic al maselor populare, protecția sănătății publice, organizarea aprovizionării populației.

Organele de dispoziție erau comitetele executive alese cu majoritatea voturilor membrilor consiliilor populare și care realizau activitatea de execuție a aparatului administrativ. Acestea aveau și rolul de a convoca consiliile populare în sesiuni ordinare și extraordinare. Ca element de ajutor și control în activitatea consiliilor populare erau desemnate adunările populare, cuprinzând toți locuitorii cu drept de vot ai unei entități administrative.

Întreaga activitate a consiliilor populare era supusă controlului centralizat exercitat de către Marea Adunare Națională, Consiliul de Miniștri și Consiliile Populare superioare.

La final, se preciza că, până la efectuarea primelor alegeri pentru consiliile populare, atribuțiile acestora urmau a fi exercitate de *comitete provizorii*, numite de Consiliul de Miniștri pentru județe și de comitetele provizorii ale acestora, pentru unitățile administrative subordonate⁶⁶.

⁶⁶ *Legea nr. 17 asupra Consiliilor Populare din 15 ianuarie 1949*, în „Colecțiune de legi, decrete și deciziuni”, tomul XXVII, A, 1949, 1–31 ianuarie, pp. 141–152;

Noua organizare administrativă a fost definită prin *Legea nr. 5 din 7 septembrie 1950* care a introdus noi forme de arondare; teritoriul țării a fost împărțit în 28 de regiuni, raioane, orașe și comune⁶⁷. Cele mai multe localități din fostul județ Năsăud erau cuprinse în *regiunea Rodna*, care avea în componență raioanele *Beclean*, reședința Beclean, cu 17 comune; *Bistrița*, reședința Bistrița, cu 23 comune; *Năsăud*, reședința Năsăud, cu 20 de comune. Alte localități au fost repartizate în *regiunea Cluj*, *raionul Dej*, și *regiunea Mureș* raioanele *Reghin* și *Luduș*⁶⁸.

⁶⁷ „Buletinul Oficial al Republicii Populare Române”, anul II, nr. 77, 1950; Este și momentul din care ne raportăm la structura actuală a județului, consemnând apartenența localităților la diferitele forme administrative de organizare, până la conturarea arealului lui, în anul 1968;

⁶⁸ *Raionarea administrativ-economică a teritoriului Republicii Populare Române; Lista regiunilor, raioanelor, orașelor și comunelor, București*, 1950, p. 143–145; 262–265; 319–324;

Considerații pe marginea politicilor administrativ teritoriale din România comunistă 1948–1968

Virgiliu Țârău*

Într-o epocă în care dezbaterile despre o reformă administrativ-teritorială continuă să anime dezbaterile publică, o întoarcere *istorică* înspre originile actualului sistem este una necesară. Nu ne raportăm la o întoarcere îndepărtată, care să readucă în discuție Romaniile *populare, țările, cnezatele, ducatele sau voivodatele* Evului Mediu, și nici măcar una care să discute ținuturile, județele sau comitatele secolului al XIX-lea, ci una mult mai apropiată, legată de experimentele administrative din secolul XX. Ne propunem să discutăm mai ales felul în care sistemul comunist a experimentat această variabilă a puterii sale, explorând universul politicilor publice care au întemeiat-o.

Altfel spus, vom încerca să observăm felul în care s-a produs acest proces la nivel politic – de la proiectare, la materializare – prin dimensiunile specifice: nivelul constituțional al analizei; cel al constituționalizării sale prin legi organice; și, cel al operaționalizării sale și al problemelor pe care o atare așezare/re-așezare a exercitării puterii politice în orizontala teritorială o presupune. În atenția noastră se vor afla atât experimentele (perioadele de încercare, de tranziție), cât și cele implementare și consolidare ale noilor forme teritoriale ale puterii. Studiul de față, deși se mărturisește a fi istoric¹, este tributar

* Prof. dr, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; email: vtarau@gmail.com; virgiliu.tarau@ubbcluj.ro

¹ Contribuții recente în această direcție: Ioan Silviu Nistor, *Comuna și județul. Factori ai civilizației românești unitare. Evoluția istorică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia,

și perspectivelor de administrație publică², demografie regională sau geografie politică³, de economie sau demografie, aceasta și pentru că doar o perspectivă pluridisciplinară ne va permite o mai clară înțelegere asupra fenomenului. Textul se întemeiază pe o relativ bogată literatură de specialitate, pe analiza documentelor de epocă din arhiva CC al PCR, dar și a unor structuri teritoriale de partid și stat (de natură politică, organizatorică sau legislativă), respectiv pe date statistice în plan economic, demografic sau administrativ luate în considerare în croirea etapelor în care s-au produs aceste restructurări ale puterii comuniste.

În esență, prin această contribuție, încercăm să arătăm că procesul de restructurare a puterii la nivel teritorial a fost mult mai puțin pre-determinat decât este el proiectat în discursul oficial comunist și în istoriografia postcomunistă. Dimensiunea teleologică a multor reconstituiri istorice, a celor geografice sau de științe sociale, argumentează mereu în favoarea unei preluări de model, a unei transpuneri a sistemului

2000; Cătălin Turliuc, „Organizarea administrativ-teritorială și puterea locală în România *democrației populare*, 1947–1965, *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol*, Iași, 2006, no. 43–44, p. 597–604; Mihaela Cristina Verzea, *Partidul-Stat. Structuri politice (1948–1965)*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 201.; Andrei Florin Sora..., Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară. Română 1948–1950: transformări instituționale*, București, Editura ALL, 2005;

² Există o foarte bogată literatură în această direcție. Vezi, spre exemplu Henry-H: Stahl, *Organizarea administrativ-teritorială*, Edit. Științifică, București, 1969; Mihai T. Oroveanu, *Organizarea administrativă și sistematizarea teritoriului R.S. România*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1986; Valeriu Ureche, *Organizarea administrativ teritorială a României: 1918–2006*, Timișoara, Eurostampa, 2006; Viorel Stănică, „Territorial-administrative organisation of Romania during 1950–1990 and its effects on rural space, Rural Space and Regional Development”, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 607–624; Manuel Guțan, *Istoria administrației publice românești*, București, Ed. All Beck, 2004; Idem, *Istoria administrației publice locale în statul român modern*, Editura All Beck, București, 2005;

³ Dănuț-Radu Săgeată, *Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului: studiu geografic cu aplicare la teritoriul României*, București, Editura Top Form, Editura UNAP „Carol I”, 2006; Idem, *Organizarea administrativ-teritorială a României. Evoluție. Propuneri de optimizare*, București, 2013; Idem, „Reformele administrative din România, între rațiunile politice și realitățile geografice”, în *Geograful. Revistă de informare, analiză, cultură și opinie geografică*, III, 1–2, pp. 3–26; Janos Benedek, *Amenajarea teritoriului și dezvoltarea regională*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2004;

sovietic, fără a ține seama de sursele istorice recent intrate în circuitul istoric, care ne arată un proces transformativ mult mai complex, mai contradictoriu la nivel central și imprevizibil la nivel local, derulat în valuri și replieri în raport cu o multitudine de variabile.

Fără a tenta aici o analiză comparativă, să spunem că un model de istorie încrucișată, temeinic structurată în raport cu transferurile și contaminările produse în relația dintre Imperiu și coloniile sale în procesul de sovietizare, este mult mai adecvată epistemic pentru înțelegerea acestui proces complex, prin care structurile de putere comuniste s-au metabolizat la nivelul exprimării lor administrativ teritoriale. În esență, ceea ce susținem este faptul că nu a existat un model de implementat, că au existat repere, inițiative, care au fost discutate în contexte specifice și care au fost experimentate distinct și renovate sau restructurate în raport cu nevoile procesului de transformare comunistă așa cum a fost acesta perceput de cei care l-au direcționat.

Altfel spus, fără a exista un transfer dinspre Moscova a modelului, liderii comuniști români au experimentat, au improvizat o reformă administrativă menită a transforma rețelele de transfer ale puterii la nivel teritorial. Proiectele avansate au fost discutate, criticate, refăcute, adnotate de către consilierii sovietici și, mai apoi, intrate în circuitul de adoptare. Implementarea a fost o poveste la fel de complicată, una care a afectat deopotrivă vechile și noile centre de iradiere a autorității la nivel teritorial.

Provizoratul și caracterul experimental au generat anarhie și nu ordine. Din perspectivă funcțională, procesul de implementare a demonstrat că unele dintre opțiunile de *birou*, validate politic, în 1950, au fost invalidate și restructurate prin amendarea realizată în 1952, apoi la sfârșitul anilor cincizeci [ai secolului XX], pentru ca această restructurare să fie abandonată în favoarea modelului tradițional, cu județe, orașe, comune, specific parțial perioadei de dinainte de 1949.

Fluiditatea organizării administrativ teritoriale din spațiul central est-european în epoca modernă a fost dependentă de cel puțin trei variabile: prima, și cea mai importantă, indigenă, era cea legată de felul

în care centrul politic al țării a imaginat difuzarea puterii la nivel teritorial, ca expresie a unor modele tradiționale (centralism, în forma premodernă sau a absolutismului luminat) sau a unora negociate cu elitele locale (federalisme, mai mult sau mai puțin pronunțate); a doua era una de natură exogenă, venită din exterior, ca expresie a unui import sau export de model, materializată în fluxuri geopolitice specifice, de obicei la începutul unei ere de influență sau dominație imperială; și, nu în ultimul rând, o variabilă hibridată, în care deopotrivă tradițiile și influențele au conlucrat la edificarea unor experimente de natură administrativ teritorială.

Într-un astfel de caz ne aflăm și atunci când discutăm despre transformarea fluxurilor de putere în axa teritorială a statului român postbelic⁴. Fără să fi fost afectată foarte de război (cu excepția unor zone delimitate din Moldova de Nord, din zona petroliferă și din unele orașe), România s-a confruntat imediat după război cu o problemă complicată din perspectiva administrației teritoriului său. Din martie 1944 (nordul Moldovei) și din toamna anului 1944 (nordul Ardealului și Maramureșul) au fost, alături de alte zone (situate în proximitatea celor 50 de km de linia frontului), administrate la nivel teritorial de către Armata Sovietică și de interpuși acesteia⁵.

Treptat, până în vara anului 1945, s-a revenit la vechea formă de organizare a administrației publice, aceea consacrată de Constituția din 1923, cu limitele sale impuse de Înalțul Decret Regal din 31 august 1944⁶.

Ca urmare, comunele, plasele, orașele și județele au redevenit structurile administrației civile, funcționând ca atare într-o eră plină de restructurări. Epurarea aparatului funcționăresc, a forțelor de ordine,

⁴ Pe larg, în V. Țărău, „De la administrația militară sovietică la reintegrarea administrativă a Transilvaniei în România la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial”, în *Arhivele Bistriței*, Anul V, Fascicula 2 (16), Presa Universitară Clujeană, pp. 17–48;

⁵ Vezi, pe larg, Virgiliu Țărău, „Instaurarea comunismului în România”, în Liliana Corobca, ed., *Panorama comunismului în România*, Iași, Polirom, 2020, pp. 49–64;

⁶ „Monitorul Oficial” (în continuare M.O.), CXII, 202, 2 septembrie 1944;

a armatei, s-a derulat în paralel cu o operațiune de extindere a controlului politic comunist asupra țării⁷.

Politicile publice legate de amenajarea teritoriului au avut în această perioadă o specificitate aparte. Ele nu au fost doar proiectate pentru a materializa o filosofie constituțională, una derivată din caracterul statului și din valorile pe care acesta le asumă la nivelul puterii materializate constituțional, ci și pe aceea a unei țări ieșite din război. Dintr-un război puternic ideologizat, în care ordinea publică a fost infestată politic și, după care, învingătorii au solicitat o defascizare a țării. Acesta a fost contextul în care la nivel teritorial s-a materializat o formă de organizare tradițională peste care s-a suprapus una nouă, indusă de către noile autorități guvernamentale. În esență, deși au acceptat vechea formă de organizare teritorială, prin intermediul propriilor structuri de reprezentare și organizare, conducătorii comuniști au format și structuri regionale de conducere și control. Aceste foruri, de partid sau de alianță politică, s-au implicat activ în acea epocă în articularea puterii pe verticala administrației publice teritorial determinate.

Strategia *Frontului Național*, exportată de la Moscova, presupunea construcția în jurul Partidului Comunist a unei structuri de partide și organizații obștești, reprezentative pentru grupuri distincte, ideologic, în societate⁸. Ca rezultat al unei tradiții interbelice, dar și ca expresie a unui magnetism al Estului, Partidul Comunist din România s-a organizat

⁷ Fără să insistăm pe marginea acestor profunde reforme să menționăm că ele au fost etajate și replicate la scară constant, an după an survenind adaptări legislative și procedurale prin care a fost extins și aprofundat procesul de transformare. De exemplu, în cazul epurării administrației a fost adoptată mai întâi legea purificării administrațiilor publice 217/1945 (M.O. nr. 74, 30.03.1945, p. 13–14), apoi legea nr 135 pentru instituirea Comisiilor interimare (M.O. 93, 25.04.1947), și regulamentele de aplicare ale acestor legi, precum și normele privind comprimarea personalului administrației din august 1947.

⁸ Eduard Mark, *Revolution by Degrees: Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947*, Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., February 2001 (Working Paper No 31); Mark Kramer, „Soviet Policy and the Establishment of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1941–1948”, in Timothy Snyder, Ray Brandon, eds., *Stalin and Europe. Imitation and Domination, 1928–1953*, Oxford University Press, 2014, pp. 264–294;

la nivel teritorial în primii ani postbelici într-o formulă originală. Adică, respectând principiile centralismului democratic, dincolo de instituțiile decizionale, pe verticala organizării teritoriale, comuniștii au statuat și organizarea pe regiuni istorice, reprezentative pentru formele de organizare comunistă încă din perioada interbelică. Ca atare, fragmentarea pe județe, plase, comune, era împachetată și la nivelul regiunilor care reuneau câte două-patru județe. Între cele 7, mai apoi 9, din octombrie 1945, comitete regionale, regăsim atât structuri vechi, de partid (de exemplu, regiunea Dunărea de Jos, ce acoperea Dobrogea, dar și nucleul de la șantierele din Galați) sau altele *inventate* pentru reprezentarea intereselor muncitorești (mai ales a minerilor din regiunea Alba-Hunedoara)⁹.

În plus, pentru a asigura controlul, de sus, de la nivelul CC al PCR, au fost numiți reprezentanți ai conducerii la nivel teritorial, *instructorii* CC, cei care trebuiau să decidă și să evalueze politicile teritoriale în raport cu implementarea deciziilor de la vârful partidului. Rolul instructorilor a fost diminuat în octombrie 1945, atunci când în atribuțiile acestora a mai rămas doar partea de evaluare a politicilor și rezultatelor acestora.

Cu o asemenea organigramă la nivel teritorial, PCR încerca, pe de o parte, să ducă mai departe tradiția regionalismului său interbelic și, pe de alta, să fructifice poziționarea sa centrală în alianța *frontului național*. Fără îndoială că ideea fundamentală a acestei distribuții a puterii ținea de viziunea pe care cei doi responsabili ai structurilor organizatorice, Ana Pauker – pentru PCR – și Vasile Luca – pentru FND – o aduceau de la Moscova. Modelul organizațional era nu atât rodul unui model, cât acela al unui experiment ad-hoc, menit să faciliteze creșterea numerică și aprofundarea pătrunderii structurilor comuniste în țesătura socială a României. Aceasta s-a dezvoltat în trei registre distincte, menite să răspundă dezideratelor *frontului național*, inspirate de politicile acomodative ale URSS din acea epocă: ca strategii de

⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond CC al PCR, -Cancelarie, d. nr. 36, 1950, f. 56;

preluare a puterii prin FND, dar și de creștere a ponderii politice a Partidului Comunist – crearea unor structuri suprapuse teritorial ale FND, dar și încercarea de regionalizare a reprezentării politice; ca expresie a tradiției, dar și a mimetismului în raport cu sistemul sovietic, la nivelul structurilor PCR, a fost impus și un nivel regional de organizare a puterii teritoriale în anii 1945–1946¹⁰, din necesități electorale, prin formarea Blocului Partidelor Democratice, în 1946, apoi a Frontului Democrației Populare, în 1948, au fost privilegiate nu doar acțiuni locale (comună, plasă, oraș, județ), ci și unele regionale la nivelul structurilor de organizare specifice.

După *câștigarea* vicioasă a alegerilor din 1946, PCR a început să renunțe la structurile regionale – inclusiv la moderația specifică – și să își plieze organigrama teritorială pe structurile administrative consacrate la nivel de sat, comună, oraș, plasă, județ. De fapt, fără să facă alegeri la nivel local până în 1950, PCR a preferat să funcționeze pe aceste canale clasice de transmitere a puterii până la momentul în care un nou tipar de conducere să fie adoptat la nivel național¹¹.

Din perspectivă administrativă, transformările fluxurilor de putere s-au derulat lent și de multe ori contradictoriu. Inițial, până în martie 1947, Partidul și-a păstrat structurile regionale, apoi a renunțat la ele, în favoarea unei angajări județene a puterii la nivel teritorial¹². Era o etapă de tranziție spre un nou sistem. Unul anunțat și angajat prin prevederile Constituției din 1948. Era, ca toate proiecțiile legale specifice ideologiei comuniste, o abordare normativă care prescria și anunța transformări, dar nu le consacra. Astfel, potrivit art. 75, teritoriul RPR

¹⁰ Rațiunile, exprimate a posteriori, par să fi fost cele electorale. Cf. Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului CC al PMR, vol. III, 1950–1951, p. 57;

¹¹ Vezi pe larg efectele câștigării alegerilor în V. Țărău, „Începutul sfârșitului. Arestări politice după alegerile din noiembrie 1946”, în Alexandru și Andrei Muraru, *Regele, comuniștii și Coroana. Adevărta istorie a abdicării lui Mihai I, Polirom, Iași, 2017*, pp. 132–159;

¹² Decizia a fost una intempestivă, fiind legată de lipsa de funcționalitate a structurilor regionale în procesul electoral. Vezi ANIC, CC al PCR-Cancelarie;

se împărțea, în continuare, din punct de vedere administrativ, din/în *comune, plăși, județe* și – surpriză – în text era precizat și *regiuni*.

Cu precizarea că „prin lege se pot aduce modificări acestei împărțiri”, articolul anunța prin cele două enunțuri posibilitatea și materialitatea unei reconfigurări administrative, aceea a adăugării unei noi unități, aceea *regională*. Cum spuneam, aceasta a fost deja aplicată la nivelul organizării PCR, a Frontului Național Democrat și a unor structuri ale statului implicate în campania electorală în 1946. Enunțul constituțional era unul care nu avea un suport în realitate, expedierea *regiunilor*, la sfârșitul frazei fiind doar de natură să anunțe restructurarea administrativ teritorială.

Conduse de Consilii populare și Comitete executive, aceste structuri teritoriale *regionale* erau cu totul și cu totul altceva decât celelalte încercări de regionalizare administrativă petrecute în anii interbelici. După o perioadă în care diversitatea administrativă a fost moștenită (districte în Bucovina, ținuturi în Basarabia, județe în Vechiul Regat și comitate/județe în Transilvania), în 1925 s-a produs unificarea administrativă. Aceasta a dus la o fragmentare, pe modelul din Vechiul Regat, una care a fost considerată de o parte dintre actorii politici din epocă ca fiind o expresie a centralismului politic profestat de liberali¹³. Ajunși la putere în 1928, național-țărăniștii au încercat să restructureze administrația. Au introdus șapte directorate ministeriale, corespondente regiunilor istorice în 1929, încercând astfel să intermedieze legătura centru și teritoriu. Aceste structuri intermediare nu au fost unele care să reziste, fiind lipsite de un suport legislativ și politic adecvat. Ca urmare, de abia în vremea regimului lui Carol II, inspirat pe de o parte din corporatismul lui Manoiilescu și, pe de alta, din reforma politică din

¹³ În 1925 structura administrativă conținea 71 județe, 429 plăși, 179 orașe, 8751 comune și 15981 sate. O discuție elaborată și comparată pe marginea proiectelor interbelice – inclusiv a celor franceze și italiene – la Dumitru Bogdan-Cristian, *Modele privind organizarea administrativă a României în perioada interbelică. O perspectivă comparată*, Lucrare de doctorat, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, 2012;

Iugoslavia anului 1929, regionalismul, de tip corporatist, a fost adoptat în formatul *ținuturilor*¹⁴.

Acestea erau introduse ca formă fundamentală de structurarea administrativ-teritorială prin legea administrativă din 1938¹⁵. Dotate cu personalitate juridică, erau construite pentru a putea transfera și eficientiza la nivel teritorial puterea centrală. De altfel, conform art. 54, la nivelul acestora urmau a se produce deconcentrarea ministerelor, cu excepția câtorva (justiție, apărare, externe, învățământ superior), respectiv de a executa măsurile de interes general ordonate de organele centrale (art. 55). Desființate în septembrie 1940, ținuturile au fost metabolizate într-o veche organizare, pe județe, de acum structurată militar. Experimentul carlist, dar și experiența interbelică a unora dintre liderii comuniști, conducători la nivel regional ai activităților comuniste, a contribuit la vehicularea *regiunii* ca deziderat al unei viitoare restructurări administrative.

Ea a intrat în atenția liderilor comuniști încă din 1948, când s-a pus problema reformării întregului sistem administrativ, atât la nivel instituțional, cât și în privința împărțirii teritoriale. Această sarcină va fi asumată de două Comisii speciale. Prima va funcționa la Președinția Consiliului de Miniștri, având misiunea de a propune un anteproiect de lege pentru organizarea serviciilor centrale ale administrației publice, iar a doua, la Ministerul de Interne, trebuia să elaboreze un anteproiect pentru organizarea locală a puterii de stat. Ulterior, a apărut și o a treia structură, pe lângă CC, care să centralizeze și să discute propunerile, să le analizeze împreună cu specialiștii sovietici, pentru o nouă formulă administrativă teritorială¹⁶.

¹⁴ Philippe Henri BLASEN, „Corporatismul lui Mihail Manoilescu – un model pentru dictatura regală? (1938–1940)” Sorin Radu and Oliver Jens Schmitt, *România interbelică. Modernizare politico-instituțională și discurs național*, 2023, pp. 513–543;

¹⁵ „M.O”, nr. 87, 14 august 1938;

¹⁶ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R – Cancelarie, dosar 84/1948, f. 1–3; dosar 47/1950, f. 53–58;

Paradoxal, deși enunțată constituțional, *regiunea* lipsea din Legea asupra Consiliilor Populare din 13 ianuarie 1949¹⁷.

În dezbaterile Biroului Politic al Partidului Muncitoresc Român, din 10 ianuarie, cu prilejul ședinței în care s-a aprobat conținutul acestei legi, Teohari Georgescu și Ana Pauker au argumentat necesitatea construcției paralele a puterii în stat și pe linie de partid în contextul lipsei acestor verigi administrative ale puterii¹⁸.

Necesitatea constituirii acestor *soviete* era justificată prin nevoia revoluționară de a instaura definitiv dictatura proletariatului la nivel național.

Substituirea executivelor clasice la nivel local (primării) cu aceste comitete/consilii populare nu afecta încă împărțirea administrativă a țării. Erau menținute comunele (rurale și urbane), plasele și județele ca matrice teritorială a puterii. Doar justificarea existenței lor era schimbată. Ele funcționau pe baza unei decizii a Marii Adunări Naționale, ca unități administrative croite prin reunirea mai multor sate/cătune/aglomerări urbane (*comunele*), a mai multor comune rurale și urbane – neresedință – *plasele și județele* (constituite din mai multe plase) alcătuite toate pe *baza intereselor economice comune*. De fapt, în cuprinsul acestei legi erau evitate orice referiri la nivelul regional al administrației teritoriale. Singurul loc în care o atare posibilitate era menționată, era acela în care se înființa pe lângă Comitetul de Miniștri o Comisiune de stat care avea ca misiune – pe lângă cele curente legate de punerea în aplicare a legii – „să pregătească revizuirea actualei împărțiri administrative a țării”. (art. 76, pct. c). Această comisie a lucrat vreme de un an pentru a „pregăti” principiile călăuzitoare privind reforma administrativă.

De fapt, ea lucrase sub atenta coordonare a comisiei constituite de Partid, în 17 ianuarie 1949¹⁹. Coordonată de același Teohari Georgescu, aceasta avea în componență pe Gheorghe Apostol, Avram Bunaciu,

¹⁷ „M.O.”, partea I-a, nr. 12 din 15 ianuarie 1949, p. 551–556;

¹⁸ A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 2, 1949, ff. 15–18;

¹⁹ Arhivele Naționale ale României, Stenogramele sedințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. II, 1949, București, 2003, p. 17, 21;

Vasile Luca, Vasile Mârza, Eduard Mezincescu, Traian Săvulescu, Vasile Vaida și Gheorge Vasilichi. Activitățile comisiei au fost etalate și analizate de Cristina Verzea, aceasta demonstrând că până la 1 mai 1949 aceasta ar fi trebuit să finalizeze preparativele pentru noua împărțire teritorială a țării²⁰. Dacă pe agendă lucrurile erau raportate ca îndeplinite, în realitate ele au trenat din cauza numeroaselor probleme apărute pe parcurs.

Mai întâi, instalarea Comitetelor Provizorii la nivel de județ a fost destul de lentă. Ea s-a produs în paralel cu declanșarea procesului de colectivizare și a fost condiționată de penuria cadrelor locale. Atunci când acest proces a fost raportat ca finalizat – la 10 mai 1949 – Teohari Georgescu a solicitat Biroului Politic aprobarea pentru organizarea unei Comisii de Stat la nivelul Consiliului de Miniștri care să gestioneze tehnic relația cu aceste comitete. De fapt, în urma discuțiilor din B[iroul] P[olitic], pentru a evita construcția unui *stat în stat*, s-a decis ca această structură de îndrumare să funcționeze doar tehnic, fără a avea competențe de organizare²¹.

Blocajul a continuat, iar asta s-a datorat, în principal, faptului că respectiva Comisie s-a divizat la rândul ei în mai multe subcomisii, fiecare având competențe suprapuse. Mai mult, subcomisia mandatată cu noua împărțire teritorială a fost obligată să discute proiectul cu alte trei structuri ale CC-ului: comisiile de planificare, organizatorică și de propagandă. În 26 octombrie 1949, la sfârșitul acestui proces de consultări, cei implicați s-au prezentat în fața lui Gheorghiu Dej pentru a explica conceptul de acum denumit de *arondare teritorială*. În loc să lămurească lucrurile, această reuniune nu a făcut decât să demonstreze fragilitatea proiectului. Era vorba de mai mult proiecte, așa cum rezultă din stenograma discuțiilor. Cel al subcomisiei prevedea o restructurare

²⁰ Mihaela Cristina Verzea, „Structuri politice ale regimului comunist. Studiu de caz: organele locale ale puterii de stat (1948–1965)”, *Memoria Antiquitas. Acta Musei Petrodavensis*, XXVII, 2011, pp. 121–173;

²¹ Arhivele Naționale ale României, Stenogramele sedințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. II, 1949, p. 259 și urm.;

teritorială pe aliniamentele reducerii județelor de la 58 la 40, la înjumătățirea plaselor, de la 415 la 214, respectiv a comunelor de la 6.200 la 4.100.

Cel venit dinspre Comisia de Plan a diminuat numărul județelor la 26, păstrând numărul plaselor și comunelor. De la sectoarele de Propagandă și Organizatoric au venit observații pe marginea ambelor proiecte, întrebări și sugestii care vizau mai ales criteriile care stăteau la baza propunerilor din cele două proiecte. Din relatările făcute și din pozițiile exprimate cu prilejul reuniunii Secretariatului CC din 28 octombrie 1949, se poate reconstitui acest blocaj și sursele lui²².

În ședința din 26 octombrie, confruntat cu pozițiile divergente și cu jumătățile de soluții, Dej a solicitat constituirea unei noi comisii, lărgite, din care urmau să facă parte reprezentanți ai Comisiilor CC de Propagandă, Organizatoric, Finanțe, Plan, Apărare, Sfaturi Populare, Comerț, dar și alți tovarăși implicați în procesul de elaborare al unui nou proiect²³.

Dej a sugerat această nouă abordare din cauza confuziei existente la nivelul criteriilor care să stea la baza noii împărțiri teritoriale. Confuzia și aplicarea inconsecventă a celor economice, geografice, istorice și etnografice lipsise proiectarea inițială de coerență. Mai mult, încurcătura creată de propunerea ca anumite județe să fie agrare, iar altele industriale, a generat o reacție decisivă a lui Dej, care a propus supunerea spre dezbateră a situației în plenul Secretariatului.

Reunit în seara de 28 octombrie la 18.45, în prezența tuturor membrilor acestui for (Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Lothar Rădăceanu, Iosif Chișinevschi, Alexandru Moghioroș, sub președinția lui Gheorghiu Dej), Secretariatul a dezbătut intens această

²² Ne întemeiem analiza pe valorosul document publicat în aceeași colecție a Arhivele Naționale ale României, Stenogramele sedințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. II, 1949, pp. 535–539, care a trecut sub radarul istoriografic, credem, tocmai datorită utilizării acestui concept de arondare teritorială.

²³ Cei mandatați de această dată erau liderii secțiilor CC: Miron Constantinescu, Dumitru Petrescu, Mihai Roller și Nicolae Popescu Doreanu. Ibidem, f. 354;

situație. Rezumând, în pozițiile exprimate de membrii Secretariatului, a fost deplânsă lipsa de coordonare politică, confuziile de natură politică și principială, lucrarea fiind făcută din birou, fără o expertiză pe teren. Mai mult, deși a plecat de la principiul economic al organizării viitoare a țării, subcomisia – care lucrase 4 luni – a fost influențată de criteriile istorice, etnografice și geografice în dimensionarea noilor unități administrative²⁴.

Dej s-a poziționat în spiritul celor decise în precedentă ședință în favoarea unei comisii care să cumuleze propunerile. Vasile Luca, mult mai critic, a solicitat să fie stabilite la nivel de Secretariat principiile și apoi transmise unei comisii care să le aplice. El a solicitat un timp mai lung pentru redactarea lucrării, considerând – la fel ca Dej – că graba nu era de dorit. Deși Teohari Georgescu și Ana Pauker au sugerat să se lucreze pe lucrările propuse²⁵, și să se încerce o adaptare a lor, Dej a avut ultimul cuvânt: să rămână comisia propusă în 26 octombrie și să se solicite sprijin de la „tovarășii sovietici care sunt aici și de la experiența lor, mai cu seamă în ce privește importanța problemelor economice, tovarășul Troțki, să cerem ceva material în legătură cu criteriile, metodele, cum au făcut ei, pentru că este o lucrare foarte serioasă”²⁶.

Deși a existat un orizont de așteptare scurt pentru constituirea grupurilor de lucru – 15 noiembrie – lucrările pentru arondarea teritorială au trenat până în primăvara anului 1950. De abia în 9 martie, în ședința Biroului Politic, s-a decis ca să fie consultați și o parte dintre președinții Comitetelor Provizorii²⁷. Apoi, în mai 1950, s-a convenit ca problema arondării să fie rezolvată în același timp cu cea a alegerilor pentru Sfaturile Populare²⁸.

²⁴ Ibidem, p. 536;

²⁵ Ana Pauker a prețuit propunerea ca în locul plășilor să apară raioane. *Ibidem*, p. 537;

²⁶ Ibidem, p. 539;

²⁷ Arhivele Naționale ale României, Stenogramele sedințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. III, 1950–1951, p. 163;

²⁸ *Ibidem*, p. 233;

În 11 mai, subiectul a revenit pe ordinea de zi a Secretariatului. Teohari Georgescu și A. Moghioroș au susținut necesitatea discutării subiectului cât de repede – pentru că și alte structuri organizaționale depindeau de această împărțire. Ca urmare, el a fost introdus, relativ intempestiv, pe agenda Plenarei CC al PMR din 15–16 mai 1950. Atunci, între dezbaterea Codului Muncii și cea a Raportului cu privire la verificările de partid, Miron Constantinescu a prezentat elementele fundamentale ale acestui proiect, fiind obligat să răspundă întrebărilor membrilor CC.

În esență, reorganizarea propusă era inspirată din sistemul sovietic pentru că se prelua eticheta stalinistă de *raionare*, chiar dacă se prezervau și unele elemente tradiționale, dependente de condițiile istorice, de infrastructură și etnografice. Tot acum, Miron Constantinescu susținea că încă planul nu era bătut în cuie, că nu era stabilit dacă vor fi regiuni (ca în URSS) sau se vor păstra mai puține județe²⁹. Finalmente, după o altă lună, proiectul de raionare a ajuns pe masa Secretariatului PMR în ședința din 20 iunie 1950.

La acest moment, consensul fusese atins la nivelul conducerii PMR, soluția importului de etichete structurale (regiuni și raioane) și de construcție în baza experienței sovietice, pe criteriile sau principiile economico-politice comuniste, fusese adoptată³⁰. Prezentarea hărții noilor regiuni (Teohari Georgescu) și a principiilor care au stat la baza adoptării deciziilor practice (Miron Constantinescu) a fost urmată de indicațiile lui Dej pentru adoptarea legii și pentru implementarea acesteia – în paralel cu refacerea întregii structuri a partidului și statului, a selectării persoanelor care să conducă noile structuri și a competențelor asigurate acestora³¹. Fundamentarea acestei restructurări pleca de la constatarea că noul stat, comunist, nu putea să mai

²⁹ *Ibidem*, pp. 252–253;

³⁰ Documentul adoptat – publicat în anexă în *Ibidem*, pp. 301 – era intitulat „Principiile generale și programul de lucru privind reorganizarea politică administrativă a teritoriului Republicii Populare Române”.

³¹ *Ibidem*, pp. 292–293;

funcționeze în forme vechi, *rămășițe ale ordinii burghezo-moșierești*. Că noile structuri de putere aveau nevoie de un nou tipar teritorial al difuzării acesteia, în care rolul Partidului în conducere să poată fi bine realizat în unități administrative mai armonioase întemeiate pe: „a. studiul structurii social-economice și perspectivei de dezvoltare; b. unități naturale geografice și c. rețeaua căilor de comunicații”³².

Mai importante decât cele 10 argumente de natură ideologică, erau prevederile legate de materializarea proiectului. Astfel, se stabilea o fazare tripartită a lucrărilor. Mai întâi, era realizată delimitarea preliminară a tuturor unităților, apoi era verificată pe teren această arondare, inclusiv prin arondarea comunelor la raioanele propuse. În final, după această confruntare pe teren, noile structuri urmau să fie bătute în cuie. Rezultatul trebuia să fie unul în care regiunile erau etajul superior, dependent de structurile centrale, urmate de orașele relevante (în termeni de subordonare) la nivel republican, regional și raional, respectiv de raioanele, care deveneau structuri operative atât la nivel rural (reunind mai multe comune), cât și orășenesc (ca subîmpărțiri ale orașelor)³³. Unitatea de bază a administrației rămânea comuna, formată din mai multe sate cu populații medii de 3.000 persoane.

Următorul pas în edificarea acestei noi ordini administrativ-teritoriale a fost acela al adoptării hotărârii politice de raionare într-o ședință comună a CC al PMR și a Consiliului de Miniștri, la 27 iulie 1950. În temeiul acesteia, în septembrie 1950, era luată în dezbateri și votată, fără dezbateri, Legea nr. 5 pentru împărțirea administrativ economică a României. Conform acestui act, în locul celor 58 de județe, 424 plăși și 6.000 de comune au fost create 28 regiuni, 177 raioane și 4.025 comune. În plus, era statuat caracterul republican a 8 orașe (București, Cluj, Constanța, Galați, Iași, Ploiești, Stalin, Timișoara)³⁴.

³² *Ibidem*, p. 302;

³³ *Ibidem*, p. 300;

³⁴ Cele 28 de regiuni au fost înființate printr-un decret, la sfârșitul lunii septembrie 1950. Aceste erau: Arad, Arges, Bacău, Baia Mare, Bârlad, Bihor, Botoșani, București,

Deși autoritățile au clamat și raportat constant o așezare ușoară a acestei restructurări, procesul de transfer al autorității s-a dovedit extrem de dificil. Dincolo de dificultățile inerente unei astfel de relocări a puterii la nivel teritorial, cu noi centre de putere, cu noi rețele și infrastructuri, dar și cu noi instituții. Promulgarea, la 8 septembrie 1950, a legii nr. 5 pentru raionarea administrativ-economică a teritoriului RPR, modifica vechea structură bazată pe județe și comune și impunea una de sorginte sovietică, raionul³⁵.

Teama autorităților a fost aceea că noile forme teritoriale și noile instituții nu vor fi convergente, mai ales că ele erau dimensionate și pe linie de partid. Regiunile și raioanele erau formal coordonate de Comitete Provizorii atât pe linie de stat, cât și pe linie de partid. În cadrul discuțiilor din Biroul Politic și din CC s-a evidențiat faptul că structurile politice dar și cele administrative regionale trebuiau să aibă atribuțiile fostelor structuri județene, pentru a se elimina posibila confuzie între noua structură și mai vechea împărțire a partidului în regionale. Deși i s-a dat de către inițiatorii săi o „coloratură” strict economică – articolul 1 arăta că scopul adoptării acestei legi era *„asigurarea dezvoltării industriei și agriculturii, în scopul construirii socialismului și al ridicării nivelului de trai al oamenilor muncii, pentru a înlesni cât mai mult apropierea aparatului de Stat de poporul muncitor, pentru a contribui cât mai temeinic la asigurarea rolului politic conducător al clasei muncitoare și la întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare”*, implicațiile sale sunt mult mai numeroase și mai profunde.

Din dezbaterile conținute în rapoartele CC asupra reorganizării administrative³⁶, din luările de cuvânt la promulgarea legii și pozițiile

Buzău, Cluj, Constanța, Dolj, Galați, Gorj, Hunedoara, Ialomița, Iași, Mureș, Prahova, Putna, Rodna, Severin, Suceava, Stalin, Sibiu, Teleorman, Timisoara și Vâlcea.

³⁵ Legea nr. 5 pentru raionarea administrativ-economică a teritoriului RPR, „Buletinul Oficial”, nr. 77, 8 septembrie 1950, p. 857–858;

³⁶ A.N.I.C, Fond CC al P.C.R. – Cancelarie, dosar 146/1950, f. 3; d. 32/1950, f. 54; d. 55/1950, f. 9;

exprimate de liderii comuniști, este evident că adoptarea „reformei” administrative avea nu doar menirea de a transpune un model sovietic³⁷, ci și să restructureze mediile de putere locale. Era semnalat faptul că „existau probleme în aplicarea politicii Partidului și a Guvernului din cauza depărtării centrului administrativ de numeroasele centre locale, existau greutăți în urmărirea planului de stat, în repartizarea cadrelor, căci numărul mare de unități administrative cerea cadre numeroase și era dificil să fie controlate”³⁸, ceea ce reprezenta un evident blocaj la nivel administrativ. Apoi, dificultățile apăreau și din dubla subordonare a structurilor locale, pe linie de partid județele erau subordonate comitetelor județene ale PMR, pe linie de stat Comitetele provizorii erau subordonate guvernului, iar aceasta a produs deseori schimbări și neînțelegeri ale deciziilor, din cauza disciplinei slabe a cadrelor. Această dublare a fost rezolvată prin rescrierea tramei organizaționale a partidului, care a fost dimensionat după sistemul sovietic. Reforma partidului din ianuarie 1950 a fost tot una experimentală, adoptarea ca for de coordonare și conducere a Biroului Organizatoric era expresia acestui mimetism specific ultimei etape a stalinismului³⁹.

Deopotrivă terminologic și substanțial, reconstrucția administrativ-politică încerca să rezolve două probleme esențiale ale regimului și liderilor săi, finalizarea formală a procesului de sovietizare a țării prin copierea formelor și a formulelor de organizare a angrenajului politic-administrativ și încercarea de a impune o sovietizare reală, prin adoptarea și adaptarea mecanismelor de funcționare a sistemului sovietic la realitatea românească în continuă transformare. Ilustrativă în acest sens este și formula de asociere a unor zone agrare de centre urban-industriale, pentru a stimula transformarea socialistă a agriculturii, proces aflat atunci doar la începuturile sale.

³⁷ Stefano Bottoni, „The Creation of the Hungarian Autonomous Region in Romania (1952): Premises and Consequences”, in *Regio, Minorities, Politics, Society*, Zoltan Kantor (ed), 2003, p.75;

³⁸ A.N.I.C, fond CC al P.C.R. – Cancelarie, d.146/1950, f. 3;

³⁹ A.N.I.C, fond CC al P.C.R. – Secția Organizatorică, d. 166/1944;

În toată această perioadă de tranziție, subzistase o anumită bicefalitate a puterii. Funcționarea în paralel, cu superioritatea exprimată de Partid, a două structuri de decizie la nivel local era una extrem de importantă: *structura administrativă* a statului, calibrată în jurul unor centre de putere cu rol în organizarea economică, socială și culturală, avea implicații evidente în sfera puterii politice, și *structura de partid*, care urma să se suprapună din punct de vedere organizatoric și logistic, celei administrative. Acum era momentul în care sistemul se reseta. De sus în jos, prin intermediul noilor tipare administrative și a noilor instituții politice. Chiar dacă, aparent, asistăm la o descentralizare a puterii administrative prin acordarea dreptului de decizie segmentelor medii ale ierarhiei, în esență, dependența de centru era reîncărcată. Lipsite de posibilitatea de a-și crea propria politică financiară și de a distribui resursele potrivit nevoilor locale (ceea ce face un sistem descentralizat), aceste structuri administrative și politice erau simpli executanți ai politicii centrale. Accederea spre vârful piramidei, trecând prin aceste trepte de control, este practic aproape imposibilă și ea este rezervată numai celor «aleși de sus».

Pe de altă parte, o altă problemă care îi afecta pe liderii comuniști era imposibilitatea adoptării planului cincinal până la momentul la care matricea teritorială nu era adoptată. În toamna anului 1950, în contextul discuțiilor pe marginea planului cincinal, au fost angajate și proiecțiile cu privire la primele proiecte de investiții la scară națională, care urmau să se desfășoare pe perioada a mai multor cincinale (de ex. electrificarea). Or, pentru ca acest lucru să poată fi realizat, distribuția teritorială era fundamentală. Ca urmare, sub egida Comitetului de Stat al Planificării (CSP), pe lângă noile structuri administrative, au fost înființate secțiuni de planificare în cadrul Comitetelor Executive ale Sfatului popular ale regiunilor, raioanelor și orașelor. Astfel, ele deveneau structurile diriguitoare ale vieții economice locale, construind și replicând la scară deciziile de sus, de la nivelul CSP. Acesta, condus de Miron Constantinescu, era implicat direct în procesul de transformare, sub stindardul luptei pentru recuperarea „regiunilor rămase în urmă

din punct de vedere economic”⁴⁰. Acesta a fost și unul dintre dezideratele asumate în primul plan cincinal, care urma să reducă nivelul de subdezvoltare din regiuni precum Moldova, Ardealul de Sud-Est, Maramureșul, Dobrogea, Oltenia sau Munții Apuseni. Era pus astfel în discuție principiul dezvoltării armonioase, simetrice la nivel teritorial⁴¹.

De fapt, considerentele economice, așa cum sunt ele prezentate în lege, au părut să joace rolul cel mai important în determinarea noilor delimitări administrative și în identificarea noilor centre regionale. În acest sens, Teohari Georgescu își exprima opinia, la 8 septembrie 1950, „că vechea împărțire administrativă corespundea intereselor de jaf ale clasei exploataatoare” și că raionarea va grăbi ritmul de construire a socialismului în Republica Populară Română”⁴².

Este semnificativ că terminologic nu avem de a face doar cu o simplă reorganizare administrativ-teritorială, ci și cu una administrativ-economică, în care regiunea, păstrând această caracteristică economică, sprijină direct organele centrale de Stat în înfăptuirea politicii Partidului și a Guvernului. Elementul principal, deși la o primă lectură pare mai puțin important în ecuația puterii, este reprezentat de raion, care este singura unitate teritorială, operativă din punct de vedere economic, politic și administrativ, dar subordonat direct regiunii. Deopotrivă, ele au vizat în egală măsură și obținerea controlului absolut la nivelul întregii țări⁴³. Prin intermediul reformei, Partidul își maximizează

⁴⁰ Miron Constantinescu, *Expunere de motive asupra legii privind Planul de Stat al R.P.R. pe anul 1950*, în „Probleme economice”, nr. 1, 1950, p. 42;

⁴¹ *Ibidem*, p. 43;

⁴² „Expunerea tovarășului Teohari Georgescu cu prilejul votării în unanimitate a legii nr.5 din 1950 de către Marea Adunare Națională”, în *Lupta Ardealului*, an VI, nr. 1234, 9 septembrie 1950, p. 3;

⁴³ Principiile asumate în acțiunea de raionare erau: structuri care sunt tipice Statului de tip nou și instituțiilor sale, Sfaturile Populare; ele aveau menirea de a oglindi rolul politic conducător al clasei muncitoare în stat; trebuia să asigure legătura nemijlocită „între organele centrale ale puterii de stat, organele puterii locale și marea masă a poporului muncitor, să înlăture separarea artificială a centrelor industriale de regiunile agricole, să înlăture transformarea socialistă a agriculturii, să se asigure apropierea de raion și comună a aparatului de partid, de stat, organizații de masă, pentru a rezolva la timp problemele economice,

puterea, realizând o nouă triere, prin intermediul Comisiilor de raionare, a personalului administrativ, fiindcă nu tot aparatul birocratic, în special de la plase și comunele desființate, își găsise un loc în noua structura, dar și a cadrelor de partid, prin restructurarea schemei de organizare a partidului.

Toate aceste aspirații și proiecții au fost întâmpinate cu multiple dificultăți în aplicare. Un exemplu poate fi ilustrativ din această perspectivă. Pornind de la argumentul economic al facilităților de transport între Maramureș și zona Salva-Năsăud, odată cu darea în folosință a liniei ferate Salva-Vișeu⁴⁴, dar și pentru a degaja elementele de identificare și legătură a locuitorilor din regiune cu tradiția și moștenirea culturală, teritoriul fostului județ Maramureș a fost segmentat în două raioane; partea de vest, care cuprinde localitățile fostelor plase Șugatag și Sighet, va constitui raionul Sighet, ce va fi arondat Regiunii Baia-Mare, iar jumătatea estică, grupând fostele plase Vișeu și Iza, va forma raionul Vișeu, ce va fi distribuit Regiunii Rodna. După cum se arată în documentele de partid, protestele cetățenilor din zonă au fost numeroase⁴⁵. Lor li s-au alăturat luările de poziție pe linie de partid și administrativă⁴⁶. Conjuncturală, această soluție a fost abandonată în vara anului 1952, începând cu septembrie 1952 ambele raioane fiind incluse regiunii Baia Mare⁴⁷. Formată inițial din 4 raioane (Bistrița, Beclean, Năsăud, Vișeu și un oraș de subordonare regională, Bistrița) regiunea Rodna a fost abandonată în 1952, pe lângă pierderea Vișeului,

politice, social-economice". A.N.I.C.B, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, d. 146/1950, f. 4, 5;

⁴⁴ A.N.I.C.B, Fond C.C. al P.C.R.-Cancelarie, d. 53/1950, f. 19;

⁴⁵ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Maramureș, fond *Comitetul Raional Vișeu*, d. 3/1950;

⁴⁶ Argumentele partidului pentru menținerea Regiunii Rodna au vizat perspectivele de dezvoltare prin construirea unui viitor combinat minier în Munții Rodnei, calea ferată Salva-Vișeu care lega ambii versanți ai muntelui, faptul că raioanele Bistrița și Năsăud nu pot fi alipite altor regiuni, raionul Vișeu se afla prea departe de Baia-Mare, comisiile de raionare din Maramureș și Năsăud și-au dat deja acordul, *Ibidem*, f. 26;

⁴⁷ Decret privind modificarea legii nr. 5 din 1950 pentru raionarea administrativ-economică a teritoriului RPR, „Buletinul Oficial”, nr. 50, 27 septembrie 1952, p. 471;

părți din aceasta fiind distribuite către Regiunea Cluj (Braniștea, Ciceu Giurgești, Ciceu Mihăiești, Negrilești și Reteag din Raionul Dej) și Mureș (Milaș, Monor, Ocnița, Orosfaia și Șopteriu, din raionul Mureș și Budești, Miceștii de Câmpie, Silivașu de Câmpie și Țaga din Raionul Luduș).

Acest exemplu poate să fie ilustrativ pentru caracterul experimental al structurării administrativ-teritoriale din 1950. Procesul de acomodare și adaptare a acestor structuri a fost unul constant, cu etape distincte în 1952, 1956, 1960. Cu fiecare prilej, părți neviabile din perspectivă economică și politică au fost metabolizate în alte regiuni, care au devenit tot mai mari, pe modelul *oblast-urilor sovietice*. Din 28 de regiuni au dispărut 12 în 1952 (Botoșani, Buzău, Dolj, Gorj, Ialomița, Mureș, Putna, Rodna, Severin, Sibiu, Teleorman și Vâlcea), alte 2 apărând pe hartă pentru a ilustra noua viziune, mult mai bolșevizată a hărții administrative a României (regiunile Craiova și Autonomă Maghiară). În 1956, tot din rațiuni de natură economică, regiunile Arad și Bârlad au fost topite în teritoriile administrative învecinate, iar în 1960 s-a produs ultima reșezare regională a României populare. Redimensionarea regiunilor, apariția unor orașe de anvergură regională, centre care concentrau resurse și potențiale de creștere economică, precum Bucureștiul sau Constanța, rafinau formatul administrativ pe care Dej l-a asumat pentru ultima parte a dictaturii sale.

Dincolo de aceste corijări, care aparent au accentuat regionalizarea prin concentrarea teritorială, să spunem că deciziile de restructurare au avut în spate atât considerații externe, cât și unele de natură internă. Dacă ultimele se leagă mai ales de lipsa de viabilitate a unora dintre construcțiile administrative ale anului 1950, de incapacitatea autorităților de a mobiliza resurse de autoritate care să le structureze coerent în jurul proiectelor transformativ (colectivizare, industrializare, planificare etc.), primele sunt legate mai ales de intervențiile consilierilor sovietici asupra autorităților pentru a revedea situația. În esență, aceste poziții erau legate de adecvarea noilor structuri administrative cu situația minorităților.

În vara și toamna anului 1951, în contextul în care Dej și Stalin s-au tatonat în legătură cu redactarea noii constituții, au fost redactate documente sovietice prin care era criticată lipsa de atenție a autorităților române pentru rezolvarea problemei naționale la nivel teritorial. Spre exemplu, alături de alte documente legate de ingineria constituțională stalinistă, Stefano Bottoni discută pe larg *Nota asupra creării unei regiuni autonome maghiare în Transilvania*, redactată de către consilierii P. Arkhipov și D. Tumanov, evidențiind concluzia lor legată de necesitatea ca cele două regiuni plurilingve din care făceau parte maghiarii (Mureș și Stalin) să fie restructurate pentru a îi aduce în același teritoriu administrativ în care să fie majoritari⁴⁸. Primită cu reticență de conducerea PMR, această perspectivă a fost menținută în atenție până în primăvara anului 1952.

Atunci, într-un context și mai complicat, în care bătălia fracțiunilor în partid i-a eliminat pe Teohari Georgescu, Vasile Luca și Ana Pauker din nucleul decizional, problema restructurării administrative a fost reluată. În proiectul de constituție a fost introdusă problema Regiunii Autonome Maghiare la sugestia lui Vâșinski și Stalin, care, în mai 1952, au referat pe marginea acestuia⁴⁹. Pe baza indicațiilor de la Moscova, după refinarea altor aspecte constituționale, proiectul a fost aprobat de conducerea de Partid și Stat (între timp Dej cumulasese ambele poziții), fiind pus în dezbatere publică.

A urmat o campanie amplă de convingere a maselor în privința justității acestei modificări, inspirate din experiența și modelul sovietic, care, deși nu a fost primită cu multă plăcere de majoritate, ba chiar a fost discutată neprincipial, conform documentelor de epocă, a fost transpusă în documentul final al Constituției, din septembrie 1952 și în legislația subsecventă⁵⁰.

⁴⁸ Stefano Bottoni, *Transilvania roșie. Comunismul roman și problema națională 1944–1965*, Editura, Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kriterion, 2010, Cluj, p. 99–100;

⁴⁹ T. V. Volokitina et alii (coord.), *Sovietskij faktor v vostočnoj Evrope, 1944–1953*, 2 vol. Rosspen, Moscova 1999–2002, vol II, doc. 243, pp. 632–4;

⁵⁰ S. Bottoni, *Transilvania roșie...* pp. 104–111;

De fapt, într-un context mai amplu, în care au fost reconfigurate amplu și alte elemente constituționale – într-unele mult mai apropiate de modelarea sovietică realizată atunci deopotrivă în România și Polonia⁵¹ – procesul de reșezare administrativă a cunoscut o nouă etapă. Precizate în actul fundamental din 1952 (art. 18–21, 51–63)⁵², dar și în decretul nr. 331/1952, reformele administrative erau și rezultatul reflecțiilor comisiilor de specialitate care au funcționat în acest sens în precedentul an. Aceste structuri au elaborat mai multe proiecte care au avut în atenție noua matrice administrativ-teritorială.

Cel puțin două sunt relevante pentru înțelegerea alternativelor procesului: primul introducea 20 de regiuni, 180 de raioane și 4.073 de comune, iar al doilea (cel adoptat) 18 regiuni, 183 raioane și 4.096 comune. Opțiunea pentru cel de al doilea a fost legată atât de înființarea RAM, cât și de alte considerente reluate din precedentă dezbatere cu privire la viabilitatea unora dintre regiuni. Astfel, cel puțin 5 dintre cele dizolvate (Vâlcea, Ialomița, Putna, Botoșani și Rodna) fuseseră puse sub semnul întrebării încă din 1950. Alte cinci foste regiuni (Severin, Gorj, Teleorman, Buzău și Sibiu) dispăreau, conform dezbaterilor din epocă, pentru a face posibilă agregarea teritorială mai amplă „suficient de puternice pentru a-și îndeplini în condițiuni satisfăcătoare rolul lor de centre de sprijin ale Partidului și Guvernului”⁵³. Pe de altă parte, legea din 1952 trecea aproape toate vechile orașe republicane, cu excepția Bucureștiului, în categoria orașelor regionale. Ca atare, numărul lor a crescut de la 14 în 1950, la 27 în 1952 (ulterior procesul s-a accentuat, aceste tipuri de așezări urbane ajungând la 46 în 1961)⁵⁴.

⁵¹ Krzysztof Persak, „Stalin as Editor: The Soviet Dictator’s Secret Changes to the Polish Constitution of 1952”, *Cold War International History Project Bulletin*, 1998, II, pp. 149–54;

⁵² Dacă primele articole se ocupau cu noile regiuni și, în special cu RAM, articolele 51–63 făceau vorbire despre organele puterii de stat (Sfaturile Populare), care erau dimensionate în regiuni, raioane, orașe și comune.

⁵³ ANICB, fond CC al PCR – Cămară, d.49/1952, f. 67;

⁵⁴ O altă modificare propusă de acest proiect avea în vedere înlocuirea capitalelor (de regiune sau de raion), cu aceea de reședință, mutație de asemenea importată din experiența sovietică.

Reorganizarea administrativă din 1952 a fost legitimată, în opinia lui Andrei Florin Sora, și de necesitatea creșterii eficienței economice și instituționale, dar și pentru că a existat oportunitatea acomodării noilor structuri în contextul aplicării primei reforme administrative din 1950⁵⁵. Pe de altă parte, să constatăm că noua organizare continua subordonarea zonelor rurale față de cele urbane. Cele din urmă urmau să concentreze investițiile cu scopul de a genera valurile de industrializare care să le transforme în poli de creștere economică și de construcție a proletariatului. Aceste reședințe au fost determinate, ținând seama de mărimea lor, de situarea geografică, de infrastructurile comunicaționale, dar mai ales de resursele industriale menite să fructifice potențialul lor de centre regionale. Investițiile industriale, dependența zonelor rurale de acestea aveau să le transforme, în proiectul comunist, în magneti pentru noile valuri de proletariat dislocate din lumea satului românesc. Ca de obicei, năzuințele politice și realitățile economice proiectate nu s-au așezat la aceeași masă, planificarea fiind de multe ori pusă în situația de a adapta investițiile în acord cu dezideratele politice și nu cu rațiunile economice. Problema așezării combinatului de azot în RAM sau Moldova a ocupat dezbaterile dintre liderii comuniști la sfârșitul anului 1952. Miron Constantinescu ar fi vrut să îl așeze în zona maghiară, puțin industrializată, în timp ce liderul Biroului Organizatoric, Iosif Chișinevschi opina pentru realizarea ei în Moldova⁵⁶. Asemenea incongruențe au continuat să apară, deși din 1953 s-a abandonat construcția pe repede înainte a unor asemenea restructurări.

Următoarea amendare a sistemului de dispunere a puterii la nivel teritorial a avut loc în 1956. În prima decadă a lunii ianuarie a fost adoptat Decretul 12 al Prezidiului MAN, ce modifica legea din 1950. Dispăreau regiunile Arad și Bârlad, teritoriile lor fiind redistribuite între regiunile Timișoara și Oradea, respectiv Galați, Bacău și Iași. Erau

⁵⁵ A.F. Sora, *Împărțirea...*, pp. 184–185;

⁵⁶ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului CC al PMR*, vol. IV, partea a 2-a, 1952, Arhivele Naționale, București, 2007, p. 364–365;

procesate și mici acomodări la nivelul structurilor inferioare, componente ale regiunilor. Acestea ajungeau la un număr de 192, curpinzând 4313 comune. Această reorganizare la nivel de raioane, orașe și comune a continuat și în anii următori. Orașele Botoșani, Techirghiol și Târgoviște au devenit unele de rang regional, iar foste comune, în urma investițiilor, au fost ridicate la cel de orașe.

Procesul reorganizării administrative a cunoscut o nouă etapă în 1960. Atunci, prin legea nr.2 din 24 decembrie, în temeiul unor noi criterii stabile (condiții economice, social-politice, geografice, istorice și naționale locale) dar și pentru a asigura „dezvoltarea multilaterală a societății socialiste și pentru apropierea aparatului de stat de mase și asigurarea participării tot mai largi a acestora la activitatea de stat și obștească” era formulată o nouă metamorfozare la nivelul administrativ⁵⁷.

Marea Adunare Națională a adoptat în aceeași zi și legea nr. 3/1960 „pentru îmbunătățirea împărțirii administrative a teritoriului RPR”. Cele 16 regiuni erau menținute, chiar dacă opt își schimbau numele, ca expresie al valului naționalist ce cuprinsese comunismul românesc. Ca urmare, orașul și regiunea Stalin au revenit la vechiul nume de Brașov, regiunea Pitești a devenit Argeș, iar RAM a devenit Regiunea Mureș-Autonomă Maghiară (RMAM). Revenirea la vechile date istorice ale regiunilor era consacrată și prin adoptarea în locul denumirilor de orașe ca regiuni a vechilor titulaturi ale ținuturilor istorice: Maramureș (în loc de Baia-Mare), Crișana (în loc de Oradea), Banat (în loc de Timișoara), Oltenia (în loc de Craiova) și Dobrogea în locul Constanței. Dincolo de titulaturi, importantă era și reducerea cu aproape 50 a raioanelor, care ajungeau la 142, proces de aglutinare menit să tempereze unele dintre incongruențele datorate aplicării din birou (din Moscova și București) a reformelor din anii cincizeci. Acest proces de concentrare a continuat și pe parcursul anilor șaiszeci, fără însă a avea un impact prea mare asupra ansamblului structurilor

⁵⁷ Art.18 al legii în *BO*, nr. 27, decembrie 1960, p. 183;

administrativ-teritoriale. Acestea au rămas relativ stabile, deși, după 1965, a început o nouă reflecție pe linie politică pentru o reșezare a acestor structuri.

Procesul de pregătire a noii reforme administrative a durat trei ani (1965–1968). A fost unul intens, cu dezbateri pe mai multe paliere decizionale, cu luarea în dezbateri a vechilor tipare, a neajunsurilor și problemelor generate de acestea, dar mai ales a nevoii de a exprima și pe această cale noua epocă inaugurată de Nicolae Ceaușescu. În luna februarie 1968, proiectul a fost adoptat, realizând o adevărată revoluție în materie administrativă. Locul regiunilor și raioanelor era luat de județe. Acestea – inițial 39 la număr, apoi, 40 și 41 – defineau procesul de revenire la matricea tradițională și de acomodare a acestora la noile planuri imaginate de Ceaușescu pentru dezvoltarea multilaterală a statului comunist⁵⁸.

Cei douăzeci de ani de experimente administrative importate din experiența sovietică, reformate și adaptate la ritmurile transformării socialiste (auto-sovietizarea sau dependența de planificarea economică au fost mereu invocate în istoriografie), s-au dovedit prea puțin rezistente în raport cu tradițiile politice românești. Chiar dacă mai puțin decât în 1949, județele redeveneau matricea de funcționare a statului român la nivel teritorial. Ele însă nu mai reflectau nevoile din trecut, ci realitățile transformării socialiste, mutațiile produse pe parcursul străpunerii și consolidării structurilor de putere comuniste în România.

Această ultimă restructurare, moștenită până astăzi, este una care a avut durabilitate, chiar dacă regimul politic s-a schimbat, teoria și practicile economice s-au metamorfozat, iar vremurile au solicitat mereu o reșezare a politicilor de putere la nivel teritorial.

⁵⁸ Legea nr. 1, „Buletinul Oficial”, nr. 17–18, 17 februarie 1968;

CUPRINS

Mircea Gelu Buta

Istoricul organizării administrative a teritoriilor din Ardeal 5

Mihai Georgiță

Considerații asupra formelor de organizare administrativă
a teritoriului județului Bistrița-Năsăud de-a lungul istoriei
(până la mijlocul sec. XIX) 8

Adrian Onofreiu

Evoluția teritorial-administrativă a județului Bistrița-Năsăud
(1849–1950) 65

Virgiliu Țârău

Considerații pe marginea politicilor administrativ teritoriale
din România comunistă 1948–1968 91

ISBN: 978-606-37-2904-1

ISSN: 2558-8958

ISSN-L: 2558-8958